

A JELENSÉGEKBŐL A VALÓSÁGBA

ÍRTA

Dr. TRIKÁL JÓZSEF

SZENT ISTVÁN-TÁRSULAT
AZ APOSTOLI SZENTSZÉK KÖNYVKIADÓJA
BUDAPEST, 1929.

Nihil obstat.

Dr. Michael Marczell
censor dioecesanus.

Nr. 954.

Imprimatur.

Strigonii, die 3. Április, 1928.

Dr. Julius Walter
vie. cap.

Kiadja a Szent István-Társulat.
Stephaneutn nyomda és könyvkiadó r. t. Budapest.
Nyomdaigazgató: Kohl Ferenc.

NÉZŐPONTUNK.

LÉLEK a világ szeme. Amilyen a lélek, olyan a szemlélete.

— A könnyű lélekben könnyű dolgok; a mély lélekben mélységek tükröződnek.

A felületes lélek kívülről síkban és felületesen néz; a komoly lélek befelé néz, a lét titkait és alapjait kutatja.

A divatos lélek a ma jelenségeinek világában él. Az idők fölé emelkedő szellem az örökkévalóságban otthonos.

Korunk a mulandóságban vész el.

Festő, szobrász. író, tudós és bölcselő az elillanó jelenségek ábrázolói.

A festő benyomásokat rögzít meg. A színek és hangulatok pazar gazdagságát a pillanat ragyogásában fogja meg.

Ez az impresszionizmus.

A szobrász a mozgások röpke és kecses fordulatait vési kőbe; a múltó és soha vissza nem térő vonalakat örökíti meg.

Az író az élet divatos hullámzását, a tomboló érzések és szenvedélyek lázálmainak tükrözi.

A tudós is a tárgyak, a dolgok lepergő jelenségeit és ezen jelenségek egymáshoz való viszonyát kutatja és tárgyalja.

A bölcselő is már régóta él a jelenségek világában; már évszázadok óta versenyt tanítja, hogy számunkra csak jelenségek léteznek és mi csak jelenségeket ismerhetünk meg.

Az értelem időről-időre elveszíti igazi látását és az elvek, a lények és a végső alapok homályba borulnak előtte. Ezzel a dolgok sima tükrén csúszik, mint a pók és sejtelve sincs arról, mily mélységek felett táncol.

Pedig amilyen a szemléletünk, olyan az életünk is.

Azért sekélyes életfelfogásunk, mert felületes a nézésünk. Azért léhák az erkölcsünk, mert csak pillanatfelvételekben gyönyörködünk. Azért sorvad el a tudomány gyökere is, mert nem ás le a mélységekbe. Azért nem válik a bölcsélet sem nemes bölcseséggé, mert csak a mélységekből buzognak fel a világító, a lelket tápláló gondolatok.

Évszázadok óta támadják a metafizikát, a belső látás útmutatóját. Csoda-e, ha a lélek, az ész elvesztette a mélységek iránt való fogékonyságát.

Csak a metafizikus, a befelé néző lélek, lényeglátó lélek.

A metafizika szelleme a lények, a léterek, a létalapok belső titkaiba hatol be. A metafizikus lélek nem a jelenségekből, hanem azok lelkéből, belülről, az örök elvekből, a lét magjaiból, a lét szándékaiból, céljaiból és rugóiból néz, kutat és oktat.

A fizikus ész, a jelenségek világában élő szellem, elvész abban, ami látható, szagolható, tapintható, ízlelhető. Elvész az érzékek adataiban, tanúságaiban és gyönyöreiben. A metafizikus lélek ellenben a látható, az érzékelhető, a fizikai képek és jelenségek mögött, a láthatatlan, az ősi mozgó, a világokat bontó erőket és tényezőket kutatja és szemléli.

Aki a jelenségekben él, szétszóródik azokban és rabja lesz azoknak. Aki a lényekben él, úrrá válik a jelenségek felett.

A jelenségekben élni szolgaság. A lényekben élni erkölcsi felszabadulás. A lényeglátó az anyag és a természet fölé emelkedik; széttépi a csalóka képeket és lázalmokat.

A jelenségek széttépik erőinket. A lények látásai egybefogják összes képességeinket.

A jelenségek könnyelműek és vidámak, a mélységek azonban komolyak és megrázók.

Pedig alapjában a jelenségek is összefüggnek a lényekkel, csak a felületes szemlélés nem lát a jelenségek színfala mögé. Mert minden kérdés, amit csak itt felvetünk, az érzékfeletti világba csendül ki. Bármily pontról induljunk is ki, csak egy lépés és a világ központjában vagyunk.

Csak legyen szemünk és legyen érzékünk a dolgok mélyén rejlő Végtelennel szemben.

Ha a fizikai, a külső látást is tanulnunk kell, mennyivel inkább a metafizikait, a belsőt.

Aki megtanulja a belülről való látást, annak szemében új világ tárul fel. Mert aki szemtől-szemben áll a Végtelennel, az egészen másképp értékeli a világot és az életet.

Kicsinyesnek, semmisnek tűnik majd föl előtte minden, ami csak őt eddig foglalkoztatta, aggasztotta, szenvedéllyel eltöltötte és gyermekessé tette.

A metafizika az a mesebeli üveg, amelyet, ha a szemünkre teszünk, mindennek a velejébe látunk és a belső titkok nyilvánvalók lesznek. A metafizika fénye rávilágít a jelenségekre és meglátjuk a jelenségek mögött a megjelenőt; a mozgások mögött az örökké mozgó elveket; a mozgó elvek mögött az örök és első mozgatót. A divatos emberi jelenségek mögött a lélek igaz természetét. A lelki jelenségek mögött a szellemi lét-ereket. A gondolatok mögött a gondolkodás örök elveit. A gondolkodás örök elve mögött azt, aki minden szellemi életnek örök forrása és formálója.

A jelenségekkel szemben végül feltárul maga a Lét. Az a Lét, amelynek erejéből lebegnek, csillannak, elillannak a jelenségek tarka-barka képei és káprázatai.

Az a Lét, amellyel szemben a jelenségek csak árnyképek; tartalmatlan és valótlan álmokképek.

Sajnos, korunk ezen káprázatoknak rabja és a mulandóságban éli ki erőit, míg az igazi Lét arca fátyolba burkolva, elrejtve marad.

Ha valóban új világot akarunk a régi helyébe, a Léttel szemben is újra kell tájékozódunk.

Meg kell győződnünk arról, hogy amit eddig hajsztunk, az nem igazi létező és az igazi Léteket kell megragadnunk, az igazi Lét tartalmát kell elsajátítanunk.

Itt van már az ideje, hogy az életnek mélységeit felismerjük és életünkben is több mélységet vigyünk be. Azért szükséges, hogy belülről látók, lényeglátók, azaz metafizikusok legyünk.

A metafizikus a lényeglátó, mert belülről és befelé néz; lényeket és lényegeket kutat; rugókat és végső elveket bányász. A látszatokból az igazságra tör.

Valamikor a XVI. században szükséges volt a jelenségeket és azok törvényszerű lefolyását is vizsgálni és megszületett a modern fizika, kémia, szóval a modern természettudomány. De a jelenségek vizsgálatában elvesztette az ész a befelé való látást, és elvesztette az élet mélységes tartalmát és eszményeit.

Ma újra a jelenségek fölé kell kerekednünk, hogy mélységes szemlélők és mélységes elvekből élők legyünk.

A jelenségekből ki kell nőnünk a valóságokba.

Ez a kis mű is a mélységek iránt való fogékonyságot akarja felkelteni.

I FEJEZET.

JELENSÉGEK.

A jelenségek szerepe a világnézetben.

AZ EMBER, sőt az emberiség egész élete, berendezése, célja attól függ, hol találja meg nyugvópontját. A világ felületén, a jelenségek körében helyezkedik-e el, vagy a lét mélységeiből kiindulva igyekszik önmagával, embertársaival, sőt a természettel szemben is állást foglalni. Mert, ha keresed a földet, föld vagy; keresed az eget, ég vagy. Ki miben, vagy minek, vagy miből él, azzá válik. Az anyagias anyaggá; a szellemies szellemmé alakul.

Sajnos, végső állásfoglalásunk szinte összes képességeinktől, hajlamainktól függ.

Vannak, akiknek vágyai és java a vagyon, a jólét és az egészség. Íme, ezek egyedül a hasznost keresik. Hasznot pedig, főleg anyagi hasznot, a jelenségek nyújtanak.

Vannak, akikben az érzékszervek teremtő képességekké magasztosulnak és nem elégesznek meg a puszta érzéki gyönyörrel, amelyet bennük a jelenségek felgerjesztenek, hanem a jelenségeket saját alkotó természetükkel újra szülik és a természet szépségeit is átszellemesítik. Ezek a művészek, akik a szépnek élnek.

Vannak végül tudósok, művészek, vallásos egyéniségek, akik tülemelkedve a haszon és az érzéki szépség igényein és magának az igazságnak, a jószágnak és a szépségnek örök forrásaihoz és teremtő erejéhez vágyanak

fellendülni és a lények, a valóságok örök titkait és törvényeit ellesni. Ezek a lét titkainak a megszólaltatól.

Mind a három iránynak van elhivatása. A józan ész, a művészies érzés, a titkokat bontó lángelme egyenként és külön-külön adottságok; valóságok. Lehetséges, hogy akad oly szerencsés egyéniség, akiben a három szerves egységben összeforr. De mily rendkívüli kivétel ez. A józan ész, a művészi erő és a dolgok fizikai természetén túllátó lángelme rendszeren külön-külön valósulnak meg. És amilyen a lélek szeme, olyan a látása. Amilyen a látása, olyan a világnézete. A háromféle szem háromféle világnézetet, háromféle kultúrát, háromféle eszményt teremt. A bölcselőnek itt az a szerepe, hogy amit a természet így szinte elválasztott, azt mélységbe látó lelke ismét összekapcsolja; a jelenségek és a valóságok között a hidat kiépítse; az időt a végtelennel egybekapcsolja.

Mert, aki a jelenségeknek él, az az időben él. A jelenségek világnézete az időnek, a mulandóságnak megdicsőítése. Megmutatja ezt a történelem is. Kinyilatkoztatja ezt a vallás is.

Mindig szomorúsággal tölt el a tudat, hogy az európai művelődés a jelenségek világában él, fejlődik és érvényesül. Krisztus lelke, az ő létünk mélységeihez szóló isteni tanítása a jelenben nem eléggé tudja megvalósítani azt az isteni eszményt és kultúrát, amely belőle kisugárzik. A görög-római világnézettel szemben itt a mindent Istenben átfogó és összekapcsoló művelődésnek kellett volna diadalmaskodnia és kellene jelenleg is uralkodnia. Nem mondom, hogy a kereszténység szelleme egyáltalán nem érvényesült. Sőt egykor ép ezen jellege és zászló győzedelmeskedett a magába zárt görög-római művelődés fölött is. De korunk iránya megint csak a jelenségek uralma.

A nyugati művelődés ugyanis sem Görögországban, sem a római birodalomban nem ismerte az ember ter-

mészertől értéket; a természet és az ember közötti mélységes kapcsolat; a természet és az ember amaz isteni hivatását, hogy mindig maguk fölé törekedjenek és megszentelődjenek. Sem a természetet, sem az embert nem nézte belülről, örök lényükből kifolyólag és" nem is jutott arra a gondolatra, hogy egy isteni gondolat és szeretet, mint mindenben végighúzódnak a fonál, egységbe fűz össze mindent és hogy ez a fonál nem szakadt el Istentől, hanem ellenkezőleg az Ő teremtő és fenntartó lelke ezen a vezetéken át sugároz mindenbe létet, erőt és működési lendületet. Az Úr Jézus, mint örök Ige, nyilatkoztatta ki, hogy ő egy az Atyával; ő az Atya Igéje és minden Tőle, Belőle ered és minden Vele van. Az örök Ige, mint Isten teremtő, fenntartó és megszentelő Ereje kapcsol össze mindent a Végtelennel és mindennek végtelen értéket ad. A Végtelen szült, dajkál és nevel mindent és a Végtelennel kell kapcsolatban maradnunk, ha hivatásunkat megvalósítani akarjuk. Mert tudnunk kell, hogy merő csalódásokban és kalandokban élünk, mihelyt a Végtelentől elszakadunk. Életünknek a Végtelen felé való törekvés az értelme és minden más élet eltévelyedés és önmagunk félreismerése.

De íme ép ez az isteni gondolat mindjobban elhomályosodott és egyre homályosodik. Hogyan történt ez a nagy átalakulás és elvilágiasodás?

A kereszténység győzedelme a görög-római világnézet fölött; a nagy egyházatyák írásai, a középkori egységes és természetfölötti gondolatokon felépülő Európa a Végtelenség jegyében történt. A nagy hittudósok és bölcselők; a csodásan édes nyelven író misztikusok Daniéval, a költővel egyetemben, az Égből eredő és az Ég felé vágyó, tehát a természet és az ember örök törvényeit megvalósító eszmények hirdetői és ébrentartói voltak. Az a világ hozta ujjongásba a XIX. század elején Novalist és az a világ eszménye mindenkinek, aki belülről,

lényének örök törvényeiből él és a jelenségek világában is a Végtelenbe fogódzik.

Ám azok az idők elmúltak. A középkorral a Regnum Dei eszménye aláhanyatlott és felragyogott a Regnum hominis gondolata és uralkodik ma is. A tudományok és a bölcelet története mint korszakot alkotó sikert említik fel Galileinek és Baconnak azt az új lépését, hogy ők a tudományban nem a «miért»-tel, hanem a «hogyan»-nal foglalkoztak. Ez a gondolat ugyanis azt az új irányzatot jelöli meg, amely többé nem a végső okokkal, nem is a dolgok bensejében működő egyetemes erőkkal foglalkozik, hanem egyszerűen azt kutatja: hogyan folyik le a jelenség, a tünemény? A többi nagy természet-tudós, mint Kepler, Newton, Leibnitz szintén ezt a kutatási módszert alkalmazták, bár anélkül, hogy a természet benső örök erőitől elszakadtak volna. Akik azonban később nyomukba léptek, azok a lényegeket, a végső okok és az örök rugók kutatását, mint haszontalan álláspontot elvetették és kizárólag a jelenségek világában éltek.

Korunk összes anyagelvű, pozitivistá, naturalista vagy relativista gondolkodói ebben a világban élnek; sőt csak ennek a világnak tulajdonítanak egyedül valóságot. A természettudósok szinte megrészegültek a sikereiktől, amelyekhez a jelenségek lefolyásának megfigyelése révén jutottak. A bölcselők pedig, mint Descartes, vagy a kételkedés hálóiába jutottak, vagy mint Locke, Hume, Kant, Schopenhauer, Wundt pusztá jelenségekké párologtatták el a világot és tagadták, hogy értelmünk mást, mint jelenséget, megismerhet.

Mennyi idő múlt el Descartestól Husserlig! Mennyi könyv jelent meg! Hány katedráról tanították azokat a tanokat, amelyek szemeinket az örök valóságokról, a lényegekről, a törvényekről elterelik és csak saját Éneink és a jelenségek érzéki szemléleteinek szűk körébe szorítják.

Mi lett mindennek a következménye?

Mindenekelőtt elveszítettük látásunkat a mindenség nagy, benső és szerves egységével szemben. Nemzetekre, népekre forgácsolódtunk szét, akiket többé semmiféle örök tervek, természetek, lények és törvények nem fűznek egyetemes egységbe. Az Úr Jézus örök gondolatai a világot mozgó eszmék közül kiszorultak annál is inkább, mert az újkor tudományos világnézetével egy időben Európa kereszténysége is részekre oszlott. Az egyetemes összetartó kapcsok magában Krisztus testében, az Egyházban is meglazultak és az Egyház, mint Krisztus misztikus teste és eleven valósága, jelenségekre morzsolódott. A reformáció is a jelenségek uralma a lényeg az Egy fölött. Az egyházban magában végbement nagy szakadás végzetes hatással volt a gondolkodás történelmére. Ha részekre oszlohatott az Egy; ha jelenségekre forgácsolóhatott az Egyetemes, a Szent egyház, akkor minden résznek és jelenségnek nemcsak jogosultsága és magában való létezési joga van, hanem ezek a részek ép a jelenségek világnézetének lesznek a leghűbb tanítói. Ez így is volt. Az emberi szellem azért élt és él oly sokáig a jelenségekben, mert az elszakadt egyházak is, mint Kant követői, a jelenségek bölcseletét ápolták.

Amilyen felületes ez a bölcselet, éppolyan az irodalom és a művészet is. Korunk impresszionizmusa nem máról-holnapra keletkezett. Hosszú lelki kialakulásnak az eredménye. Az impresszionizmus az irodalomban, a művészetben akkor kezdődött, midőn az író és a művész műveikben nem az állandót, a törvényt, az örök formát, hanem a változót, a megjelenőt, a kifejezést igyekezett visszatükrözni. A renaissance óta indult meg és fejlődött ki (több-kevesebb visszatéréssel az ősi művészethez) ez az irányzat, míg végre a múlt század végén teljesen kialakult, sőt mindenféle fattyúhajtásokba szökött. A festő azóta színes benyomásokat, a szobrász csak pillanatnyi

formákat ábrázol. Az író a beteges, a szenvedélyeiben izzó lelket rajzolja és nem az egész egységes és egészséges embert. Mindből hiányzik pedig a lelkiség, mert a mai ember általában elvesztette saját belső perspektíváját és nagyságát is. Értékmérője nem az a nagyság, amely az Ént a Végtelennel való eleven kapcsolatban mutatja, hanem inkább az, hogy miként cimborál az ördöggel. Nem ismer lelki szépségeket, hanem az érzékeket ingerlő benyomások szerint méri a szépséget.

Tagadhatatlan, hogy a világ érdeklődése és ízlése újabban nagy változáson ment át. Nyilvánvaló, hogy az ember ismét új eszmények és értékek felé néz. A bölcseletben is már a háború előtt megerősödött a Husserl-féle irányzat, amely figyelmünket ismét a dolgok magja, lényege, örök és változhatatlan formái felé tereli. A bölcselek újból ki merik mondani, hogy mi nemcsak jelenségeket, hanem lényegeket ismerünk meg. A természettudományok is egyre jobban hirdetik, hogy a tapasztalat nemcsak a dolgok külsejét, hanem azok belső törvényszerűségét is leleplezi. Az okok, sőt a végső okok kutatása is újból divatos. Az anyag természetének kutatása pedig rávilágít azokra az alakító egyetemes erőkre, amelyek az elektront elektronná; az elektronokat atomokká; ezeket pedig molekulákká szervezik. A kristálytan viszont a maga kristályozó erőivel úgy foglalkozik, mint a növénytan a növény benső titokzatos alakító formájával. A metafizika így újra tért hódít és keressük a jelenségek mögött a megjelenőt; a törvényszerű folyamatok mögött az egyetemes törvényt; a mulandóság mögött a lényegét. A katolicizmus már évtizedek óta egyre jobban újjá szervezi magát és egyre jobban igyekszik kimélyíteni a lelkeket. A protestantizmus bölcselői is keresik a magábaszállás módját, de sajnos nemcsak az evangéliumnak, hanem a keleti bölcseletnek forrásaihoz is leülnek. Gróf Kayserling indusárnyalatú bölcselete,

az ő híres darmstadti iskolája és lelkigyakorlatai épúgy igyekszik a Végtelenbe kapcsolódni, mint a modern theozophia, vagy a Maeterlinck-féle pantheisztikus élet-felfogás és természetmagyarázat.

De megérezte a lélek új igényeit a művészet és az irodalom is. Az ügynevezett «surréalisme» nemcsak a jelenségekkel szakít, hanem a valóság világa fölött is egy még gyökeresebb és valóbb valóságot keres, olyat, ami minden valóság felett van és lebeg és azt igyekszik, bár stilizálva, kifejezni. Mert minden valóság a térben és az időben sokféle jelenség, ruha, fátyol közé van elburkolva. Szedd szét tehát a jelenségekkel párosult valóság lényegtelen és lényeges, esetleges és szükségszerű elemeit és tisztítsd meg minden lim-lomtól azt, ami magában való és akkor megkapod nemcsak a valóságot, hanem a tiszta valóságot is, amely független a jelenségektől és értéke örök.

Nem tudom, ki találta ki ezt a szót «surréalisme», latinosan superrealismus, amely valóban alkalmas az én gondolataim kifejezésére is.

Nemcsak arra törekszem ugyanis, hogy a jelenségeket a valóságtól elkülönítsem. Főcélom, hogy a valóságokban is azok valóságos lelkét elérjem. Meg akarom ragadni a jelenségek mögött működő valóságok termékeny csiráját, azt a testetlen, belülről alakító erőt, amely a valóságokban testet ölt. Mert ez az erő olyan, mint a logikai vagy matematikai igazság. Független minden jelenségtől, sőt fölötte áll minden egyes esetnek, amelyben csak megjelenik. Amint a logikai és a matematikai igazságok mindenütt és mindig érvényesek és soha ki nem merülnek, épúgy a valóságok belső erői és igazságai is fölötte állanak minden jelenségszerű megvalósulásnak, tehát feltélenek, örökök és szükségszerűek.

Ám ezeket a létbontó mintaképeket szabadszeggel nem láthatjuk. Számtalan elembe, héjba vannak elbur-

kolva s csak a dolgok lényegébe villanó ész sugarai pillantják meg istenáldotta percekben. Sőt, mint már egyszer említettem, nem is mindenki termett arra, hogy a lényegek misztikus központjába lásson. Ép azért ezentúl arra törekszem, hogy a látszataból az igazságba, a felületről a központba, a dolgok burkából a mag lelkéig eljuthassak.

A látszatok között azonban vannak olyanok, amelyeket a mi *érzékeink* csatolnak a dolgokhoz. A dolgok sok-sok tulajdonsága tőlünk ered; mi díszítjük föl azokat tarka ruhákkal.

A látszatok és a jelenségek között továbbá vannak olyanok, amelyeket megint csak az *ész* csatol a dolgokhoz, hogy azokat mintegy megrögzítse és azután azokat annál behatóbban megvizsgálja. Ilyen a tér és az idő látszata, de egyúttal igazsága is, mert a bölcselő ezeknél is megállapíthatja, mi bennük a jelenség és mi a valóság?

Van végül egy csomó oly fogalmunk, amelyeket mi úgy kezelünk, mintha tartalmuk szintiszta valóság volna. De a bölcselő ezeknél is kimutatja, mi bennük a papírérték és milyen az ércfedezetük. Anyag, erő, természet, mechanizmus, ösztön megvesztegető és sok félreértésre alkalmat nyújtó fogalmak. A bölcselő tehát nagy munkát végez, midőn értékeiket mérlegeli.

Ezen bevezető gondolatok után áttérünk a lét metafizikai vizsgálatára és arra törekszünk, hogy a valóságot a jelenségtől mindenben megkülönböztessük; úgy a valóságok, mint a jelenségek természetét kifürkésszük és azok szerepét a mindenségben megvilágítsuk.

Ez az utunk a jelenségektől a valóságokhoz.

A jelenségek tarka képe.

A világ és az Én között az érzékek közvetítenek. A dolgok nem lépnek be közvetlenül Énem kamrájába. A fizikai tárgyak maguk a szellemben nem léphetnek.

A súlyos világnak súlytalanná, az anyagnak anyagtalanná kell válnia, hogy a kiterjedésnélküli Énben és az Én emlékezetében megpihenjenek.

Az érzékszervek főleg azok a csodálatos szerkezetű eszközök, amelyek a testi világot nemcsak kívülről lemásolják, amint ez az állatoknál is történik, hanem egyúttal a szellem számára kikészítik és feldolgozzák?

Az állatok érzékszervei különböznek az emberétől. Az állatok érzékszervei az ösztön szolgálatában állanak és az ösztön számára dolgoznak.

Az ember érzékszervei a szellem erejével vannak áthatva és a szellem igényeit elégítik ki. Amint az ember minden ízében szellemi természetű, épúgy az ember érzékszervei, sőt ösztönei is spirituális, azaz szellemi jellegűek és szellemi titkokat közölnek a lélekkel. Ez nyilvánvaló. Ha ugyanis az ember érzékszervein keresztül nem a szellem nézne a világba, akkor ezek az érzékek nem is volnának képesek szellemileg kiszélesedni, szellemmel megtelni akkor, amidőn azokat mesterségesen messzelátókkal, hangfogókkal és az érzékeket kitágító eszközökkel mintegy magasabb fokra emeljük, hogy a szellem és külvilág között még tökéletesebb kapcsolók legyenek.

Az ember érzékszervei tehát oly szemüvegek, amelyeken keresztül a lélek néz; oly telefonok, amelyekkel a lélek hall; oly íz- és szag-fogók, amelyeken át a lélek ízlel és szagol; oly minőségmérők, amelyekkel a lélek tapint. Jönnek tehát a külvilágból a benyomások; jönnek sugarak és hanghullámok; jönnek végtelen finom icike-picike parányok orrunkba és fülünkbe, vagy ráhatnak még tapintó sejtjeinkre és ezeket a ránczuhanó hatásokat az érzékszervek, mint malmok őrlik, finomítják, testetlen alakba öntik, hogy mint a tárgyaknak anyagtalán ellenképei a lélekkel egy nevezőre jöjjenek. De ezekből a hatásokból keletkezik a dolgok érzéki képe

is, tudniillik az érzékek természete szerint kibontakozó kép, amely bár nem adja a külső dolgokat önmagában, mégis ez a kép a külső tárgyaknak érzékekkel meglátott és lélekbe vésett ellenképe. Tehát mi nem magukat a dolgokat kapjuk a lélekben, hanem csak a dolgoknak tükörképeit. Nem a csupasz dolgok foglalnak helyet az észben, hanem az érzékek révén kiszínezett (szem), dallamos (hang), ízes (nyelv), szagos (orr) és többé-kevésbé finom (ujjak) tárgyak. Az érzékek tehát kifestik, megzenésítik, ízletessé, illatosá és finommá teszik a tárgyakat, amelyek magukban vakok, süketek, íztelenek és szagtalanok. De mert sugarakat vernek vissza, azért azok bennünk színekké és hangokká módosulnak. Mert kémiai elváltozást váltanak ki bennünk, azért azok bennünk ízesekké és szagosakká válnak. Mert többé és kevésbé durván érintik ujjaink sejtjeit, azért bennünk érdesekké, selymesekké, vagy bársonyosokká alakulnak.

Így jön létre a jelenségek tarka világa. A dolgokat érzékszerveink szép jelenségekké készítik ki.

És ha szívünk örömmel van tele, ezek az érzéki elemek mind felfokozódnak és a jelenségek még ragyogóbbakká válnak. Harsogó színek, kacagó dalok, bűbájós illatok, csiklandozó ízek rohannak ránk.

Ha ellenben szomorkodunk, minden fáradtan vissza vonul, a benyomások eltompulnak és a külvilág is ünne pélyes gyászba borul.

Ha van élénk képzeletünk, az érzéki jelenségek minder irányban megnőnek (vagy még kisebbé válnak); a természet élettelen tárgyai megelevenednek; még a halál megszépül, szóval a jelenségek színes és gazdag módosításon mennek keresztül.

Ha vallásos vagyok, templommá válik számomra a világ és minden atomból, fűszáלבól, rovarból Isten néz reám.

Ha művész vagyok, nagyszerű színek, hangok ébrednek fel bennem.

Ha. író vagyok, a jelenségek megihletik érzéseimet, felvillanyozzák értelmemet és természetem alaphangulatainak megfelelőleg kitapogatom a lét derült vagy sötét játékait és megrögzítem azokat.

Az érzékszervek, az érzelmek, a képzelés tehát mind mind költészetre termettek és ép azért mi velük a való világot nem önmagában, hanem költőileg megjelenítve észleljük.

Teljesen a jelenségek világában élünk. Az érzékek világa a megnyilvánulás, a jelenségek világa.

Mennyi idő telt el, míg az ember rájött arra, hogy ő voltaképp nem a dolgok középpontjában él, hanem a jelenségek körében. A világot nem színről-színre látja, hanem átfestve, hogy ne mondjam jelképezve.

A bölcselet ugyan már több ezer év előtt kieszelte, hogy a jelenséget a valóságtól meg kell különböztetni, de idők jöttek és idők múltak, az igazság elemi erővel nem járta át az emberiséget és életté nem változott. Ezen, azt hiszem, változtatni nem is lehet. Úgy vagyunk ugyanis teremtve, hogy az igazságot csak lassan és maradék nélkül sohasem ismerjük meg. Az érzékek jelenségei pedig nem is föltétlenül tévedések; van bennük igazság is. Amint a bölcselet igazságai sem mind színigazságok. Van azoknak is gyenge oldaluk. Hiába tanítja tehát a bölcselet Parmenidesztől Kantig, hogy mi a dolgokat csak jelenségek dákjában ismerjük meg. Az ember érzi, hogy ez még eines úgy. Saját magából kiindulva tudja, hogy ő több, nint minden jelensége; érzi és tudja, hogy a világ lényege is több, mint amint az előttünk megjelenik. Hiszen Λ jelenségek színes tarka világa nem is a világ kincse. Mi kesítjük fel a világot a jelenségek ruháival. Az ész tehát azt akarja tudni, milyen a világ érzékszervek nélkül, milyen az önmagában. És ha, tegyük fel, érzékszerveinktől ép úgy nem tudunk is megszabadulni, mint ahogyan bőrünkől sem tudunk kibújni, mondhatjuk-e, hogy még

a tiszta szellem sem láthatja önmagában és meztelenül a világot, mert az érzékek mögött, a ruhák mögött nincs semmi? Tényleg vannak, akik ezt mondják, de ki hiszi el nekik? Az igazi bölcsesség mindig is felismerte, hogy a jelenségek törvényein kívül vannak még más törvények is. A jelenségek törvényei csak alárendeltek, mert csak a felszínen működnek és nem dolgok középpontjában. A lét igazi törvényei pedig belülről ható és világot fenntartó törvények, és még a jelenségek törvényeinek is az alapjai. A jelenségek tarka világa tehát ahhoz tapad, ami már nem jelenség, hanem lényeg. Ami önmagában létező valóság és nem puszta ékesség. Ami maga a test és nem a ruha. És mégis olyan sokan a dísz, a ruha miatt nem látják a valóság igazi képét.

A tér és idő mint jelenségek.

A dolgok nézőpontjaink szerint más és más alakot mutatnak. A világ is annyiféle képet varázsol elénk, ahányféle szemlélő élvezi. A vallásos lélek, a tudós, a művész más-más benyomásokat, más-más ihletet merítenek a létből, a természetből, a világból.

Változik a világ képe akkor is, ha az egyeseket vagy külön-külön, vagy mind egymás mellett szemlélem. Csillagok, országok, városok, erdők, mezők, állatok, növények, emberek vagy mint részek, vagy mint egységes mindenség jelennek meg. Ez a téri szemlélet.

Izgalmas a kép akkor is, ha a világ alkatrészeit, mint születő s fejlődő, öregedő és kimúló jelenségeket figyelem. Mozgás, munka, törekvés ragyog elém és a kezdet és vég folyamából az idő képe rajzolódik be elmémbe.

Amit csak megfoghatok, test. Ami pedig test, az kiterjedt. A dolgok és a kiterjedés összetartoznak. A kiterjedés a dolgok lényege.

Ami csak mozog, végül is nyugvópontra jut. A kezdet

és vég- pedig sok-sok örömet és szenvedést rejteget számunkra, íme az idő öröme és bánata. Az idő szívünkhöz szól, mert életünk is időben folyik le. Örülünk az időnek. Sajnáljuk az időt. Mintha belőlünk fakadna és vele együtt mi is elmúlnánk.

De van-e tényleg tér és idő?

A józan ész a tér és az idő tárgyas létezésében hisz, mert mind a kettő oly szorosan függ össze velünk.

A művész műveiben ünnepli a tér és az idő romantikus szépségeit és azok önálló létezését csak megerősíti.

A bölcész már kételkedik bennük és vagy azt keresi, hogyan jutunk a tér és az idő fogalmához; vagy vallja, hogy a tér és az idő csak a mi lelkünknek vetületei. Amint szemekkel látunk, füleinkkel hallunk, épúgy a lelkünkben pihenő téri képességgel a dolgokat térbe, az idői képességgel pedig a múlt, a jelen és a jövő egymásutánjába helyezük.

A metafizikus azonban, mint a világ lényegéből szemlélődő, egészen más álláspontra helyezkedik a térrel és az idővel szemben.

A metafizikus meggyőződik arról, hogy a tér és az idő csak a jelen élet keretei, rámai, de egyáltalán semmi lényegeset nem ad azokhoz az elemekhez, amelyeket bekereteznek.

A metafizikus tudja, hogy ami csak e keretekben megjelenik, már előbb is létezett. Mint testetlen eszme, igazság vagy eszmény öröktől fogva annak elméjében élt, akitől minden lény, törvény és rend származik. Nézz akármire! Alkoss bármiről fogalmat! Vájjon ez a fogalom nem független-e minden tértől és időtől? Szemléld a természetet. Ragadj meg csak egy törvényt! Vájjon ez a törvény nem idő- és térfeletti-e? Vagy hasonlítsd össze különböző ítéleteidet és szőjj ki belőlük új ítéleteket, vájjon nem függetlenek-e ezek is a mulandóságtól? De

íme, így mi nézegetve, szemlélgetve, okoskodva, sok-sok ismereteket gyűjtünk és elménkbe felraktározzuk azokat. De gondolunk-e arra, hogy mielőtt a lények lényekké váltak, mielőtt a természet természeté szövődött össze, mielőtt a világ világgá bontakozott ki, nem a semmi feneketlen üressége tátongott. Nem a semmiből léptek elő ezek mind. Hanem kellett valakinek léteznie, aki-ben mindezek oly testetlenül voltak, mint ahogyan a megismerés művészete után a lelkünkben élnek.

Eljöhet az idő, mikor ezek a dolgok mint téri és idői valóságok létezni megszűnnek; de nem léteznek-e tovább is annak örök gondolataiban, akitől erednek? Avagy talán az ember fogalmai, a gondolkodás és lét törvényei, a természetről alkotott nagy igazságaink megszűnnének-e szellemünk igaz értékei lenni, ha egy adott pillanatban a testi világ megszűnnék? Ami egyszer igazság és valóság, az mindig igazság és valóság marad. Minden igazság és törvény a tér és idő fölött áll. Tagadhatom valaminek a fogalmát, tagadásommal a fogalom értékét le nem rontom. Fellázadhatok a gondolkodás törvényei ellen, lázadásom azok igazságát nem szünteti meg. Vétkezhetek az erkölcsi világrend törvényei ellen, de azokat meg nem semmisíthetem. Nem lényegük a tér. Nem korlátjuk az idő. Nem adhatunk mi semmit sem hozzájuk. Titokzatosak csak annyiban, hogy léteznek. De ha egyszer vannak, olyanoknak kell lenniök, mint amilyen az alkotójuk. És függ-e a törvények, a lények, a formák és a csirák Alkotója a tértől vagy az időtől? Van-e a dolgok ősi forrásában magában tér vagy idő? Sőt még a tér és az idő is az örök Alkotó alkotása.

Amilyen tehát az Alkotó, olyanok a művei! Ha az Alkotó örök, akkor az alkotásai is öröktől és igazán élnek benne. De a dolgok ősi Alkotója nemcsak örök, hanem végtelen is. A végtelenben pedig minden együtt van. A törvények, a lények, a formák akár megtestesülnek

és idői és téri alakba öltöznek, akár csak benne élnek, mind szükségszerűek. Mint testetlen valóságok, lényegükben tér és idő felett állók. Mint testbe öltözött dolgok a tértől és az időtől nem nyernek semmit. A materializálódás, vagyis az anyagba öltözés az ő megjelenésüknek csak egy módja és nem is mindig a legelőnyösebb alakban. Ez a megjelenés nem szakaszt el a létezés előbbi formájától és a testiség megszűnése nem akadály a lényeg továbbélésének sem az Alkotónak, sem a lényeknek szempontjából. A megtestesülés csak átmeneti állapot, mint amidőn egy átjáróházba beme gyünk és onnan megint kijutunk. Ilyen átmenetkor mi magunkban nem változunk. Az újság csak az, hogy lényegünk most sok-sok tárggyal, ami csak a házban van, olyan viszonyba jut, amelyben eddig nem volt. Ez az átmenet talán valami várakozást is felébreszthet benne, valami belső eseménnyel is járhat, amely azonban csak addig tart amíg a házon átmentünk.

De talán még más egyéb is történt átmenet közben. Találkoztunk esetleg még más hozzánk hasonlókkal. Barátkoztunk, szeretkeztünk, tülekedtünk, szenvedtünk, míg végre aztán kiértünk. Sok esemény hatott ránk, de lényegünkben ugyanazok maradtunk. Sok hatásra ellenhatással feleltünk, de alaptermészetünk ugyanaz maradt. Gondolatokat, érzéseket csiszolt ki belőlünk vándorútunk, de ugyanazok maradtunk. Ha pedig akár útközben, akár utunk végén számot vetünk magunkkal, hogy mi is történt velünk, csak egymásutánt és egymásmellettséget tapasztalunk. Ha ezeket a folyamatokat fogalommal jelezzük, az idő és a tér fogalmát húzzuk rájuk. Mint a vászonra a képet, úgy vetítjük a tér és az idő vásznára vándor sorsunk eseményeit. Ezek rögzítik mindazt, amit mi átéltünk. De a vászon nem mi vagyunk. Az idő és a tér nem a mi elemeink. De még életünk eseményeihez sem tartoznak. Ezek csak

felfogói azoknak úgy, amint a mozgóképeket is vászonra vetítjük.

A tiszta testetlen formákra nem hat tehát sem az idő, sem a tér vászna. A lények benső igazsága tőlük független, csak a jelenségeknek szolgálnak plasztikus háttérül.

Másrészt azonban, amint hiába vetíteném a fénytekeres (film) képét a sötét ürbe, az ür a képeket föl nem fogná; épúgy a lények jelenségei is hiába mozognának, ha csak az idő és a tér nem hordozza azokat, az öntudat sem volna képes azokat elrendezni és nem is tudna rájuk eszmélni.

A lények élete tehát más önmagukban és más, midőn jelenségekké válnak. Amint mások a gondolatok lelkünkben és mások, mikor elmondjuk vagy írásban közöljük azokat. Ha beszélünk, hangokra van szükségünk. Ha írunk, papírra vetjük eszméinket. Ha egyszer benső formánk testet ölt és anyagi ruhában élni kezd, akkor a tér és az idő keretes vásznára rajzolódik fel lényünk testi élete és a múltó idői és téri szimbólumokban nyilvánul meg idő- és térfölötti Énünk.

Így leszünk mi is az idő és a tér gyermekei. — Sőt sajnos — így válhatunk mi az idő és a tér rabjaivá. Ilyenkor elhomályosul bennünk a tudat, hogy mi lények és nem jelenségek vagyunk. Elfelejtjük könnyen, hogy lényegünkből kell élnünk és nem testi burkunk téri és idői érzéseiben elvesznünk. A lény helyett a test; a valóság helyett a mulandóság lesz úrrá felettünk. És szinte egyre jobban félünk, hogy elmúlik a mámor, amint eltűnik az Idő; és itt kell hagynunk átjáró házunkat, mihelyt kisiklik lábunk alól a Tér. így sülyeszt a jelenségek közé mind mélyebbre az Idő- és a Térszellem. Bebörtönöz zürzavaros komor idő- és térelemeibe, hogy elfeledjük magasabb és tisztább lényünket. És végül az Idő mégis felfalja minden gyermekét (mint

hajdan Kronos vagy Sátornus) és a Tér is a semmibe süllyeszti azt, aki itt mennél szélesebbre terpeszkedett. Mert mi marad meg abból, aki csak a Térnek és az Időnek élt?

A bölcs azonban már itt a földön széttépi az Idő és a Tér illúzióit és ép ezeken keresztül látja meg az örökké mozdulatlan örökkévalóságot, amelyre az Idő és a Tér is rátámaszkodnak és amelyben minden igazság és lényeg magasztosabb alakban és módon él. Éleslátása előtt az Idő és a Tér délibábjai, mint örökre eltűnő légies képek eloszlanak, sőt szemében álmokképpé és látszattá zsugorodnak az élet és a világ is; és jelenséggé, mulandósággá foszlanak szét még a legszebb vágyak és törekvések is, ha az Idő és a Tér átjáróján a Végtelenség tiszta levegőjére kitekint.

Az anyag mint jelenség.

Az idő és a tér mulandó életünk mulandó keretei. De ebben a keretben helyezkedik el az egész anyagi világ is. És mily rengeteg kiterjedésű az anyag birodalma!, A tenger és a szárazföld tiszta anyag. Ami csak a vízben, szárazföldön vagy levegőben él, mind anyagi ruhába van öltözve. Fejünk fölött a csillagok és csillagrendszerek borzasztó tömege. A közöttük levő űrben pedig úsznak, mint a tengerek, a kozmikus porok. Minden anyagban van és anyagból lép elő minden. Anyag nélkül nincs számunkra semmi.

A szerves világ szervezete az anyagra van utalva. A növény és az állat élete az anyagon van felépítve. Az érzékszervek is mindmegannyi hidak a szervetlen világhoz; a fizikai és kémiai folyamatoknak ezek a műszerei, átvevői.

Csoda-e, ha az anyagvilág nagy tömegével és jelenségeivel ránehezedik a szellemre is és elnyomja annak tiszta látását?

Csoda-e, ha a felületes ész az élet és a lélek jelenségeit összetéveszti az anyag jelenségeivel és a kettő között nem tesz különbséget?

Csoda-e, ha a lapos ész oly könnyen megnyugszik és elhelyezkedik anyagelvűségében, mikor sokszor maga a tudós is az élet és a lélek jelenségeiben csak bonyolultabb fizikai mozgásjelenségeket, vagy finomabb kémiai folyamatokat lát. Sőt a szellem működéseit is az anyag izzó mellékjelenségének tekinti.

Az anyagelvűség oly régi, mint a gondolkodás. Az anyag közvetlen varázssal lép érzékszerveink elé, míg az élet és a lélek túlfinom művei megtapintathatlanok és csak a gondolkodás számára megközelíthetők.

Ám nekem most nem feladatomban az anyagelvűséggel foglalkozni. Csak rá akarok arra mutatni, mily nagy csalódásnak lehet mindenki kitéve, aki anyaggal foglalkozik. Nem is tudom, mit szólna nekem az az iparos, aki fával, vassal, kővel, posztóval, bőrrel dolgozik, ha azt mondanám neki: barátom, ez mind csak jelenség. Amit te láatsz, szagolsz, tapintasz, az nem oly anyag, amilyennek te gondolsz. Ez annak az anyagnak csak a látszata. Még jó, ha csak egy mosollyal intézne el engem.

Pedig az anyag tényleg látszat. Ha egy darab posztót mikroszkóppal nézek, az már háló. Ha egy darab deszkára nyomást gyakorolok, a higany keresztül megy rajta. De mi történnék akkor, ha szerveinket Isten meg villany ózná, hogy a villamosság iránt érzéke legyen. Kezembe vennék pld. egy kétfillérest és látnám, hogy az nem szilárd és nyugalomban lévő test, hiszen parányokból áll! A parányok belsejében pedig pozitív és negatív elektronok örült mozgása kering. Vagy érzem-e, mint forgatja a Nap a Földet önmaga körül és mint forgok, illetőleg repülök a Földdel együtt a világűrben? Csak annyit tudok, hogy nyugalomban vagyok és azt látom, hogy a kétfilléres is szépen pihen a tenyeremben.

A Nap, a Föld, a fillér pedig ugyanazon végső elemekből, parányokból, elektronokból állanak. A láthatatlan, a súlytalan sugarak, a gázok is olyan alkatrésszel bírnak, mint a súlyos testek. Ma már nyilvánvaló, hogy a világegyetem kezdettől végig egyetlen anyagból épült fel és ez az egyetlen valami alkotja a világ csodálatos gazdagságának ősi atomját. Bármivé sűrűsödik: csillaggá, homokká, tűzzé, fává, állati vagy emberi testté, mégis csak egy anyag az és végső elemeiben ez az anyag ugyanazokat a sajátságokat mutatja.

De, ha minden egyugyanazon anyagból áll, akkor a dolgoknak csak a külső alakjaik más és más és az anyagok mind csak az ősi anyag jelenségeivé válnak.

De mi az az ősi valami, ami minden tárgynak utolsó anyagi alkatrésze? A fizikus és a kémikus elemzése közben mind jobban eléri az ősi anyagot, talán az elektronnak az elektronját is és talál valamit, amit már nem akar anyagnak nevezni, hanem azt mondja, hogy az energia. És akkor mi az anyag? Az energia stabil alakja, feleli valaki. Másszóval az anyag nem magában való, hanem csak az energiának a jelensége. Az anyag csak látszat; az energiának látszata.

Az erő mint jelenség.

De megszűnt-e az energia anyag lenni, ha az energia az a forrás, amelyből az anyag előbuzog? Amíg az energia alatt valami valóságot értek és nemcsak valami fogalmi létezőt, addig az energia is anyag. Talán súlytalan, talán érzékeink alól elcsúszó anyag, de anyag. Mert minden, ami létezik, vagy állag, vagy járulék. Ha állag, akkor valamiféle anyag is; ha járulék (pl. szín, íz, szag stb.), akkor pedig feltételezi az állagot, illetőleg az anyagot, amelynek járuléka.

Voltak energetikusok, mint Helm és Hertz, akik azt

állították, hogy az energia csak viszonyt fejez ki. Ez esetben az energia nem állag, hanem — mint ők mondják — csak «szimbólum», illetőleg «jelképes» beszéd. De a viszony önmagában nem létezik. A viszony feltételez legalább is két oly valamit, amiből vagy amelyek között a viszony létrejön. Azok pedig megint vagy az állagok, vagy az állagok járulécai, mert két semmi között nem lehet viszony. És a pusztá viszony, aminek sem a járulékhöz, sem az állaghoz nincs semmi köze, szintén csak semmi.

Az energia tehát valami létező, valami valóság. A fizikus és a kémikus eljut idáig és nem tovább. A bölcseelő azonban az energia titkos mivolta fölött tovább elmélkedik és kérdezi: mi az energia végső mivoltában?

A bölcseelő ráfeleli: anyag. Talán materia primo primának, vagy materia primának fogja nevezni, magyarul: legelső, vagy csak első anyagnak, de ha az fizikai valóság, akkor anyag is. Oly anyag, amiből minden kialakul. Oly anyag, ami még nem hidrogén, oxigén, vagy arany, ezüst stb., ezek mind materia secundák, ezek már minősített anyagok, hiszen van nevük.

A bölcseelő talán azt is kérdezni fogja: létezik-e a természetben egyáltalán minőség nélküli anyag, vagy minden energia már bizonyos összetételben és valami minőségben létezik. Ezen kérdések megvitatása egyelőre nem tartozik ide. De annyi mégis tény, hogy az elektronok elektronjai csak az elektronokban, az atomok elektronjai pedig csak az atomban léteznek. És az is tény, hogy mi az energiákat is már valami jellegzetes alakban észleljük. Az pedig már egészen nyilvánvaló, hogy az elemek és a vegyületek az ősi anyag vagy ősi energia bonyolult, megszilárdult és állandó alakjai, tehát annak a legősibb valaminek a fejlődési termékei.

A bölcseelő még tovább megy és kérdi: szellemileg képesek vagyunk-e mi az anyagot egyáltalán kikutatni

és annak mivoltát megállapítani? Induktíve ugyanis bebizonyíthatjuk, hogy mi csak azt ismerhetjük meg, ami hozzánk, gondolkodó lényekhez, valamiképpen hasonló. Mindenben kell valami gondolatébresztőnek, tehát a gondolathoz hasonlóknak, mondjuk szelleminek lennie, amit csak megismerhetünk. Azért mondjuk simile simili cognoscitur. Csak hozzánk hasonlót ismerhetünk meg. És ha az emberektől, az állatokon és a növényeken keresztül egészen a kristályig visszafelé haladunk, ezeket mi mind azért ismerjük meg, mert van bennük valami, ami eszünkhöz szól. A kristály testet öltött geometria. A vegyületek testet öltött matematika (pl. $H_2O = \text{víz}$). Az atomok megint az elektronoknak bizonyos testet öltött matematikai képletei. Az elektronok szervezeténél Ehrenhaft szintén felfedezett ilyen matematikai viszonyokat azok még finomabb alkatrészei között.

Ebből az következik, hogy a különböző anyagok emberi nyelven és értelem szempontjából szólva, mind testet öltött gondolatok. Ezek az alapvető gondolatok a dolgok lelke; belülről alakító elve és mikor mi a vizet, vagy a hidrogén atomot megértjük, akkor voltaképp ezt az értelmi alakot és képletet fogjuk fel. Mert hiszen az arany, ezüst, ólom, csak abban különböznek egymástól, hogy atomjaikban a pozitív és a negatív elektronok más és más matematikai képlet szerint kapcsolódnak. így igazolódik be Pythagorasz tétele, hogy a dolgok lényege valami értelmi elem, vagyis, mint ő mondotta, a szám.

Nyilvánvaló tehát, hogy semmiféle fizikai anyag sem önmagában való, hanem mindegyik (a mi nyelvünkön szólva) egy gondolatnak a megtestesülése és hordozója. Az anyag az a médium, amelyben a gondolat megnyilatkozik. Magukban véve az anyag és a gondolatok is láthatatlanok és mégis egymással egyesülve, láthatókká válnak. A hidrogén és az oxigén láthatatlanok; de H_2O arányban vegyülve, a vizet adják, amely már látható.

Ha tehát végeredményben nem is tudjuk: mi az anyag, mert sem mi nem teremtettük, sem teremtésekor jelen nem voltunk, annyit mégis tudunk, hogy minden kifejezését és jelenségét a szellem szabja meg; végeredményben tehát az anyag az Alkotó teremtő akaratanak legalacsonyabb láthatóvá vált alakja. A teremtő Értelem jelensége.

Mert akár anyagnak, akár energiának nevezem az anyagot, az mindig csak úgy működik, fejlődik és olyan célt választ meg, amint a benne szunnyadó eszme megköveteli és amint a benne élő törvény, mint igazság és hajtóerő előre tör. Nem az anyag működik, hanem az eszme fejezi ki magát az anyagban. Mindenféle anyag-elvűséggel szemben szilárdan áll tehát a tény, hogy az anyag nem magától gördülő kerék; nem magából kiszökő alkotó erő, hanem minden működése attól a gondolattól függ, amelynek az a külső kifejezése.

Az anyagelvűség, mint tudományos tan, téves. A jelenséget teszi valóságos okozatot okká; az eszközt művésszé.

Mily fontos, hogy a látszattól az igazságra jussunk és az események színterei mögé is tekintsünk és jól megértsük azt az alap gondolatot, hogy az anyag csak az a médium, amelyen keresztül a szellem magát kifejezi és megtestesül.

A gépiesség (mechanizmus) mint jelenség.

Csalódunk tehát, mikor az anyagot magából kiszökkenő és magától működő valóságnak gondoltuk. Ám még különösebb csalódások áldozatai vagyunk, midőn az anyagot mint mechanizmust, mint működő gépet tekintjük. A gépies, a mechanikus tudományos felfogás és világnézet határtalan csalódás és egy sor hibás következtetésnek a forrása.

A gépies (mechanikus) gondolkodásmód egyszerűen antropomorfizmus, vagyis emberi működéseknek a természetbe való átültetése és beleérezése. Az ember gépies, azaz gépekkel dolgozó lény. Az ember gép nélkül semmi; géppel kezében a természetek ura. A gondolkodás hősei voltak azok, akik a legelső gépeket: a baltát, a vésőt, a tűt, a földtűrő ekét, ásót, kapát stb. felfedezték. Hát még akik a szövőszéket, a tilót, a malmot kitalálták.. És hősök voltak azok is, akik az órát és mindazokat a gépeket feltalálták, amelyek maguktól végzik el feladatukat. A haladás is arra törekszik, hogy az ember gépekkel végezze el a nehéz testi munkákat és századunk valóban a gépek százada.

Mikor azonban így a gépiesítés felé törekszünk, jól tudjuk, hogy a gépekben az emberi lángész valósul meg. A gép a gondolatnak anyag révén való továbbműködése. A gép akkor is folytatja az ész munkáját, mikor az ész már elszakadt tőle. Az óra pl. órák nélkül is jár. Ámde ép az észnek ez az elszakadása ébreszti föl bennünk azt az ábrándot és csalódást, hogy a gép, illetőleg az anyag, maga működik. És ez nagy hiba. A balga ész ugyanis még kellemetlenebb tévedésnek is lehet forrása, ha pl. másokat arra tanít: miképp működik a gép. Vegyük csak az óra példáját. Figyeljük meg csak az órát (vagy bármely gépész), miképp oktatja ki inasát a gép működésének titkára. Elmondja, hogy ez ilyen meg olyan kerék; így és így működik; itt és ott van a helye. Helyezd jól el a kerekeket és az óra jár. De gondol-e arra az a szegény inas, mily nagy szellemi erőfeszítés műve az óra és annak minden alkatrésze? Az órát és szerkezetét nem a véletlen hozta létre. A gépet nem az anyag termelte ki magából, hanem azt az ész találta ki minden csínjával-binjával. A gép megrögzített gondolat; anyagba olvasztott eszme. Az anyag nem maga lép ki önmagából. Neki csak ép arra van képessége, hogy az eszmét megtestesítse.

Az ész tehát alkothat az anyagból gépet, de az anyag önmaga magából nem szokik gépbe.

Az ész saját önkényes gondolatműveleteit is elgépiesítheti úgy, hogy amit kezdetben megfontolva és készakaratosan végzett el, azt később gondolkodás nélkül és gépiesen folytatja. Az anyag azonban sohasem finomul el teremtő gondolattá, még egy tűvé sem.

Azt mondtam: a készakaratos eszme elgépiesülhet. Valóban így van! Minden szokás a kezdetben még megfontolt gondolatnak elgépiesedése. Mi akkor leszünk gépek, ha megszününk gondolkodni és parancsra cselekszünk vagy másokat majmolunk.

Descartes, Lotze és mások aztvallották, hogy a növény, sőt az állat is gépek. Élő gépek. Egyikük sem gép. Csak lelkiéletük nagyon szűk és ezt a szűk és egyszerű lelkiéletet gépiesen végzik el. Malomban taposnak. De vegyük csak ki a növényt megszokott környezetéből és meghitt életmódjából; kelljen csak a létért küzködni, azonnal áttöri a gépiesség korlátait és alkalmazkodni fog az új életkörülményekhez. A gép maga semmihez sem alkalmazkodik, az élőknek azonban legfőbb törvényük a körülményekhez való hozzásimulás.

Ugyanez még inkább áll az állatról, mint tökéletesebb lényről.

Van-e tehát mégis a világegyetemben feltétlen gépiesség? Egyedül az égi testek mechanikájában. Itt azután a gépiesség valóban gépiesség. A nap- és a holdfogyatkozásokat előre és hátra kiszámíthatjuk. De magából az anyagból fakad-e ez a gépiesség is, vagy az csak az anyagra szabott törvény? Másszóval természete-e az anyagnak, hogy mint gép működjék? Nézetem szerint az égi mechanika törvényei sem őseredeti anyagi törvények, nem az anyagból magából szükségszerűen kialakult világrendnek a törvényei, hanem vaserővel és vas-kapcsokkal az anyagra kívülről rákényszerített állapot.

Az anyag ugyanis nem volt mindig e törvények jármában, és szabadulni is óhajt tőlük. Minden nap születnek világok és minden nap összeomlanak világok. Ami tehát egyszer van, máskor meg nincs, az nem folyhat magából az anyag természetéből, sőt úglátszik, inkább az anyag természete ellen van a mechanizmus.

Az égi mechanika törvényeit tehát magából az anyagból nem hozzuk ki. A mozgás, még pedig észszerű mozgás, nem az anyag természete. Mindaz, amit a fizika és a kémia az anyagról tanít, ellenkezik a világokat fenntartó mozgási törvényekkel, amelyek az anyagot állandóan kényszerítik célszerűen mozogni. A csillagászok azt mondják: «adjatok nekünk anyagot és egy kis mozgást és egybeszerkesztjük a világegyetemet!» Valóban nem is kérnek sokat, csak egy kis lökést vagy, mint Descartes, egy fricskát és mégis mily nagy dolog ez a lökés, mert ennek a lökésnek következménye beláthatatlan. «Mert ez az őseredeti lökés tovább terjeszti magát a világrendszer minden csillagain és minden csillag minden atomján és a teremtmények minden faján, minden egyén történetén és átváltozásán» (Emmerson). Mihelyt a lökés kirepül a kézből, mindjárt megértjük, mint nőtt ki az egész világrend. De még ez a szerény lökés sem az anyag lökése. Lökni kell az anyagot, hogy ez a megindító mozgás kifejlessze a központtól kifutó és a központ felé ható erőket; hogy először a törvények önmagukban rendbe jöjjenek és azután a bolygók mint égi vándorok járják a rájuk kényszerített utakat.

Meri: gondoljuk meg, hogy mindennek van elégséges oka. És hogy Földünk sem magától összpontosult. Volt idő, mikor Földünk is csak ködszerű anyag tömeg volt, melynek részeit a hő kiterjesztő ereje szanaszét szórta. Volt idő, amikor még nem volt sem határozott alakja, sem szépsége, sem célja, csak egyedül a hő uralkodott rajta. Nos és eljött az idő, mikor gőzei, ezek a természe-

túknél fogva a végtelenbe csapongó gőzök, valami erő munkája folytán gömbbé sűrűsödtek, sőt az a titkos erő arra is törekedett, hogy valamennyi dacoló anyagi részecskét a központ körül rendezze és majd mindezek után a Föld a helyét a naprendszerben elfoglalja a többi bolygók között.

Lökés, erő, mind oly tényezők, amelyek az anyag képességeit túlszárnyalják és a sokféleségbe egységet, a zűrzavarba rendet, a bizonytalanságba célt illesztenek. Mikor az ész e titkok fölött elmélkedik és azokat saját nyelvére lefordítja, a matematikához és a geometriához kénytelen fordulni. Miért? Mert matematika és geometria van nemcsak az észben, hanem a mindenségben is és a világban levő észszerűséget az ész azért ismerheti meg, mert azok őbenne is megvannak. Úgy áll a dolog, hogy ugyanaz a hatalom, mely az anyagra észszerűséget szabott, egyúttal a mi eszünket is fogékonytá tette a világ megértésére. Az ember az egész világot fejében hordozza s az egész csillagászat és vegyészeti gondolataiban rejlik. Ember és a világ fölött kell tehát valakinek lennie, aki a világ és az ész egységének a szerzője és mint örök szellem, minden törvényszerűséget és egységet magából kisugároz úgy az anyagba, mint az észbe. Így lesz az ész a világmindenség titkainak látója és felfedezője.

Ámde ha ész van a világban és ugyanaz az ész bontja ki az észnek benső törvényszerűségét is, akkor a gépiesség ismét csak látszat. Az égi mechanizmus gépiessége megtestesült célszerűség és észszerűség. És a világ gépezete a Teremtő örök akaratának testet öltött alakja.

A világ gépiessége is alkotó gondolat és akarat műve. A világ gépiessége is a háttérben rejlő és világot rendező és fenntartó szellemnek megjelenése.

Íme a jelenségből ismét egy új valóságba jutottunk.

És most gondoljuk el, mennyi minden titkot igyekezett az anyagelvűség a gépiességből kimagyarázni. Mint

iparkodott vele a világból a szellemet kiűzni. Mint törekedett azt, ami merő jelenség, a valóságok: az ész és az akarat helyébe beilleszteni.

A gépiességnek nincs helye az önálló lények között.

A természet mint jelenség.

Az emberi szellem ép úgy megtalálja a világban a gépies folyamatokat, amelyek a mindenséget vasbordáival fenntartják, mint az örökös megújódást és újjászületést, a mi a világnak viszont a szabadság képét adja. És a gépiességben ép úgy felismeri a fenntartó szellem gondolatait, mint a szabadságban a szüntelen továbbfejlesztő értelem nyomait.

Vannak szavak, amelyek az ember gazdag élményeinek összefoglalói és meggyőződésének a kifejezői. Természet, latinul natura, mélységesen jelentős szó. Természet, a teremt igéből ered és jelenti a teremtés titkát. Natura, a nascor, a születés igéből származik és jelenti a születést és a születésnek mindig megújuló titkát. A természet kedves csengésű szó, mellyel a világapillantó ész inkább sejtéseit, mint meglesett titkait fejezi ki. Mert a természet még a legbölcsebbnek is, akármilyen tágas a látóköre, végtelen mélységű és terjedelmű marad.

A természet (mint Scotus Erigena mondja) natura naturata és natura naturans. Más szóval nézhetem a természetet mint valami *kész* és végtelen nagy képet. De nézhetem mint sohasem kész és magát folyton újra szülő hatalmat. Mind a két nézőpontból szemlélődve a természet mint a világot folyton szülő és megújító erő, ész és akarat él lelkünkben.

A természet benső, szerelmes kapcsolatban van velünk. Dajkánk, ápolónk, fenntartónk, táplálónk. Forrása testi és lelki erőinknek. Acélozója akaratunknak. Kitágítója szívünk érzéseinek és nemes szenvedélyeinek. A termé-

szettel baráti benső kapcsolatban élni üdvösségünk. A természettől elpártolni kárhozatunk. Lány ölen pihenni, boldogság; vele harcba állani, meghasonlás. Őt nézni, bölcseség; őt lenézni, eltévelyedés.

A „természettel szemben áll a végzet. Amaz segítőnk, emez az élet drámáinak és bukásainak nemtője. Amaz magasra emel; emez a porba sújt.

A népek kultúrája függ attól, milyen viszonyban vannak a természettel. A természet élesíti az észet, lángra gyújtja a képzeletet, felforralja érzésvilágunkat és irányt szab célkitűzéseinknek.

Görögország természeti képe felemelő; változatossága észcsiklandoztató; tengere szívderítő; éghajlata a szellemi és az erkölcsi életre egyaránt kedvező. Nem nyomja el az egyéniséget; nem riasztja el az értelmet; nem hervasztja el a szív és az akarat rügyeit. Az ember Úr ott a természetben; a természet nem nyomja agyon a lelket. Az istenek is csak megnagyobbodott és tökéletesebb emberek; a hősök pedig istenekké nőnek.

Máskép van Indiában. A természet óriási arányai minden emberi észet és képzeletet felülmúlnak. A mögötte lévő végtelen alatt összeroskad az ember. A természet és az istenség végtelen titokzatos erőt sejtet és az egyén alázatos és áhítatos lélekkel térdel a lét titokzatos kapuja és rejtélyei előtt.

A természettel való kapcsolatból kifolyólag két művelődés sarjadt ki: a nyugati és a keleti. A nyugatit a természet meghódítása jellemzi; a keletit pedig az ember meghódolása. Amaz megteremtette a külső kultúrát, emez a belső lelki kultúrát. Amaz megismerte a természet erőit; emez a lélek rejtett világát.

Az élet kettős kertjét egyik sem ápolta egyszerre.

A nyugati emberben érzékek fejlődtek ki, amelyek a természet birodalmába kulcsok és fogantyúk. A keleti emberben érzékek finomultak ki, amelyek a lélek biro-

dalmába útmutatók. Amott fő a külső szemlélet és kívülről való látás. Emitt a belső szemlélet és a belülvalók utáni rajongás. Amott a szerzés, a bírás; emitt a fölismerés, az átnemesedés.

Nyugaton az a meggyőződés alakult ki, hogy a természet két részre szakad. Az egyik csak az élettelen dolgokra és az állatokra és a növényekre terjed ki. A másik az embert és a szellemét foglalja magában. Keleten ezt a metafizikai különbséget nem vallották, a természet ott egységes.

Nyugaton a természet és a szellem; a természet és az erkölcs között áthidalhatatlan úr tátong. A keleti lélek ellenben ezt az űrt nem ismerte, hiszen a természet szinte az ember fölé nőtt.

Nyugaton a természettől való felszabadulás a természettel szemben visszaéléssé fajult. A nyugati ember természetellenes életre vált hajlamos. Vágyai a természettel ellenkezésbe jutottak és nem maradtak a természet keretein belül. A keleti ember ellenben természetes maradt, mert tiszteli a természetet és abban ugyanazon erőket ünnepli, amelyek őbenne is megvannak.

Sajnos, ennek a kétféle állásfoglalásnak meg voltak a következményei.

Nyugaton az ember öntudata egyéniséggé és az ész kultuszává alakult ki. Individuálissá és önzővé vált. Elvesztette saját belső világának a perspektíváját. Nagyságát a hatalma és nem a végtelennel való eleven kapcsolata szerint méri. Eleme az örült mozgás, idegesség és nem az az erő, amely a nyugalomban rejlik és nyugalma dacára is világokat mozgat.

Szóval a nyugati művelődés minden megszervezett törekvése oda irányul, hogy az embert fizikailag, szellemileg és erkölcsileg tökéletessé tegye. Hódítóvá, katonává, győzővé nevelje.

A keleti művelődés ellenben úgy szellemi termékeivel,

mint aszkéta gyakorlataival, a szellemet a legmagasabb fokú szemlélődésre, elmélkedésre és lelki elmélyedésre nevelte. Világi sikert ugyan nem aratott, de mélyen behatolt az élet értelmébe, a valóság titkaiba és a lét mélységeibe. Kelet bölcselete, vallásos élete, életeszménye ezt sugározza ki.

De mi köze mindennek a természet illúzióihoz?

Az ember költő. Legbensőbb gyökeréig költő. Az ember illúziókból él és illúziók révén lesz nagygyá! Bármily álláspontot foglaljunk is el a természettel szemben, illúziókban ringatjuk magunkat; termékeny illúziókkal tápláljuk magunkat.

A természet maga a legnagyobb illúzió. Természet abban az értelemben, amelyben a költő-ember elképzeli, nincs.

Mi a természet? Lény, amelyet csak a képzelet alkotott úgy Nyugaton, mint Keleten. Tényleg csak dolgok léteznek, más-más erővel felékesített lények, amelyeket egyszer világnak, máskor meg természetnek nevezünk. Természet még abban az értelemben sem létezik, amelyben például hadseregről beszélünk. A hadsereg tizedek, századok, ezredek, hadosztályok gyűjtőneve. Bár végső egységében katonákból áll és ereje is a katonák erejének az összetétele; mégis a hadseregnek, mint ilyennek, van külön ereje; külön lélektana; külön érzés-, gondolat- és akaratvilága is, amelyek mind egyénfölötti jelenségek, megtapasztalhatók.

A hadsereget tehát szinte költőiség nélkül lehet valóságnak tekinteni. A hadsereg nem a megszemélyesítő képzelet elgondolása.

A természet azonban a nem létezőnek a megszemélyesítője. Akár nyugvó valóságnak vegyem (*natura naturata*), akár mint az anyag vagy a semmi fölött lebegő teremtő erőt (*natura naturans*), nem létezik. Mint nyugvó, szemünk előtt elterülő valóságok csak az ásvány-, növény-

és állatország és az emberiség. A misztikus világotbontó erők és törvények is ezekben vannak. Fölöttük, vagy tőlük függetlenül ezek nincsenek. A természet nem demiurgusz. Nem Isten jobbkeze. De nem maga az Isten sem. Az anyagelvűség egyik árnyalata, a naturalizmus, hajlandó a természetet, mint legfőbb elvet, tisztelni; de ez is csak áldualizmus. Vagy van Isten és akkor minnek a természet. Vagy nincs Isten, akkor minnek a természetet isteníteni.

A természet tehát csak jelenség. A költő élhet e képpel, aki ellenben valóságlátó akar lenni, tolja el a függőnyt, amely a valóságot szeme előtt elrejt. Jó ez az ábránd legfeljebb annak, aki a szabadságot fojtogató mechanizmus idejében valami új szimbólummal akar élni. Aki azonban lényeglátó, szimbólumok nélkül is boldogul.

Élj a természet útmutatása szerint! Légy hű a természethez! Helyes tanítások. Annyit jelentenek: ismerd meg természeted gyökerét és lelkét és azt fejleszd és műveld magadban. Ne légy más bolondja; más sügölykja; más szellemi vagy erkölcsi rabszolgája, hanem légy Magad az, ami vagy, szeresd önönmagad természetét.

Amint pedig magad vagy, ép úgy vannak mások is. Más természetek, más elvek, más formák. Ezekkel minddel összhangban kell lenned, mert ezek mind ép oly valóságok, mint te.

Összhangban kell lenned családdal, fajoddal, nemzeteddel, sőt az egész emberiséggel, mert azok mind olyan természettel ékesek, mint te. Sőt vannak más erényeik is, amelyek a világ egészéhez tartoznak és neked sok tanulsággal szolgálnak.

összhangban kell lenned az állatvilággal, a növényekkel, a szervesetlen elemekkel, a földdel, a vízzel, a fénnel is, mert ezek is külön valóságok és nemcsak arra valók, hogy most felhasználjuk, majd pedig elveszük azokat. Ezekre szükségünk van, hogy tökéletességünket elérhessük;

önmagunk megvalósulhassunk. Szeretnünk kell minden dolgot (nem a természetet), még pedig nem haszonból, nem is tudományos kíváncsiságból, hanem együttérzésből, az összetartozás és egymásra való utalás örömeiből. A jelenségek mögé néző ugyanis mindent másképp néz és az élettelenekben és az élőkben annak az örök akaratnak és gondolatnak testet öltött alakjait szemléli, amely akarat és eszme bennem is ép úgy, mint kívülem munkálkodik és alakokat ölt és amelyeket mi ilyen külsők alatt ismerünk meg.

Íme, ez az ismeret nem pusztán ismeret, nem is csak természettudomány, hanem a léleknek a lélek által való észrevétele. Aki a dolgokat így tanulja megismerni, annak szeme hozzászokik meglátni azt az élő igazságot, mely minden tárgyból feléje árad. És akkor felszabadul sok minden helytelen érzéstől, gondolattól, amelyet az egyes lények iránt érzett. Akkor (félretéve a természet misztikus képét) a maga jelentőségében ismeri föl a világot, amelyben született. Akkor a teljes igazság birtokába jut és a mindenséggel való harmóniája megvalósult. Valóban megtanulja fölismerni azt az egységet, amelyet az egy örök szellem tart össze, kinek hatalma megteremti a földet, eget és a csillagokat és ugyanakkor lelkünket az öntudat világoosságával is besugározza.

A természet tehát illúziókban ringatott bennünket. Azt hittük, hogy a teremtett dolgokon kívül és felül van még a természet, amely mint a madár tojásai fölött, úgy ül a tárgyak világa fölött, hogy azokat kiköltse, fejlessze és céljukhoz vezesse. Ám ez a legnagyobb tévedés. És ez a tévedés oly általános, hogy minduntalan és akaratunk ellenére is beleesünk és egyre megszemélyesítjük és önálló lény gyanánt beszélünk róla, akár csak — Istenről.

Ámde van a természet illúzióján kívül ehhez hasonló más illúzió is: az ösztön.

Az ösztön mint jelenség.

Vannak szavak, amelyek értelme egyáltalán ismeretlen és mégis azt hisszük, hogy teljesen ismerjük egész jelentésüket. Vannak szavak, amelyek nagy titkokat helyettesítenek és eszünkbe sem jut bennük kételkedni, tartalmukat elemezni és rejtélyüket öntudatra hozni. E szavak illúzióiban élünk és balga módra hiszünk nekik.

A természet is ily illúzió volt és íme szétfoszlott. De a természet álmképe még inkább szétfoszlik, ha az ösztön illúzióját vesszük elemzés alá. Ha felveted ugyanis a kérdést: hogyan működik a természet? Ráfelelik: ösztönösen. — De mi az ösztön? És e kérdésre a megkérdezett tágranyitott szemmel kérdezi: Hát lehet ezt a kérdést egyaránt felvetni? — Valóban, az illúziók akkor kezdenek szertefoszlni, ha keressük, hogy mik? Mi az idő? Ráfeleli szent Ágoston: Ha nem kérdezed, tudom; ha kérdezed, nem tudom. Mi az anyag? Mi a természet? Mi az ösztön? Ha nem kérdezed, tudom. Ha kérdezed, nem tudom.

Az ösztön titok. Világtitok. Aki az ösztönt helyesen megmagyarázni tudná, szétrebbentene a titkok szaiszi fátyolát. Sajnos, az ösztön kérdéséhez nem annyira tudományos ésszel és módszerrel nyúlnak, mint eleve elfogult világnézettel. Az anyagelvű gépiességnek; a mindent átlelkésítő a világiélek megnyilatkozásának tartja az ösztönt. A keresztény bölcsélet nem vette még komoly elemzés alá az ösztön mibenlétét. Igaza van Moreux abbénak, hogy az állati ösztön lényege, működése és eszközei ma még megoldatlan kérdés, ami azonban nem jelenti, hogy az eddig elfogadott feltevések valamiképp nem közelednek az igazsághoz. Szabadjon már most megjegyezmem, hogy ezekben a magyarázatokban mégis

túlsók az illúzió. Az ösztön nézetem szerint szintén csak jelenség.

Mielőtt az ösztön illúzióira áttérnék, kifejtem, mi a titokzatos az ösztönben?

Csodálatos mindenekelőtt az, hogy az ösztön az élők egész világát és az élők minden porcikáját áthatja, kormányozza és céljához vezeti. Mert nemcsak a kész állat, hanem az állatok sejtjei és embriói is ösztönös életet élnek. A sejtek élete, amint táplálkoznak, szaporodnak, lélekeznek és önmagukat szomszédjaikkal szemben védelmezik, vagy idegen, káros behatások ellen küzdenek, mind, mind ösztönös élet. A csibe mint embrió a tojásban szintén ösztönös életet él és ezt az életet abban a pillanatban fejezi be, amelyben a tojás héját felszakítja. Ösztönös élet a pete, a hernyó és a lepke egymásba átfutó élete is, bár az egyik alak mit sem tud a másikról.

A mi eszünk nézőpontjából az ösztön csoda. Bennünk is van ösztönös élet, pl. a csecsemő élete és viszonya az édes anya kebléhez, de ez az élet még csak a mi álom-életünk. Nem tudunk róla semmit. Emlékezetünk is csak akkor dereng fel, amidőn az ész megkezdzi működését. Az ösztön azért is csoda a mi eszünk előtt, mert oly működéseket is képes pontosan elvégezni, amelyeket az ész csak hosszú tanulás után sajátít el. Például sebész-kedik. Nem csoda tehát, ha sokan az ösztönt az észnél is többre becsülik, bár a tapasztalat szerint ösztön csak ott van, ahol még nincs értelem. Ha pedig az értelem működni kezd, szétfoszlik az ösztön működése is. I. H. Fabre, az ösztönök tudósa, végeredmény gyanánt ki mondja, hogy az ösztön nem értelmes cselekvés. Az egész másfajta cselekvés.

Ha mégis az ösztönt jellemezni óhajtjuk, elmondhatjuk, hogy öntudatlan, célszerű cselekvés. Bizonyos tárgyak vagy működések után való érzéki vágy és célszerű törekvés a célszerűségnek belátása nélkül. Az ösztön

továbbá úgy tűnik föl, mintha mögötte már gazdag és sokoldalú tapasztalat rejlenek, pedig lényegében minden ösztön tanulás nélkül tud.

Természetesen a gépies világnézet hívei, mint akár Wundt is, nagyon hamar készen vannak a magyarázattal. Egyrészt megállapítják, hogy az ösztön minden művelete csak a tenyészélettel, a táplálkozással és a szaporodással van kapcsolatban; másrészt pedig azt állítják, hogy az ösztönös tudás hosszú fejlődés folytán készül el. Ugyanezt lehetne azonban az eszes lényekről is elmondani. Hiszen az ember is táplálkozik és szaporodik; de hányféle műveletet eszel ki e célból. És a növények és az állatok is milyen változatos úton-módon tartják fenn önmagukat és fajukat. Ami pedig a tanulást illeti, az eszes ember tanul, de a növény és az állat legfeljebb okulkak. Ami az ösztönben eredeti és lényeges, az adva van. Vagy ki tanítja a sejtet, vagy a petét, vagy a hernyót, vagy a lepkét? Tudnak-e ezek az élealakok egyáltalán egymásról?

Sokkal mélyebb Bergson magyarázata. Ő helyesen látja, hogy az ösztön tud, de másképp tud, mint mi, okoskodó lények. Nekünk van eszünk, vannak képességeink és e kettő a tapasztalat révén működésbe jön úgy, hogy eszünk törvényeivel és képességeinkkel a tárgyakat megismerhetjük. Az ösztön tanulás nélkül tud. Az ösztön nem kívülről, hanem belülről oktatja ki a lényt. Az ösztönben a tudás az élet feladatainak tiszta látása. Az ösztönben a lény a létezéssel együtt készen kapja mindazt a tudást és mozgási képességet, amelyek szükségesek neki az élethez.

Sokat bölcselkedtek arról, hogy vannak-e az embernek veleszületett eszméi és ismeretei. Az eszes embernek nincsenek, de az ösztönökben van valami ilyes.

Az értelem továbbá csak azt ismeri meg, amire vagy benső rátermettségei vagy érzékei képesítik. De azt is

csak fáradtság útján és közlelől. Az ösztön ellenben a távolból és belsőleg is megismer. A lepkék, a méhek távolból ismernek, mert belülről így vannak megszervezve.

Ilyenfajta ismeret nyilvánvalóan túlesik a mi értelmünk határain, de mert túlesik és más természetű, azért érthetetlen-e? Nem lehet érthetetlen, mert hiszen tény. Tény, hogy akár (mint később tárgyalni fogom) a protoplazma, akár a sejt, akár a növény vagy állat ösztöneit vizsgáljuk, mindig ugyanazon tudatosságot és ugyanazon tudattalanságot észleljük. Bergson ezt a tudást így jellemzi: «Fel kell tennünk, hogy maga az élet, mint ősi valóság oktatja ki belülről az állatot a maga hivatására és teendőire». Végső eredményben tehát Bergson oda lyukad ki, hogy az állatban és a növényben az «Élet» működik; az ösztönökben az «Élet» játsza le a maga titokzatos céljait. Nem az állat a cselekvő, hanem az «Élet». Az állatok csak az «Élet» állomásai, amelyeken áthalad a kifürkészhetetlen «Élet».

Hasonló gondolatokat olvasunk M. Maeterlinck a «Növények intelligenciája és a Termeszek élete» c. műveinek végső eszmefuttatásaiban.

Maeterlinck ismeri Bergsont, aki «rá nézve nem egyszer nagyon vonzó». De azt hiszi, hogy ő jobban megérti az ösztön titkait, mint Bergson. Pedig téved. Maeterlinck elmékedései logikailag nem mindig helytállóak.

Maeterlinck egyrészt panpszichista, másrészt pantheista.

Mint panpszichista mindent lélekkel tölt meg és azt hiszi, hogy az ösztön egyrészt valami kollektív lélek megnyilatkozása; másrészt az anima mundinak, a világléleknek az alkotása. A kollektív lélek tehát az ösztönnek igazi lelke. Az egyes fajoknak és nem az egyes egyedeknek van lelkük és ez az egyedeken és az egyedek különböző alakjain (pete, hernyó, lepke) végighúzódo lélek az ösztönös lények lényege. Ez a lélek halhatatlan, míg

maguk az egyedek csak múltó jelenségek. A hangyák, a természetek, a méhek csodás államélete egy-egy kollektív léleknek a megnyilatkozása és ép azért ezek (és meg más hasonló lények) együttvéve, mint hangyaboly, természetep, vagy méhraj, egyetlen egy egésznek is látszanak. Az egyes egyedek azért «tudnak mindent, mert a *szervezet*, melynek ők csupán a részei és egyes sejtjei, mindent tud, amit csak tudnia kell, hogy fennmaradhasson. Úgy tetszik, mintha az egyedek szabadon szélednének szét a térben; de bármily messzire is menjenek, hozzá vannak kötve a központi egységhez, amelynek mindig részei maradnak. Akárcsak a mi testünk sejtjei, ezek is ugyanabba az életfluidumba vannak belemerülve, amely azonban náluk sokkal nagyobb kiterjedésű, sokkal rugalmasabb, finomabb, inkább pszichikai vagy inkább étheri, mint a mi testünkénél. És ezen központi egység kétségtelenül összeköttetésben áll a méh egyetemes lelkével és valószínűen a világegyetem lelkével is.»

«Csaknem bizonyos, hogy hajdan bennünket is szorosabb kötélekek fűztek a világegyetem lelkéhez, amellyel tudatalatti énünk most is érintkezik. Az értelmünk választott el tőle és választ el napról-napra mindinkább. Haladásunk tehát csupán ebből az elkülönülésből állna?» . . .

A kérdést Maeterlinck is csak felteszi, de meg nem oldja.

Maeterlinck képzeletében tehát a világiélek él. Ez a világiélek valamiféle (nem mondja meg, milyenben) kapcsolatban van az egyetemes jellegű (kollektív) ösztönlelkekkel, amelyek a növény és az állat életét legöngyölitik. Ennek a léleknek pedig van «zsenije», de nincsen józan esze és nem is mindig értelmes.

Úgy Bergson, mint Maeterlinck megegyeznek abban, hogy az ösztönök mögött van valamiféle tudás, de ez a tudás más, mint a miénk. Az állat nem gép, van benne az élet feladataihoz való alkalmazkodás is. De az ösz-

tönös lény azért még sem értelmes lény; nem önmagára eszmélő lény, hanem csak jelenség. Az Élet jelensége; vagy az egyetemes jellegű lélek jelensége. Színész, aki jól tudja a szerepét és azt helyesen fel is mondja. Mint a filmtekercsekre a dráma, úgy van a növény és az állat lelkére is rárajzolva az az élet, amelyet csodálkozó szemünk előtt oly ügyesen és pontosan eljátszik. Vagy Fabre szavaival élve pl. «a rovar mindent tud, ami a számára megjelölt változatlan pályákba esik. Ezekon a pályákon kívül azonban már nem teljes a tudása. A tudás fenséges sugallata és az ostobaság megdöbbentő következetlensége egyidőben nyilvánul meg nála aszerint, amint az állat a normális, vagy valamely véletlenül bekövetkezett körülmények között cselekszik».

Ezen tanulságos gondolatok mind megegyeznek abban, hogy az ösztönös élet csak jelenség és mögötte világ-rejtélyek pihennek. Amint a tudományban is kénytelenek vagyunk bizonyos titokzatos kifejezésekkel élni, milyenek, az életanyag, az energia anyaga, ép úgy az ösztön is valami anyag, amelyben az igazi működő lény kifejezi, megtestesíti magát. Ma talán irodalmilag is így fejezhetném ki magamat a leghelyesebben: a lélek az ösztönben kiteljesedik.

Bármily szimpatikusak és költőiek legyenek is az imént elemzett nézetek, nem mindenben egyezünk velük.

Tagadhatatlan, hogy az ösztönös működés messzire nyúlik vissza és nemcsak maga a kész élőlény, hanem a űmagzat, a sejt, sőt még a protoplazma is ösztönös működést fejtenek ki. Midőn saját nézetemet adom elő, visszamegyek az ösztön fürkészésében egészen a protoplazmáig.

Amint ugyanis a szervetlen világban minden egy anyagból keletkezik, ép úgy az élőknek is az utolsó alkatrészük a plazma. Ismereteink mai állása mellett az ember

és a többi élőlény plazmája között nincsen sem kémiai-
lag, sem alakilag lényeges különbség. Egy és ugyanaz
mindenütt az anyag. De ezen anyag szerkezete mégis
rendkívül finom és bonyolult és korántsem olyan egy-
séges és alakatlan pép, mint amilyenek egykor gondol-
ták. A mikroszkóppal felvértezett szem előtt bámulatos
változatosság tárul fel, amelyben azonban még nem tu-
dunk eléggé eligazodni. A plazmának az a része, amely-
ből az agyvelő fejlődik ki, fonalas szerkezetű. Azok a
plazmarészek, amelyek más anyagokat raktároznak fel,
habos szerkezetűek és talán apró kamrácskákból állanak.
Az «izom» plazmája rostos. Azt mondják, hogy a plazma
alkatrészeinek ezen különböző alakjait a működések
szabják meg. Megszabják tehát és egyúttal úgy módo-
sítják, hogy alkalmasak legyenek a működésre. Húzás
által húzási alak; elraktározás által valami olyan alak;
minden funkció által a megfelelő funkcióalak alakul ki.
De mi az az erő, amely már a protoplazmában oly vál-
tozatos működést fejt ki. A protoplazma nem maga
ennek az oka. Hiszen ez az anyag egyetemes valami,
amelyből minden lehet. Olyan, mint a márvány, amely-
ből sok mindent faraghatok ki. A protoplazma tehát
csak eszköz, amelyet bizonyos esetben bizonyos erő vesz
igénybe, hogy benne megnyilatkozzék.

De mik azok az erők, amelyek a protoplazmából tes-
tet öltének? Nézetem szerint az a titokzatos erő, amely
az ösztön mögött elrejtőzik, már itt a protoplazmában
kezdi el működését. Sőt itt kell elkezdenie dolgozni.
Az ösztönös erőnek ugyanis először a szerveket kell
kifejlesztenie, amelyekkel később működni fog. A testet
kell kibontania, amelyekkel feladatát teljesíthesse. Az
ösztön ebbe a protoplazmába kezdi vésni azokat a pályá-
kat, amelyek a kialakuló élő egész életfeladatát és cél-
jait eszményileg megrögzítik és kipontozzák. A sejtek,
a magzat is azon vonalban fejlődnek, amelyet az ösztön-

nős erő a plazmában kivés. Az ösztönös lények tervrajzai, modelljei tehát már a plazmában kibontakoznak.

Az ösztön szerintünk is tudás; még pedig a tudásnak egyik alakja. Az ösztön arra utal, hogy nemcsak emberi, nem csak okoskodó tudás van. Ezzel a gondolattal meg kell békülnünk. Az ösztönös lény továbbá nem gép. Nemcsak testet öltött eszme. Valóságosan élő lény. Valóságos életfeladatokat betöltő lény.

Az ösztön nem tanul, mert tud. Életleckéje benne elevenen él. Szervezetében, érzékeiben pihen. Neki a külvilágból csak ingereket kell kapnia és a reakciók, a feleletek, önkénytelenül kipattannak belőle. Mert minden ösztönnek a térben és az időben megfelel valami. Kívül vannak azok a kulcsok, amelyek az ösztönök szekrényét felnyitják és e szekrényekből azonnal kihanganak a feleletek.

Amily bonyolult az élethivatás, olyan bonyolult természetesen az ösztönös élő berendezése is. Kisebb célokat az ösztön egyszerűbb eszközökkel; nagyobbakat jobban felfegyverezve valósít meg. Mert különbség van mégis pl. az amőba és a majom között; különbség van a kettő életkörének terjedelme között. De mind a kettő megegyezik abban, hogy életük körbe van zárva és működésük oly szervekhez van kötve, amelyek ép elegendők hivatásuk teljesítésére.

A kör határolt, de a körön belül az ösztön is képes eligazodni. Ezen belül nemcsak gépiesség, hanem önkényesség is van. Az ostobaság így párosul az ésszel. Minden ösztön egy-egy szerep. A színész annál jobban játszik, mennél jobban tudja szerepét. Az ösztönben a szerep él és be van idegződve. A színész is az ösztön is azonban olykor tudnak egy-egy rögtönzést is csinálni, de új szerepet maguktól nem tudnak. Aki Hamletet játsza, nem tud Julius Cesart rögtönözni. A hangya nem képes a méh szerepét eljátszani, sem a nyúl a majomét.

Talán egymillió fajta élő van a világon. Ugyanannyi szerep, ugyanannyi ösztönbe vésett életjáték. Minden élő csak a maga szerepét adja. És e szerep eljátszásához vannak érzékszervei, van emlékezete, sőt van (legalább is a magasabb lényeknek) «becslő» érzékük is. Amint az értékelést szent Tamás nevezte. De a szerep, szerep marad és minden lény csak egy szerepet tud.

Az ösztönös élet örökös megismétlés, egy szerepnek a folytonos darálása. Az ösztönös lényeknek nincs történetük. A majom ma is olyan majom, mint az egyiptomiak korában volt. Pedig a majom sokat majmol, sok eredetiséget mutat, de csak a körön belül. Azért nincs a földön a majmoknak történetük.

Története csak az embernek van. Az ember nem szerepet kapott, hanem képességeket. Nincsen körbe zárva, a végtelenbe nyílik útja. Nem kész lény, hanem folyton készül. Az ösztönös lények zárt formák; az ember nyitott forma.

Amennyi tehát az ösztön, annyi a funkció; amennyi a funkció, annyi az alak, és amilyen a funkció, olyan az alak.

Ha millióféle lény van, akkor milliófajta alak és funkció létezik.

De tagadom, hogy egy-egy funkciónak egy-egy egyetemes lélek felelne meg. A természetben csak egyedek vannak. Az általánosság az észből ered. Mindenben az egyéni vonás az értékes. Az egyéni nem zárja ki az általánost; az általános ellenben kizárja az egyénit. Az ösztön is tehát egyéni, bár általános vonások is vannak benne.

Mi tehát az ösztön magja? Az alak. Nem az egyetemes Élet, hanem azok az életalakok, amelyek az Alkotó lelkekből erednek.

Quia ipse est fons vitae. Mivel Ő az élet forrása. Mindenféle életé. Mi alaposan csak önmagunkat ismerjük.

Csak a magunk életét éljük és élvezzük. Pedig nem mi egyedül vagyunk az élők, a működők, a célszerűen cselekvők. Rajtunk kívül vannak más életformák is; növény- és állatéletformák. Ezek is élnek a maguk növény- és állatéletét. Persze ezek rejtélyek számunkra, csakúgy, amint mi is rejtélyek vagyunk az ő számukra, sőt talán még az angyalok számára is.

En tehát az élők világát, ösztönös és tudatos életét úgy nézem, mint a többé-kevésbé tökéletes, láthatatlan, de valóságosan létező életformák megjelenését és ki-virágzását. Az ösztön legalsóbb fokától fel az emberig, sőt a tiszta szellemekig bámulatosan gazdag és változatos élet- és tudatformák bontakoznak ki és együtt alkotják az élők egész világát. Ezek a mi többé-kevésbé tökéletes testvéreink, mert mindannyian egy Alkotótól származunk, akinek pazar képzelete hívta létbe az élet színes képeit. Tehát nem minden lélek a világban; de a világ maga sem Isten, hanem minden Isten teremtménye; minden élet az Élet forrásának a gyermeke.

Az ösztön maga tehát jelenség; de a mögötte rejlő gazdag és színes életcsirák valóságok. Ezek természetét kell most már megvizsgáljunk.

Íme ezek azok a legnevezetesebb jelenségek, amelyekkel ismeretünket megrontjuk és a világ igaz képét meghamisítjuk. Miután lelepleztük ürességüket, lépünk be a valóságokba. A többi jelenséget már könnyebben le-győzhetjük.

II. FEJEZET.

A JELENSÉGEKBŐL A VALÓSÁGBA.

A Útbontó formák.

ELKUTATTUK a jelenségek világát. Láttuk, hogy minden jelenség a tér és az idő szülöttje. Minden jelenség születik, alakot ölt és visszatér a minden lét ölébe. A jelenségek tarka képei tehát nem maguk az igazi valóságok. És íme a tudomány is a jelenségekkel foglalkozik. Ne csodálkozzunk ezen, mert ő maga csak jelenségekkel *akar* foglalkozni. A Hol és a Hogyan érdekli és nem a Mi és a Miért. A Hol és a Hogyan ugyanis érzékeink alá esik; a tapasztalás tárgyát is képezi. A Mi és a Miért ellenben a tapasztalat kereteiből már kinő. A tudomány megelégszik a működésekkel és azok lefolyásaival; a működések okai már nem érdeklik. Amint az órás csak arra tanítja inasát, hogyan kell a kerekeket ügyesen órává illeszteni és nem törődik azzal, micsoda értelmi erő és miért alkotta azokat épügy, amint vannak; hasonlóan a tudomány sem gondol már régóta arra, hogy a jelenségek lefolyásán kívül azok szülő okait és végső eredetét is kivizsgálja. A tudomány mai eljárása ép nem tudományos eljárás. Az igazi tudománynak ugyanis a dolgokat nemcsak tapasztalati, hanem egyúttal tapasztalatfölötti, azaz a lehető legvégsőbb okaiból kell megismernie. Ha az ember csak érzékekkel rendelkeznék, akkor valóban elég volna az a tudás is, amelyet csupán érzékeink útján

nyerünk. De az embernek esze, gondolkodása is van, tehát eszével és gondolkodásával az érzékek vonalában tovább kell haladni a jelenségek rejtett okaihoz és forrásaihoz is.

Korunk tudományának még más hibája is van. Egyoldalú. A mechanika, a fizika és a kémia csak bizonyos területen és bizonyos jelenségekkel foglalkoznak. Mindegyik maga állapítja meg tetszése szerint a tárgykörét; mindegyik maga jelöli ki kutatási módszerét is, szóval mindegyik a magában véve gazdag és sok-sok elemből álló valóságot absztrakció útján felbontja és a neki valót a részek eleven összefüggéséből egyszerűen kikerekíti, így pl. a mechanika is értelmi absztrakció és mesterséges elemzés révén különít el magának egy pusztán atomokból és pusztán mechanikai erőkből álló világot, amelyről azután azt hiszi, hogy az a mechanikus világ a valóságban is ép úgy megáll önmagában, mint a laboratóriumban. A valóságban az ilyen elvont és mesterséges világ nem létezik. A mechanikai okságot és az atomokat csak a szellem gondolja és a szellem ad nekik különálló, illetve magukban való létet. A szellem különíti el azokat társaiktól, amelyekkel azok az eleven valóságban együtt vannak. Atomok és mechanikai mozgások tehát a természetben mindig együtt vannak más fizikai, sőt egyéb organikus jelenségekkel is, amelyektől a tudós mesterségesen választotta el azokat. És ép ez a legnagyobb hiba. Mert mit tudjuk mi, hogy a mechanikai törvények maguk az okai, vagy esetleg csak következményei a többi törvénynek? Vagy ki biztosít arról, hogy az úgynevezett mechanikai jelenségek valóságos alapja maga is mechanikai természetű? A tudomány fél a végső okoktól, mert érzi, hogy a mechanika, a fizika, a kémia önmagukban a jelenségek végső okai nem lehetnek. Érzi, hogy mindezek mögött más titokzatos okok is lehetnek és egyáltalán nem dőlné össze a világ és a tudomány akkor sem, ha valami

szellemi hatalmat vezetnék be az anyag és a mozgás világába.

Sajnos, az étellel foglalkozó tudományok is átveszik a mechanikaiaktól a mechanikai módszert. Nyilvánvaló, hogy az élet, sőt a lelki élet világában is vannak mechanikus folyamatok. Ha valakit kielégít ezeknek megismerése, az az ő dolga. De nincs egyáltalán joga azután azt mondani, hogy az összes élet jelenségek és lelki tünetmények mind együtt, sőt még gyökerükben is mechanikus jellegűek. Az élet- és a lelki jelenségek lehetnek gépiesek és mégis csak függvények, t. i. magának az életnek és a léleknek függvényei. A dolog tényleg így is van. A testi és a lelki élet összes gépies jelenségeit az élet, illetőleg a lélek benső céljai irányítják.

Szeretném, ha olvasóim jól megjegyeznék, hogy egy tudomány sem foglalkozik a maga tárgyaival úgy, amint az a tárgy a természetben ezernyi szállal összefügg az egész mindenséggel és a mindenség összes erőivel. A tudomány köre mindig igen szűk és mindig igen mesterkéltné. Emberi alkotás és nem a természetnek egybevágó szellemi visszatükrözése. Amíg tehát ilyen szűkkörű és amíg saját maga akaratából annyira egyoldalú, addig nincs joga azt mondani: csak nálam van az igazság és csak én tudok mindent. Ellenkezőleg, szerényen be kell vallania: a jelenségekkel foglalkozom; a jelenségeken túl nem tekintek, tehát a lényegek kérdését nyitva tartom. Aki így gondolkodik, az azután megbecsüli azok fáradozását is, akik a lényegek világába merülnek.

Ámde lehetséges-e egyáltalán a dolgok ősi okaihoz, a *mater vivens*-hez alászállani? Sajnos, meg kell vallanunk, hogy bizony csak egynéhány arasszal láthatunk mélyebbre, mint mások. Maga a mélység pedig olyan, hogy nincsen sem fenéke, sem partja.

De amint láttuk, már eddig is oly eredményekre jutot-

tunk, amelyeket érdemes összefoglalni és elevenen magunk elé állítani.

Úgy tapasztaltuk eddig, hogy a mindenségben mindennek a lényege az alak. Az elektront elektronná, a különböző atomokat különbözőkké bizonyos matematikai képletek szerint való összetétel teszi. Az atomok és elektronok tehát épúgy testet öltött matematika, amint a kristályok testet öltött geometria. Vannak törvényeik is, de e törvények viszont testet öltött igazságok. Mert a természetben az Igazság törvények képében öltött alakot. Ám ahol matematika, geometria és általában Igazság van, ott a szellem uralkodik. Nem látod magát a szellemet, de látod alkotásait, a formákat, amelyekből a szellem sugárzik ki és amelyek szellemünkhöz szólnak. És amint a szellem tartja össze az óra kerekeit, épúgy a szellem tartja össze az elektron elemeit; az atom elektronjait; a kristály parányait. Amint tehát a szellem adott az órának alakot, épúgy a szellem adott mindennek a szerkezettel együtt alakot, formát a természetben. A szerves világban az anyag mindenütt ugyanaz. Ebből az egy anyagból bontakozik ki minden ásvány, minden kristály, minden fém, minden só aszerint, amint más és más matematikai vagy geometriai alak testesül meg bennük. A szerves világ is tehát az alakok, a formák változatos és gazdag kincsesháza.

A szerves világban is ugyanaz az egység és ugyanaz a sokféleség. Ismerjük azokat az anyagi alkatrészeket, amelyekből minden élő teste áll és mégis abból az egységes anyagi tartályból millió élő emelkedik ki. Minden magnak ugyanaz az anyaga és mégis minden magban és csirában más más élő szunnyad, más alak körvonalai ékelődnek be.

A szerves anyag működése gépies, mert az alakok ott (épúgy, mint az óránál) gépeket alakítanak.

A szerves világ, a szerves élet egyrészt gépies, másrészt

önkényes, mert a folyamatoknak egyrésze gépies, másrésze ellenben, főleg a létért való küzdelemben és a körülményekhez való alkalmazkodásban, szabad és önkényes.

Míg a szeretlen világban a gépiesség öncél, addig a szervesben az élet önkényesen irányítja a gépies fizikai és kémiai folyamatokat, hogy ezekkel a táplálkozás és a szaporodás műveleteit végrehajtsa.

Ahány alak, annyi élet, annyi működés, annyi szépség, annyi jószág és annyi igazság. Az alak tehát a létnek, a létezés módjának, a létezők működésének a benső rugója. Az alakból a működésre és viszont a működésből az alakra következtethetünk. De hogy mi az alak legbensőbb mivoltában, azt nem tudhatjuk. Mert sem teremtésükkor jelen nem vagyunk; sem teremtésükkor az Alkotó tanácsába nem hívott meg minket, hogy megbeszélje velünk azok alaptervét. Hogyan ismerhetjük meg mégis ezeket az alakokat? Másképp nem, mint önmagunkból. Mert mi sem vagyunk különcök a világban. Kell, hogy köztünk és az alakok világa között valami hasonlóság legyen. Kell, hogy az alakok mélyén, ha nem is a mi alakzatunkkal teljesen egyenlő, de legalább hasonló értelem, tulajdonságok és tendenciák legyenek, szóval, hogy velünk valamiképp rokonságban álljanak. Mert hogyan is ismernők meg az alakokat? Hogyan tudnánk bennük gyönyörködni, ha valamiképp eszünkhöz és szívünkhöz nem szólnának; ha valamiképp velünk egyenrangúak nem volnának?

Mindennek a mélyén tehát hozzám hasonló alak van. Kisebb vagy nagyobb; tökéletesebb vagy tökéletlenebb; egyszerűbb vagy összetettebb. Szemeinkkel nem láthatjuk őket meztelenségükben; eszünkkel maradék nélkül fel nem foghatjuk; csak homályosan és távolból sejtjük meg azokat értelmi érző csápjainkkal és csak következtetéssel állítjuk magunk elé.

Voltaképp minden mélyen érző bölcselő velünk egy

véleményen van. Sőt az elfogulatlan természettudósok sem gondolkodnak másképp.

Plato ideái; Arisztoteles entelecheiai; sz. Ágoston rationes primordialesei; Berkeley túlzó idealizmusa (amelyről bővebben felesleges volna tárgyalni) ugyan-ezen alapgondolatnak más-más kifejezései.

Claude Bemard, a rendkívül jeles kémikus, nem tudja az életműködéseket gépiesen megmagyarázni (bár ő eléggé anyagelvű) és az idée directrice, a vezető eszme gondolatát eszeli ki, mint az élet fizikai és kémiai folyamatainak a titkos hordozóját. Reinke kiéli biológus dominánsokkal magyaráz; Jelűnek danzigi kémikus az élet konstruktőrjeit eszeli ki, Hans Driesch az életetvet újítja fel, mint amely «gazdag képességekkel felruházott, anyagtalan, cél felé haladó, bár öntudatlanul működő tényező. Az élőlénynek alakító, a kémiai és fizikai energiákat céljukhoz vezető, belülről kifelé haladó lelke. Az egyéniségnek állandó alapja, sőt minden tudásnak és minden akaratnak a csirája! (Naturbegriffe und Naturvertheile 1904. 112—119. és 176—196. o.).

Goethe a növények és az állatok metamorfózisa c. költeményében írja:

Egyszerűkép aludt az erő a csirában. Egy élet
Tervszerű mintáját zárta magába a sejt.

Az állatokról pedig ezt mondja:

Minden tagja örök törvénytől nyerte alakját
S ott van a legritkább formában is őstül a minta.

Így idom szabván meg az állatok élete módját
Visszahat az életnek e módja viszont az idomra.

----- E határokat Isten

Meg nem szegheti. A természet tiszteli szentül
Mert csak e korlátok között jön létre tökéletes alak.

Schillernek «Az eszmény és az élet» költeményében a formák mint ősi, örök és földöntúli idomok szerepelnek és élnek anyagtalan életet:

Az istenség örök másakép
Mint a Styx partján a boldog anya,
A lét szótlan mintái járnak,
Mint az ember ott fenn járt elébb,
Mielőtt koporsóul az érzék
Fogta át, hogy veszendő legyen.

Alles vergängliche ist nur ein Gleichnis, mondja Goethe a Faust végén. Valóban minden testet öltött lény csak jelkép. Jelképe annak, ami mögötte mint idom, mint alak, mint eszme rejlik.

Lynkeusz keresztüllátott a földön. Mit látnánk mi, ha szemeink a lények külső burkain átláthatnának? Mit látnánk, ha az anyagtalan létalapokat megpillanthatnók? Akkor nem volna többé számunkra titok az ösztön, mert abban az életelvben minden csodálatos és meglepő jelentéget maradék nélkül látnánk. Nem volna titok a természet, mert ezek együtt úgy alkotják a természetet, mint a fák az erdőt. Nem volna titok a gépiesség, mert az életelv hol gépiesen, hol tervszerűen igazodik el a földi körülmények között. Nem volna titok az anyag sem, mert az anyag csak az a közös alom, amelyből az eszme materializálódik. Nem volna titok az energia sem, mint az alakoknak belülről fakadó tevékenysége.

Az élők élő alakokkal bírnak. A szervetlen elemek, bár nem élnek, alakokkal azonban ezek is bírnak. Amint az ember anyagba foglalt gondolata a balta, a véső, a tű, az eke, a motor, a repülőgép; épúgy testet öltött eszmék: az elektron, a különböző szerkezetű atomok, az elemek, a vegyületek és a kristályok is.

Jól tudom, hogy a gépies alapon dolgozó tudósok nem

egyeznek bele főleg a szervetlen világra is alkalmazott alakelméletembe. Valószínűleg sok keresztény bölcselelő is más nézetten lesz, mint én. Ép azért szükségesnek tartom kijelenteni, hogy csak mint bölcselelő és csak mint a végső okok kutatója tanítom az alakok jelentőségét. A Miért-re felelet ez az álláspont. Ha a Hogyant kell magyaráznom, akkor látom én is az események gépies lefolyását és vallom én is, hogy ezeknek a folyamatoknak szükségszerűen úgy kell megismétlődniök. De a Hogyan ezen jelenségei nem önmaguk hordozzák magukat, hanem a Miértben, vagyis az alakok világában gyökeredzenek.

Az alakok benső természetéből fonódnak a gépies jelenségek és amilyenek az alakok, olyanok a jelenségek is. Primär jelentőségű tehát az alak, amely magát sekundär jellegű gépies folyamatokban éli ki. Én tehát a tudomány gépiességét nem vetem el, hanem azt egy magasabb elvbe kapcsolom.

Az alakok világa a lényeg, ami belőlük folyik, az jelenség.

Mundus intelligibilis (értelmi világ).

Azt mondja Aristoteles, hogy az alakok alakja, a legkitünőbb alak az ember. Az ember az alakok kiteljesedése. Ha van fejlődés alulról felfelé, akkor az ember a fejlődés csúcsa. Ha van lépés és előre menés a tökéletesedés felé, akkor az ember a tökéletesedés célja. Ha valami remek dómot alkot itt az alakok világa, akkor az ember az az alak, amely a számtalan alaknak egybefutó köteget mint a gót templomok rózsája összefoglalja.

A világban minden összetartozik és egységet képez. Bár az egység az egyedekből alakul ki, mégis magának az egységnek is van valami titokzatos valósága és külön élete. A hadsereg oly erőt képvisel, amely az egyedekben,

az egyes katonákban nincs meg. Az erdő oly hatást fejt ki, amely a fákból külön-külön nem sugárzik elő. Egy zenei összhang olyan hangszínnel zeng, amely az egyes hangoktól elüt. A tömeglélektan olyan lelki életet rajzol le, amely az egyéni lelki élet fölött áll. És az egész mindenségnek élete is oly magában zárt élet, amely az alkotó részek jelenségeitől elüt.

Észrevették ezt a bölcselek minden időben.

Mindig beszéltek természetéről, amely valami sajátos és különös élet. Beszéltek a Föld szelleméről, mintha a Föld maga valami sajátos jelenségvilágnak volna a forrása. Ertekeztek az anima mundiról, mintha volna valami világszellem, akinek kezében összpontosulna minden lénynek erője és amelyből ő külön világot alakítana. Mindezen elgondolásokban nagy szerepe van az ember érzelm világának. Nem tudjuk még, mily mélységei és rejtélyei vannak az érzelemnek, tény azonban, hogy az érzelm valami belülről fakadó világosság, amely erőteljes és vázlatos színekben törik meg. Tény, hogy az érzelmek eleven és termékeny gondolatok szökőkútjai és a gondolatok sokszor az érzelmek szellemi ellenképei.

Az érzelmek valóban sok mindenre megtanították az embert.

Az ember megérezte, mondjuk csak így, mielőtt még tudományosan be tudta volna bizonyítani, hogy a mindenségben nagy összhang van. A görög kozmosz szó, ami annyit jelent, hogy bájos, a szívből fakadt. Csak ami a szívünkkel is összecsendül, azt mondjuk bájosnak. A ((bájos» világ annyi, mint a drága világ. Szeretetreméltó világ. Bájj azonban csak ott van, ahol az alakok kellemesen egybecsendülnek; ahol egység van. Egység pedig csak ott van, ahol mindenben egy értelem, egy akarat működik, mely alakot ölt minden jelenségben, minden erőben és minden lényegben. Ha ez a világ nem volna egy akarat kifejezője, akkor zűrzavar volna benne. Ha nem

volna egy értelem alkotása, akkor nem volna felfogható. Ugyanazon világtörvények húzódnak végig a természet összes részeiben, amelyek az észbe is be vannak vésve. És ugyanazon gondolkodási törvényeknek vannak alávetve a külső világ összes lényei, amelyek szerint az ész a világot megismeri.

Mundus intelligibilis, ésszel átsugárzott világ közép-pontjában élünk és e világ épúgy sugarakat bocsát ránk, amint az ész is sugaraival bearanyozza, sőt újra teremti a világot. Az ész megismeri a világot; a világ pedig megtermékenyíti az észet.

Mundus intelligibilis, vagyis van a világnak szelleme. Nem abban az értelemben ugyan, amelyben az ember testből és szellemből áll; hanem igenis abban, hogy a világnak magának, mint egységnek, vagy mondjuk, akár egy óriási gépezetnek, van külön hivatása és rendeltetése, amelyet el kell érnie. A világnak van magasabb értelme is, amelyet mi ugyan csak sejtünk, de amely felé halad annak akaratából, aki mindent természetének megfelelőleg mozgat és célhoz vezet.

Mundus intelligibilis vagyis olyan ez a világ, amint azt Leibnitz is elképzelte, hogy benne mindennek meg van az észszerű helye és mindennek megvan az észszerű vonatkozása. Semmi sem fölösleges. Amily tény, hogy minden, ami van, van; époly tény, hogy minden azért van, mert rá szükség van.

Mundus intelligibilis, ezt a görög eleaták úgy fejezték ki, hogy minden logosszal, igével van tele, sőt az egész világnak, mint ilyennek, is van külön igéje, amely igében mint óriási tervrajzban adva van a jelenségek gazdag világa úgy, amint az volt, van és lesz.

Mundus intelligibilis végül, mert ez a világ arra törekszik, hogy megismerjük, felmérjük és az emberi szellemben szellemileg újra teremtsük. Natura appetit formas, a természet formák után vágyódik. A természet is valami

szellemi lét felé vágyódik. Mert amint itt minden megtestesült eszme, épúgy az észben megint minden eszmévé óhajt elfinomulni, mint ahogyan a jégből víz és pára lesz.

Értsd meg tehát a világot, mert az nemcsak eszed hivatása, hanem az alakok összeségének is a célja. Értsd meg, mert megérthető és mert arra vágyik.

Sem a végzet, sem a véletlen meg nem érthetők. A végzet ránk szakad; a véletlen előre nem látható, csak ami-
ben ész és eszes akarat van, az érthető. Úgy eszed ösztönzése, mint a természet felkínálkodása azt mondják, hogy ez a világ sem nem a végzetnek, sem nem a véletlennek alkotása, hanem az az értelem műve és ép azért érthető is, azaz intelligibilis.

Tévedett tehát Schopenhauer, midőn a világban csak a vak akarat megjelenését látta. A természeténél fogva vak ilyen látó világot nem alkothatott, mert arra nincsen sem képessége, sem ereje. Ha ez a világ valami vak elvnek volna az alkotása, mindenre ránehezednék a vakság sötétsége.

De tévedett E. v. Hartmann is, aki a világot valami tudattalan művének nézte. Ámde a világban van tudat is, hogy lehet tehát a tudat a tudattalan műve? Az okozat nagyobb lenne az oknál. Kant is csodálatosan velünk tart. Bár, mint mondja, mi a «magában valókat» nem ismerhetjük meg, mégis a mundus intelligibilissel kivétel tesz. Megengedi, hogy mi ezt az értelmi világot ha nem is tudományosan, de legalább gondolkodás útján valamiképp megragadhatjuk, mert az valamiképp úgy elméleti eszünkben, mint eszünk gyakorlati követelményeiben folyton megnyilvánul és róla «józan gondolatok» alakjában képet alkothatunk magunknak.

A mundus intelligibilis, az értelmi vonásokkal átítatott világ, tehát mint tény áll előttünk. A tér és az idő; az anyag; a természet illúziói mögött áll mint lényeges, örök és változhatatlan világ, az alakok világa, amely a

tér és az idő kereteiben, az anyag és az erők ruháiban, a természet pazar gazdagságában mint mindmegannyi burokból és helyzetben testesül meg. És az alakok világa nem esetleges; nem valami szerencsés véletlen szülöttje, mert ez a világ is egységben, rendben és célszerűségben mint valami remek festmény tervrajza bontakozik ki. Az alakok világának a lényege is az ész, amely mint intellectus architipus vagyis mint ősi vezető gondolat építi ki a mundus intelligibilist, az értelemnek világát, íme ez a mundus intelligibilis az az igazi világ, amely a jelenségek világa mögött van, a jelenségeket hordozza és azokat elénk varázsolja.

Intellectus architipus (a dolgok ősi eszes mintaképe).

Kezdetben vala az Ige! mondja a Szentírás. Kezdetben vala a tett! mondja Faust. Mint válik az eszme testté, azt minden pillanatban önmagunkban tapasztaljuk. De mint válnék a tett igévé, azt igazán nem értjük. Amint nincs gondolat gondolkodó nélkül, épúgy nincs okos tett okoskodó nélkül.

«Kezdetben vala az Ige. És az Ige Istennél vala és az Ige Isten vala. Ez volt kezdetben az Istennél. Minden ő általa lett és nála nélkül semmi sem lett, ami lett». Mindennek tehát az Ige az ősi mintája. Ő az intellectus architipus. Az ő képére üt minden, mert mindennek ő a mestere és modellje.

Ahány mester, annyi művészet; ahány nagy író, annyi stílus. Ahány nagy zenész, annyi muzsika. Az ecsetkezelésből, a nyelv kezeléséből és a zenei formákból ítéljük meg, melyik művésznek az alkotása ez vagy az a mű? Mert a szellem a műben testesül meg; a mű pedig a szellem tükörképe.

A világ is mű. A világ is testté vált szellem. Alvilág is egy szellemnek a kisugárzása. A világ minden sokfélesége

mellett is egység. Egy gondolat stílusa valósul meg benne.

A világ egysége oly nyilvánvaló, a monizmus annyira uralkodó, hogy sokan a művészt azonosították a művel, vagy a művet a művésszel és vagy csak az anyagot, vagy csak az eszmét látták meg benne. A kettőt egybeforrasztották.

Egy szellem, mint archiszellem, mint főszellem lebeg a világ fölött. Az írás mondja: *et Spiritus ferebatur super aquas*, a szellem lebegett a vizek felett. *Spiritus*, egy szellem lebegett a vizek, a holt anyag fölött és ez a szellem sugározta át a káoszt és az ojtotta bele az anyagnak és az életnek; a létnek és a gondolkodásnak nagy törvényeit.

Sőt többet mondok, a szellem nemcsak lebegett a káosz fölött; a szellem mintegy ölében tartotta a holt anyagot és azt átízzította. Mert az anyag véges, a szellem végtelen. Nem a szellem van az anyagban, hanem az anyag van a szellem karjaiban. *Omnia per ipsum et cum ipso et in ipso*. Minden általa, vele és benne van. *In ipso enim vivimus, movemur et sumus*. Benne élünk, mozgunk és vagyunk.

A Szentírásnak ezen nagy kijelentései tudományos igazságok. A tudomány is bizonyítja, hogy a világ minden részét ugyanazon egy metafizikai, logikai és természettudományos igazságok hatják át és tartják fenn.

A létnek nagy és egyetemes metafizikai törvényei: az azonosság, az ellentmondás és a harmadik eset kizárásának elve mindenütt érvényes. Minden dolog azonos önmagával és egy dolog sem lehet egy és ugyanazon időben más dolog; e törvény a létezésnek a modellje.

A létezésnek ez a törvénye az észben mint a gondolkodás vezető törvénye szerepel. Semmiről sem gondolhatom egyszerre, hogy van és nincs; hogy fehér és fekete; igaz vagy nem igaz.

A matematikának és a geometriának legelemibb törvényei szintén egyrészt e tudományoknak sarkigazságai, másrészt a természetben is előforduló hasonló tényállásoknak szellemi ellenképei. $A = A$ ez a természetre is áll és nemcsak a matematikára.

A természettudományos igazságok is az egész mindenségre érvényesek.

A nehézségnek törvénye tartja össze szilárdan az egész világot.

A Kepler-féle törvények szerint mozgatják a Napok bolygóikat.

A természet anyaga az egész mindenségben ugyanaz; ugyanazok tehát az anyag törvényei is. A színképelemzés már régen bizonyítja ezt aényt. A modern atom- és elektronelmélet pedig részleteiben is kimutatja az anyagnak az egész mindenségben való azonosságát.

Lehet, hogy az anyagot energiákra bontjuk fel; ám ez sem zavarja meg a világegyetem anyagának egységéről való tanítást. Az energiák, mint mondják, egyik alakból átmennek a másikba. De nem mennének át, ha egymással rokonok nem volnának. Sőt P. Secchi már a múlt század hetvenes éveiben tanította az erők egységét és Hans leipzig fizikus szerint az energiák önmagukban mind azonosak, és nem különbözök, csak a mi érzékszerveink malmaiban válnak hővé, mozgássá, elektromossággá stb.

Minden tehát, ami működik, törvények szerint működik. A törvény a dolgok belső igazsága. Minden törvény igazság, tehát valami szellemi. Ámde hogyan léteznek ezek az igazságok mind kivétel nélkül? Nem mondhatom, hogy csak a dolgokban léteznek. Mert ez a dolog ma van, holnap pedig már nincs, a törvény azonban azután is érvényben van. Továbbá nem a dolog szüli a törvényt, hanem a törvény alakítja ki a dolgokat. A dolgok végül esetlegesek, a törvények ellenben szükségszerűek. De ha a törvények nemcsak a dolgokban léteznek, mégsem mondhatom,

hogy a törvények önmagukban is úgy léteznek, amint pl. a ház, a kés, a hajó stb. léteznek. A törvényeknek más a létezési módjuk és más a tárgyaikhoz való viszonyuk. A tárgyakat ugyanis nézhetem úgy, mintha már az alkotó művésztől elszakadtak volna. Például az órát. Az óra testet öltött eszme és törvény, a mester lelkében élő törvénynek megtestesülése. Az óra aszerint a törvény szerint jár, amelyet a mester beléje zárt. Nézhetem a világot is így, mint az Alkotó, a Mester törvényeinek kifejezését. Ámde nézhetem a világot úgyis, mint amely szakadatlanul újra születik. És akkor képzeletben ott állok az örök törvényhozó lábainál és érzem és látom, mint küldi a létbe szünet nélkül a születésre váró dolgokat; mint ad mindegyiknek létet, erőt és működési kört; mint tüzi ki mindennek a maga működési terét, hogy annak törvényei szerint töltsse be minden a maga hivatását.

Az Egy, az ősi szellem erejéből, akaratából, gondolataiból szökik ki minden. A sokaság azonban mégis egység, mert az Egytől ered a sokaság.

És ez az Egy, emberileg szólva, oly csekély, oly szerény eszközökkel dolgozik. Az anyag maga is egy és mégis mi és mennyi kerül ki ebből az anyagból. A protoplazma is ugyanaz és mennyi élőnek alkotja az a fészket. Ha pedig meggondolom, hogy az élő protoplazma is csak atomokból, ezek pedig elektronokból állnak, akkor csodálkozom még csak, hogy mennyi különböző és mennyi színes ruha készül az idő «fonalas kerekén» abból a titokzatos valaimből, amit ugyanak mondunk.

Amint pedig minden az Egytől és minden valami egyből ölt testet; ép úgy egy benső, szerves egység hatja át úgy külön-külön a lényeket, mint azok egyetemét. Nagy szervezet a világ, amelyben minden sejt nemcsak a maga életét éli, hanem még az egészért is él, az az egészet is megvalósítani igyekszik. Mindennek van célja és minden cél egyúttal részt vesz a «célok birodalmának» a kiépítésé-

ben is. Minden részt az egész hordoz, viszont a részek is az egészet szolgálják.

A célok közös birodalma valóság és nem a képzeletnek a szüleménye. A célok benső egysége eszünknek a valóságból levont tudományos igazsága. A világnak, mint szerves egységnek az elgondolása, nem önkényes és jelképes beszéd, hanem a gondolkodónak tapasztalatai után nyert meggyőződése. És amint a gondolkodó minden pillanatban megállapítja, van-e valahol egységes rend; van-e valami műben egységes célszerűség; ép úgy a világban is rájön arra, hogy a világ rendje és célszerűsége csak egy észnek a remeke és elgondolása.

A legcsodálatosabb azonban a célok birodalmában ép az a nagyszerű összhang, amely a jelenségek világát és a szellemet egybekapcsolja. Az anyag és a gondolat; a természet és a szellem egymásra vannak utalva. Az anyagnak vannak benső formái, amelyek az ész számára megfoghatók, de az észnek is vannak formái, amelyek az anyagban kifejezhetők. A szellem az anyaghoz simulhat, mert az anyagban is van valami szellemi; az anyag meg a szellemhez idomulhat, mert a szellemben is van, bár magasabb fokon, az anyag képességeihez hasonló valami. A szellem nem monstrum a természetben. Nem nő ki a természet kereteiből, hiszen mind a kettő egy Forrásból ered. Sőt mivel a szellem a természet rendjében az utolsó szem, ép azért egyúttal minden erőnek is az összefoglalója. Mindazok a képességek, amelyek a szervetlen testekben, a növényekben és az állatokban megvannak, magasabb fokban és mintegy kivirágozva a szellemben is élnek. Minden hasonló tehát valamiképp a szellemhez és a szellem is mindenhez hasonló. Csak simile simili cognoscitur. Csak a hasonlót lehet megismerni. Nem ismerhetek meg mást, csak ami hozzám hasonló, vagy amihez én hasonlítok. De miért vagyok én a többi lényhez hasonló? Vagy miért hasonlítanak azok hozzám? Bizonytal

nem én alkottam azokat a magam képeré. Sem azok nem alkottak engemet a maguk képeré. Kell tehát fölöttünk lennie oly ősi értelemnek, aki elgondolta az embert és világát; de elgondolta az emberen kívül álló világot is és a kettőt egységbe foglalva, összhangba illesztve alkotta meg. így készült el Isten csillagkupolás városa.

íme a célok birodalma, amelyben minden megtalálja a maga rendeltetését, olyan Észnek is a birodalma, amely mindent a maga helyére tett és egységbe fűzött.

Ez az ész tehát, mint intellectus architipus, mint ősi minta, az értelmi világrendnek, a mundus intelligibilisnek, az emberi észnek, az ösztönöknek, a természetnek, a gépiességnek, az anyagnak is a végső Alkotója.

Kezdetben volt az Ige és minden Ő általa lett. Ő mindennek az ősi forrása. Ő alkotott mindent. Őt utánoz minden, ő az intellectus architipus.

De Ő öröktől fogva van. És a mi benne van, szintén minden öröktől fogva van. Ő végtelen, a végtelenhez pedig nem lehet semmit sem adni, sem tőle elvenni. A végtelenben minden együtt van, készen, kivirágozva és teljesen. Minden, ami csak a jelenségek világában, az időben és a térben volt, van és lesz, az az ő végtelen értelmében mint ősi fészekben, mint örök Itt-ben és örök Most-ban teljesen együtt van. Az örök Ige minden alakok mennyországa és egyúttal földi országa. Az örök Ige örök lét és örök cselekvés, örök gondolat és örök alkotás. Mint lényeges lét magában hordoz mindent, a formák roppant világát, amelyek célja a Megjelenés. Mint örök teremtő cselekvés, kinyilatkoztatja a Benne lebegő alakok világát. Az örök Igében úgy van a világ, mint a zenei lángelmében a dal. A dal készen van benne, de a dal maga mégis csak akkor lesz dal, amikor mint dal elhangzik. Minden ütem a dalosban él már, de számukra és az éneklés számára el kell hangzania a dalnak; meg

kell jelennie; le kell folynia, hogy az kibontakozzék az alkotó értelem fészkeéből.

Az Igében a világ mint örök zene él és ez az Énekek éneke időben és térben hangzik el. Megjelenik. Megtestesül. Érzéki jelenséggé válik az, ami Benne lényeg, valóság és élet.

Az Ige nem elégszik meg azzal, hogy világokat hordoz magában és hogy ezek a világok benne élnek. Ő önálló-sítja azokat. Alkotásokká varázsolja. Az Ige nem élhet tétlenül. Az erő alkotásokban nyilvánul meg. A végtelen Eszme is a maga gondolatait életre kelti és testet ad nekik. Az örök Ige, nuit minden művész, örömét találja művészi gondolatainak kiteljesedésében és azokat, mint tárgyakat ábrázolja, alakokba önti és így mintegy marandóbb tulajdonává teszi azokat. Alkotásai az ő lényegének hasonmásai. Az intellectus architípus, az ősi minta ragyog mindenben ép úgy, amint a gyermekek vonásai-ban a szülők tekintete ragyog.

Minden dolog ép azért egyrészt örök, másrészt véges. Véges és egyúttal végtelen, örök és végtelen, mert az Igében öröktől fogva van és az Ige eszméjének virága. Véges, mert az Ige végesnek alkotta és az időbe és térbe bocsátotta ki. Minden olyan, amilyennek az Ige elgondolta és a természetbe (használjuk ezt a kifejezést) elhelyezte. A föld föld; a levegő levegő; a víz víz; az ibolya ibolya; a pacsirta pacsirta; az ember ember. Mindennek van alakja, lényege és cselekvőképessége úgy, amint az Ige elgondolta, működő csirával beajította és belülről ösztönző végső céllal felékesítette.

A mindenség az Ige dala. A dalban minden elemnek megvan a maga zengése, a többi elemmel való együtt-zengése és az egész dalnak összhangzatos kicsengése. A világban, mint Isten teremtő énekében, a lények mint zenei elemek zengik ki az egész dalt. Minden elem-ben benn van az egész, és az egész ad értéket minden elem-

nek. Minden él magában és a többivel és az egészszel, amint az egész is erőt ad a részeknek, az egésznek, még a legjelentéktelenebbnek is.

Az Igében minden együtt van. A gondolat és tett Őbenne egybeforrnak. Mikor Ő a világ dalát megfogalmazta, akkor már énekelni is kezdte. A dal és ének Benne nem két külön cselekvés. Dalban mondja ki a világot és az énekben valósul meg. A dal örök; az ének öröktől zeng; de a dal motívumainak elzengése folyamatos (idői), kihangzása egymásutánban helyezkedik el (téri).

A világ tehát az Ige örök dalának megjelenése. Ami jelenség, az elhangzik, azaz elmúlik. Mondjuk: meghal. De megsemmisülhetne-e az végleg, aminek örök eredete van? Meghalhat-e az a lényeg, amely a Végtelent öröktől fogva másolja?

Alkossunk magas, sőt emberileg szólva végtelen fogalmat a lényekről.

Minden tehát az Igének, az ősi teremtő és vezető értelmeknek eszméje, alakja és képmása. Mindennek van legbensőbb természete, szellemi csirája, tökéletes valója és magából kiszökkenő célja. Világot hordoz magában minden az atomtól az emberig. És e világok együtt való kibontakozása az Ige énekének elhangzása.

Amint a világ az Ige zenéje, úgy van mindenben a világon zene.

A világot fenntartó örök törvények zengik a szférák zenéjét, amint azt a görög lélek megsejtette.

Az erdő, a mező, a hegyek, a patakok, a folyók, a tenger megihletnék-e a muzsikus lelket, ha zene nem hangzanék ki belőlük? És amint a természet változtatja külső alakját és ruháit, nem úgy váltakoznak-e dallamaink is?

Minden dologban él egy titokzatos létforma, mint a megvalósulásra törekvő léleknek dala. Nézd és leld el ezt a bájos tündért! Ha felfedezed, egy dalt ismersz meg benne, amely addig hangzik, amíg a forma kifutja magát.

Minden virág, minden bogár, minden állat felajzza a művészi képzeletet és a költő verset, a festő képet, a zenész éneket zeng róluk.

És minden, amint jött, úgy el is megy. Született, élt, meghalt, de a halálból új életre kelti ismét az életet fakasztó tavasz.

Csak az ember áll előttünk, mint a világ legnagyobb, legfogasabb kérdése. A természet halála ugyanis csak látszólagos. Az ösztönök világában az ösztön, mint a fajon végighúzódo fonál, nem vész el. Lehullnak a fáknak levelei és az ösztönös lények is elpusztulnak, de a fa és az ösztön megmaradnak. Mi azonban az ember sorsa? Az emberé, akiben a Végtelen gondolata legerőteljesebben és legteljesebben valósul meg. Aki nemcsak él, hanem tudja is, hogy él. Aki nemcsak akarás, hanem akarat is. Aki nemcsak lát, de tudja is, hogy lát. Aki nemcsak tudat, hanem egyúttal öntudat. Minden úgy él a természetben, mint a gyermek. Jóindulattal és öntudatlanul. Nem tudja, miért van? Csak él, úgy, amint van. De az emberben kinyílik a világ szeme; feldereng benne az Ige örök akarata, ráésszmél létének végtelen mélységére és gazdagságára.

Az Ige akarata, hogy az ember öntudatosan zengje el természetének dalát és élje át azt a Végtelent, amelyet az Ige beléje gondolt. Minden ember szellemi csira és minden ember önmagában hordoz egy végtelen királyságot, amelyet meg kellene valósítania. A magnak nem természete, hogy burkában maradjon. Az emberben rejelő isteni magnak sem szabad meddőnek lennie. «Nem tudjátok, hogy Isten magjai vagytok», — mondja az írás, — nem tudjátok, hogy életerős szellemi csirákat kell kibocsátanotok, melyek felnyúlnak a levegőbe, a világosságba és ott szerte ágaznak?

Amde az ember elhanyagolja magában az isteni magot és inkább az érzékek ösztönzései szerint éli életét. És látja

Isten, hogy az «ember test», vagy oly szellem, amely elmegy isteni otthonából és soha önmagába nem tér vissza, spiritus vadens et non rediens.

A zuhanó folyam örömteljes zenéje: «Tenger leszek!» Ez a folyam hivatása. Minden kis ér, minden patak, minden folyó, minden folyam a tengerbe fut és a tengerrel egyesül.

Felszállnak a párák a tengerből; gőzök töltik be a levegő-egyet, elektromosság sugározza azt át és vihar és eső alakjában hull vissza ismét a földre a víz. És megdagadnak az erek, a patakok, a folyók és a folyamok és örömmel zenélik: tenger leszek ismét. A tengerből jönnek és a tengerbe térnek vissza.

A folyóvizeknek nem is lehet más választásuk. Partok között haladnak. Sok-sok erdő, szántóföld, falu, város kerül útjukba. Szolgálnak is nekik. Üdítik, táplálják, fűrésztik a növényzetet és testet-lelket fölfrissítenek. De mindezt csak úgy mellékesen, úgy esetlegesen cselekszik. Hiszen ők sem mező, sem erdő, sem falu, sem város nem lehetnek. De lesznek tenger. Onnan erednek, az a lényegük és ismét azzá lesznek. A folyó lehet tenger, lehet a tenger része, de a tenger nem lehet a folyó része. A tenger a nyugalom, az örök, a változatlan. A folyó keresi a nyugalmat és a tengerben találja azt meg.

Az ember is a Végtelenből ered. Mikor kilép Isten igéjéből, megkezdi pályafutását. Világot hordoz magában. A végtelenség ajándékai pihennek lelkében, mint a bimbóban szunnyadó ígéretek. Ezek őt az örök Igéhez fűzik. Ámde vannak érzékei is; ezekkel pedig a természethez férközhetik. Célja, hogy megvalósuljon, vagyis a bimbóból kivirágozzék és napfényre hozza a benne szunnyadó örök eszmét; tetté varázsolja át gondolatát. A véges és a Végtelen egyaránt közreműködnek, hogy nagyszerű Megjelenés legyen itt az időben és a térben.

A folyó nem válik sem mezővé, sem erdővé, sem faluvá,

sem várossá. Mindennek hasznára van, mindennel ideiglenes viszonyban van, de természetét föl nem áldozza. Tengerré lesz.

Az ember sorsának is ilyennek kellene lennie.

Ám az ember is elhalad emberek és dolgok mellett élete folyamán és az ember nemcsak esetleges kapcsolatba lép velük, hanem eggyé lesz azokkal. Mert azzá leszünk, amit szeretünk. Szereted az eget, ég vagy. Szereted a földet, föld vagy. És az ember mindenné válik, csak ép önmaga és saját eszméje nem virágozik ki belőle. Amint a mag, ha csirába nem szökik, csirástól elrothad; ép úgy az ember is. És ha a folyó nem folyik, pocsolyává válik, úgy az ember is.

A folyó a tengerbe folyik, ahonnan ered. Az embernek is az értelmek Értelméhez, az örök Igéhez kellene visszatérnie, ahonnan származik. Hatalmat adott ugyanis nekünk, hogy Isten fiai legyünk és mint ilyenek térjünk Hozzá vissza. Ha nem válunk Isten fiaivá, ha eszménk nem valósul meg bennünk, céltalan és bolyongó életünk.

A zuhanó folyam örömteljes zengése: tenger leszek. De mi lenne, ha nem lehetne tenger? A természet rendje felfordulna és a föld képe is megváltoznék.

Az Istenből élő lélek reményteljes éneke: Istenhez megyek. — De mi lesz, ha nem megy Istenhez? A szellem világtendje felfordul és a szellemi lét képe is megváltozik.

Minden eléri a természetben a célját és nyugalomra tér.

Egyedül a lélek vesztheti el célját — örökre. És céltalan bolyongás az élete — örökre. Ez maga is elég büntetésnek — örökre.

A jelenség jelenség marad — örökre. Nem valósul meg — soha.

III. FEJEZET.

VALÓSÁGOK.

A formák megvalósulása.

EMELKEDÉSEINK végső eredménye, hogy minden a világon az értelmek Értelméből fakad. Ő a forrása az értelemmel átitatott világnak. Őbelőle erednek a formák és Ő küldi ki azokat a tér és idő kereteibe.

A folyamnak van medre és vannak partjai. A mederben tovaillanó folyam az idő jelképe. Minden az idő^medrében folyik le. A partok a teret jelentik, ahol a lények, a formák más lényekkel, más formákkal érintkeznek. Minden folyik, minden elmúlik. Minden változtatja helyét a térben is, míg végre minden elhagyja medrét is és partjait is.

Amíg azonban valami folyik és más dolgokkal érintkezik, addig éli a létnek azt az alakját, amelyben mi vagyunk.

Amíg a formák gazdag világa mind ebben az állapotban és hivatásban egymás mellett vagy egymás után rajzik, addig varázsolja elénk ezt a világot, a fizikai létezés világát. Minden formának van hivatása, de mindegyiknek van a többiekkel is kapcsolata. Mind külön élnek, de egyúttal mind közös szereppel is bírnak egy nagy egésznek eljátszására, amelyet mi életnek nevezünk. Ez az Igén kívüli élet az őbenne elgondolt világnak fizikai megvalósulása. Ha ez a világ csak a természeti erők és ösztönök világa volna, akkor minden csak úgy gépiesen

folynék le és az Ige akkor is megvalósulna. De az embernek van szabad akarata is. Az Ige hatalmat adott neki saját kis világa fölött. Az Ige eszes alkotásai nem rabszolgák, hanem önrendelkezéssel bíró lények. Az Ige szívesen korlátozza saját akarátát, hogy szabadon működjünk közre terveinek megvalósításában. Nem a parancs, hanem a szeretet kell, hogy Vele egybekapcsoljon.

Minden tehát, ami a lét folyamába lép, másolja és megvalósítja az Ige gondolatait, terveit. Ez a fizikai lét csak a testi képmása az Igében elgondolt szellemi világrendnek. Az atomtól az emberig, mind ezt a szellemi világot testesíti meg. Minden annak az isteni dalnak egy-egy hangja, amely mint ének, ebben a létezési módban cseng ki és olvad egybe Isten dicsőítő énekévé.

Az Ige örök gondolataitól most majd ezekhez a zengő hangokhoz fordulunk. Ezeket fogjuk önmagunkban elemezni. Ezek tartalmát, értékét és értelmét fogjuk külön-külön elgondolni. Amint a költeményt is csak akkor értjük meg, ha annak minden részét és elemét és a részeknek az alapeszméhez való viszonyát ismerjük, épúgy ezt a világot is csak akkor fogjuk meg, ha az egészet a részekben és a részeket az egészben tanulmányozzuk.

Íme ez a mi második nagy feladatunk. Most már a térben és az időben elhangzó világ áll előttünk. Ez a világ elemekből épül fel. Ilyen elemeknek különböző tartalmuk, értékük, szerepük és hivatásuk van a világnak, mint az isteni dalnak felépítésében. Amint pedig az első részben az örökkévalóság fényénél azt vizsgáltuk: mi a jelenség és mi a valóság, épúgy most már az elemek sorozataiban kutatni fogjuk: melyek a valódi lények, milyen a szerkezetük, hogyan szöknek az élet színpadára? A látszattól kell most is az igazságot kihámozni. A jelenségek körében a valóságot meglátnunk.

A lény mivolta.

A világban voltaképp minden összetartozik. Lényeg és jelenség, állag és járulék, erő és működés szorosan egybeforrnak és mint valaminek a külső és belső oldala egységet alkotnak. A fizikus ugyan csak a tapasztalatra támaszkodik és figyelmen kívül hagyja a belülről ható erők és lényegek világát; a metafizikus ellenben felismeri a jelenségek múltó és esetleges jellegét és túllépi a külsőt, amely csak elrejtí a lét belső és szükségszerű igazságait. A fizikus az idő és tér kereteiben él; a metafizikus az idő és a tér felett és mögött rejlő örök értékek világát keresi. A fizikus arra törekszik, hogy mindazt megértse, ami érzékei alá kerül. A metafizikusnak meg az a vágya, hogy gondolkodásának erejével a jelenségek mögötti világot lehetőleg mélyen megragadja. A fizikus genius in extenso, mert a kiterjedés vonalában néz; a metafizikus genius in intenso, mert a mélységeknek mélyére vágyik hatolni. A fizikus a világ burkán kotorász; a metafizikus elsöpri a jelenségek avarját és a titkok magját akarja megfogni. A fizikus nem fürkészi a világ lelkes, szellemi oldalát, annak benső értelmét és logoszatát; a metafizikus viszont nem vet ügyet a tapasztalati elemzésekre, a világ jelenségszerű oldalának megértésére. És a kettő mégis kiegészíti egymást. Dobd el a fizikát és könnyen az álmok világába süllyedsz. Vesd el a metafizikát és a világ értelmét soha nem találod meg. Sem az anyagelvű Nyugat, sem a tisztán metafizikus Kelet nem képesek a világ egységes, igaz, anyagból és szellemből összetett lényegét megérteni. A fizika és metafizika a külső és a belső szemlélet együtt adják a létnek helyes képét.

Ez a rövid bevezetés a metafizikát igyekszik igazolni és azt akarja megértetni, miért tárgyalja a metafizika elsősorban a lénynek, a létezőnek kérdését?

A fizikusnak könnyű a sora. Ő csak a tapasztalati jelenségekkel foglalkozik, tehát az ő szemében a lénynek és létezésnek mérlege a tapasztalat és a jelenség. A naturalista, a pozitivista, a materialista szemében csak az létezik, amit érzékeinkkel megtapasztalhatunk. Tapasztalás alá nem eső tényeket, valóságokat, rugókat nem ismernek. Ha pedig ilyen tapasztalat mögötti, vagy fölötti valóságokról hallanak, azokat, mint álmképeket egyszerűen elvetik. A fizikus ész ugyanis csak azt kérdezi, hogyan megy végbe valamely jelenség? És felhagy azzal a kérdéssel, mi jelenik meg a jelenség mögött?

A metafizikus ellenben a világban mindenütt, dolgokban és jelenségekben értelmet, törvényszerűséget, célt, mondjuk szellemi vonásokat és elveket lát. Simile simili cognoscitur. Ha a világban és az összes jelenségekben nem volna valami észszerű, valami szellemi, hogy volnánk képesek a világot és jelenségeit megérteni, sőt matematikai és fizikai képletekbe foglalni. Hogy tudnók a mennyiségi viszonyok mögött a minőségek, a formák világát meglátni. A világ tehát több mint fizika, ebben igaza van a metafizikusnak. De nemcsak metafizika, és ebben igaza van a fizikusnak. Vessük fel tehát a kérdést: mi az, amit mi igazán létezőnek, vagy lénynek mondunk? És milyen módjai vannak a létezésnek?

Mi az tehát, amit mi létezőnek, lénynek mondunk?

Létező, vagy lény mindaz, ami valami és aminek akár az anyagi, akár a szellemi világban helye, szerepe és működése van.

Lények tehát nemcsak a fizikai világ elemei, hanem a szellemi világéi is, mert nemcsak a testi, hanem a szellemi világunk is benső erők, törvények és eszközök útjain fejlődik. Minden, de minden, ami csak a természet és a szellem birodalmában helyet foglal és a kettő megvalósulását előmozdítja, hozzá tartozik a lények társaságához.

A lényről szándékosan nem mondunk többet, mint-

hogy: valami. Egyáltalán nem határozzuk meg, hogy mi. És épazért igen tág az értelme. Minden dologról állíthatom, hogy lény, hogy valami; de minden dologról más-más értelemben állíthatom, hogy lény.

Lény tehát a Teremtő és lény a teremtmény; a Feltétlen és a feltételes; ami testi és ami szellemi; az állag és a járulék; ami, mint a bimbó, még csak útban van a megvalósulás felé és készül megszületni, és lény mindaz, ami már tényleg létezik is. Lények továbbá a: törvények, az eszmék; az úgynevezett korszellemek és az univerzaliák világa is. Lények a szellemi és a fizikai világból kibontakozó célok; az ok és okozati folyamatok. Lények ezek mind, mert hozzátartoznak a mindenség épületéhez. Szerepük és hivatásuk van. A maguk természetének megfelelőleg közreműködnek a kozmosz külső és belső, testi és lelki kifejlődéséhez és megvalósulásához.

Mindennek pedig, ami lény, van *értelme*. Minden mögött, amit mi akár érzékeinkkel, akár gondolkodás útján megragadunk, valami utolsó értelmi valóság rejlik. Értelminek mondom, mert értelmünkhöz szól és annak, amiben azt szemlélem, belső értelmet, sőt esetleg értelmes külsőt kölcsönöz. Létezzék tehát valami önmagában, mint önálló lény (állag), vagy létezzék csak másban, vagy máson (járulék, accidens), kell, hogy értelme legyen, mert másképp nem szólna eszünkhöz és róla tudomást nem vennénk. Akár elbeszélést olvasok, akár tudománnyal foglalkozom, akár a természetet szemlélem, mindennek a mélyén valami értelmet találok és ez az értelem ad nekik kifejezést, megjelenést, valóságot. Ha tehát a lény valami, akkor az azért valami, mert van benne olyas minőség, ami az értelemhez szól. Másrészt, mikor bármiről kimondom e szót, hogy lény, nem mondom meg ugyan, hogy az miféle lény, mert hisz a lény ezerféle is lehet. Annyi azonban bizonyos, hogy a lény mindig és ezernyi ezer megnyilvánulásában is értelmi

maggal bír és benne ép ezt látom, amikor a lényről, mint «valamiről» beszélék.

A lény egyébként létezhetik térben és időben, de létezhetik függetlenül ezeken kívül is.

A nyelv szószoros értelemben arról mondja, hogy létezik, ami már térben és időben van, létezik, existai. Ami térben és időben van, az a latin szerint *ex-sistit*; az ki van helyezve, *ex-sistens*, a jelenségek világába; azt az ok, mint okozatot, magától függetleníti (*esse extra causas*) és bizonyos önállóságot és önértelmet nyer.

A keresztény bölcselek mindazt, ami már *térben* és *időben* létezik, szép szavakkal kiemelték. A létezésnek ez a módja szerintük a legfőbb tökéletesség, az igazi megvalósulás. *Esse actum quendam nominat*.

De nemcsak az lény, ami térben és időben ténylegesen létezik. Metafizikai szempontból a téri és az idői megjelenés nem fontos. A létezés ugyanis maga a lényeknek valami új tökéletességet, jegyet nem ad.

Amint ugyanis nem volna virág, ha nem volna gyökér és amint a föld fölött szikrázó szép virágokat a föld alatt rejlő gyökerek tartják, ép úgy a mindenségben mindent, de mindent azok a valamik tartják fenn, amelyek mi eszmének (*nous*), formának, entelecheiának, idée *directricenek*, *dominánsnak*, *Sinnek*, *logizmának* vagy bármikép is nevezünk. Amit mi látunk, hallunk, ízlelünk, tapintunk, szagolunk, csak megtestesülése, téri és idői kivirágzása azoknak a láthatatlan lényeknek.

Sok ezen «valamik» közül testi alakot ölthet és érzéki ruhába öltözhetik, de igen sok közülök mindig csak az értelemben, az értékek világában fog létezni és mint anyagtalan létezők (*mint esse essentiae* és *nem esse existentiae*) értelmünkre nagy hatást fognak gyakorolni.

Ezek az anyagtalan tér és idő fölött lebegő «valamik» segítenek azonban bennünket, hogy a természetet és a szellemet egyaránt megismerjük; szóban és írásban em-

béri módon kifejezzük. Az általános fogalmak mind csak lényeket, esse essentiae-t fejeznek ki. A dolgok legfőbb állítmányai, (nem, faj, nemi és faji különbözet, tulajdonság és járulék) és a legfőbb törzsfogalmak (kategóriák), mint ilyenek, csak értelmünkben léteznek ugyan, de mi ezek segítségével építjük fel a tudományok hatalmas épületeit. Külpe ezeknek «Wirklichkeit»-ot is tulajdonít. Mert mit jelent ez a szó «wirklich»? Ami «wirkt», ami működik. És mi működik? Ami van. Az universaliák, az általános fogalmak világa is működik lelkünkben, tehát mint a szellemben lévő lények és a szellem világának alkatrészei, bár térben és időben nem léteznek, mégis «vannak», tehát szintén lények. Mivel testetlenek, idő és tér fölött vannak! Mivel pedig egyúttal valók is, bár nem térben és időben léteznek, azért testetlen, tér és idő fölött álló valóságok.

Ámde másféle anyagtalán valóságok is vannak. Ilyenek pl. a törvény és a célszerűség.

Mi a törvény?

A törvény a jelenségeket szabályozó általános szabály, melynek bizonyos jelenségek állandóan és szükségszerűen engedelmeskednek. Hogyan, mily módon léteznek ezek? önmagukban nem, mert csak a jelenségekben ismerjük meg azokat. De a jelenségeknél még is több az értékük, mert ezer év múlva is a természettörvény törvény marad. Hogyan léteznek tehát a törvények? Nézetünk szerint kell valami szellemi valóságnak lennie, amelyben a törvény úgy létezik, mint a fogalom a mi értelmünkben. Kell oly értelemnek lennie, amely a törvényeket elgondolja és ezzel együtt azok «vannak» és a jelenségek belsejében működnek. Kell valami egyetemes szellemnek lennie, aki a világfolyamatokba törvényeket és ezúttal célokat fűz be és a világtörténet sem más, mint a világmögötti és feletti terveknek, céloknak és törvényeknek megvalósulása a jelenségek alakjában.

Az ily törvények is tehát valóság, mert ha az nem

volna, akkor a térben és az időben létező folyamatok és kifejezések sem volnának. Az esse existentiae mögött van tehát az esse essentiae, a testetlen értelmi valóságok, a «fennállók», az örök érvények és értékek világa, amint ezeket Lotze, Husserl, Rüssel, Geysler nevezik és mindezek ősi fészke, a legfőbb lény.

Ezek az anyagtalan valóságok pedig nemcsak értelmi elvonások, nemcsak a képzelet szüleményei, hanem igazán «valamik», mert részt vesznek akár közvetlenül, akár közvetve a világmindenség tökéletesedésében. Ens est quod est; ens est, cuius actus est esse, ezekre az anyagtalan, térbe és időbe ki nem helyezett, hanem csupán az emberi vagy isteni értelemben működő és ezekből kisugárzó «valamikre» is, mint valóságos lényekre ráillik.

A lény szerkezete.

Előttünk áll tehát a lények világa; a lények pazar gazdagsága. Lényeké, amelyek testiek, érzékileg észlelhetők és lényeké, amelyek a szellem birodalmához tartoznak és csak a gondolat fényénél láthatók. Vannak olyanok, amelyek már tényleg léteznek és vannak lények, amelyek még csak az erők rendszerében pihennek és még útban vannak a megvalósulás felé. Sokan önmagukban is léteznek, sokan azonban csak másban és másokon nyernek megjelenést.

Lény mind az, ami valami, ami nem semmi; aminek van szerkezete és benső értelme. Nem-lény az, aminek nincs sem szerkezete, sem értelme és ép azért úgy az érzékek, mint a gondolat számára örökké megfoghatatlan. Az ész és az érzékek ugyan nem teremtik, csak másolják a világot, de mindketten csak olyat másolhatnak le, aminek van szerkezete és észhez szóló mivolta. A dolgoknak főleg *ésszerűeknek* kell lenniök, hogy megismerjük azokat.

Minden lény ugyanis, legyen az akár önálló lény (állag), akár járulék, akár érzéki, akár szellemi, akár útban levő, akár már kész lény, alá van vetve az azonosság elvének, hogy t. i. hű önmagához és ha «ez», akkor nem «az». De csak az lehet hű önmagához, ami *valami*, aminek van benső léttartalma és ami az észben gondolatartalommal válhatik.

A lények tehát kivétel nélkül bizonyos általános szerkezeti körvonalakkal bírnak, amelyeket az azonosság, az ellentmondás és a harmadik eset kizárásának elve rajzolnak meg a lény körül. Ezek a körvonalak mutatják, hogy ez a lény ez, és nem amaz; illetőleg, hogy vagy ez, vagy pedig amaz. Ezek a körvonalak egyrészt magukba zárják a lényeket, másrészt pedig másoktól elkülönítik. Ezek a körvonalak a lények létezésének első törvényei, vagyis a leges essendi, amelyeken belül megvalósul a lény.

Ezen körvonalon belül azonban még minden lénynek van sajátos mivolta, mely azt a körvonalat betölti és a lénynek egyéni tartalmat ad. A lények ezen mivoltát lényeknek nevezzük.

Minden lénynek van lényege? Igen! Lényege van a gondolatnak, az eszmének, a korszellemnek, a törvénynek, a célnak is, bár ezek a szellem világának sejtalkatrészei. Lényege van mindannak, ami még csak bimbóban van és annak, ami már megvalósult. Annak, ami volt, és annak, ami lesz. Lényege ellenben nincs a semminek, ép azért semmi.

A lényeg a lényt azzá teszi, ami. Az aranyat arannyá, az ibolyát ibolyává, az érzelmet érzelmmé, a gondolatot gondolattá, az eszmét eszmévé.

A lényeg az egyedeknek egyediséget ad. Minden egyedet felruház bizonyos minőséggel, tökéletességgel és mindegyiknek kijelöli helyét és rendjét a természetben.

De minden egyed sajátos vonásai mellett másokkal

közös természettel is bír. Ezen közös természet az egyedeket fajokba osztja, sőt a fajokat ismét nemekbe sorozza. Minden lény tehát egyrészt egészen sajátos lét-tartalommal bír, másrészt nem szakad el a többi lénytől, hanem általános, sőt igen általános vonásaival bekapcsolódik a létezők gazdag világába.

Mégis azt, ami a lényt legfelsőbb mivoltában ezzé, vagy azzá teszi, lényeknek, alaknak, formának nevezzük.

Az alak szónak kettős értelme is van. Egyrészt az alak átöleli a lényt és annak bizonyos külsőt, másoktól megkülönböztető alakot kölcsönöz. így ismerjük meg érzékeinkkel külsejükről a lényeket. Másrészt alak jelenti azt az alakító erőt is, amely a lényt *belülről* fejleszti, belülről valósítja meg. Az alak tehát nemcsak külső körvonalat jelent, hanem egy belső elvet, az egyéniség magvát is, amely tervszerűleg és célszerűleg szüli a lényt és neki a lények sorában bizonyos jogos helyet jelöl ki.

Azt mondom szüli a lényt. Latinul szülni nasci, és innen ered a natura, a természet szó. Mivel a forma, az alak belülről szül, azért azt naturának, természetnek is nevezzük. Ezzel az új szóval a lényt ismét új oldalról nézzük. A lény tehát nem csak valami, hanem olyas valami, aminek vannak olyan belső létezési törvényei, amelyek a lényt a világba kiteljesítik.

Minden lénynek van ilyen szerkezete. Legyen a lény állag vagy járulék; fizikai vagy szellemi; megvalósulás felé haladó vagy már kész lény, kell, hogy ilyen szerkezete legyen. Az állagok, az önálló lények természetesen csak ilyenek lehetnek. De ilyenek a járulékok is, amelyek csak másokon létezhetnek. A mennyiség, minőség, viszony, idő, hely, mint jelentésükből is kitűnik, mást-mást jelentenek, tehát értelmünkben is más-más a lényegük, az alakjuk és a természetük is. A gondolatnak, amely esetleg e pillanatban eszemből kipattan, szintén van sajátos

lényege és szerkezete. Az érzelem, mely eltölt, neve szerint is más-más jelleggel bír. Egy-egy vezető eszmének is más-más az életre ható ereje, amint más-más a belső szerkezete és természete.

A lényt tehát a lényeg, az alak, a természet alkotja. Ezek a lény szerkezeti (konstitutív) elemei.

Ahányfélék azonban a lények, annyifélék a tulajdonságaik, sőt a mellékes sajátságai is.

Mert minden lényeg egyrészt oly alkatrészekből áll, amelyeket sem elvenni, sem szaporítani nem lehet anélkül, hogy lényegük maga tönkre ne menne; másrészt még oly tulajdonságai is vannak a lényeknek, amelyek nélkül a lényeg ellehet és amelyek azt inkább csak teljessé teszik. Az ember lényege, hogy érzéki eszes lény, hogy testből és lélekből áll. De jellemzi őt még a beszélőképesség. Vagy jellemzik őt a szerszámok, amelyekkel dolgozik. De vannak az embernek ezeken kívül még más járulékos sajátságai is. Pl. hogy fehér, sárga vagy fekete, amelyek csak esetlegesek.

A lények «tulajdonságai» lényegeikben gyökeredznek és onnan erednek.

A járulékok ellenben külső természeti hatásokból is származhatnak és azért nem szükségszerűek, csupán esetlegesek.

A lényeket továbbá vizsgálhatom tárgyilagosan. Pl. az ember lényeges alkatrészeit, a testet és a lelket, minden élő emberben felfedezhetem.

De nemcsak a valóságban, hanem gondolataim világában is vizsgálhatom és fogalmilag elemezhetem az embernek, mint fogalomnak, a lényegét. Kutathatom, mik az ember fogalmának lényeges elemei. És a szellem elvont körében is megtalálom azokat, t. i. az állatiság és az eszesség jegyeiben.

A fizika a «lények»lényeges alkatrészeit foglalja le magának; a logika ellenben a «fogaloméit». A fizika úgy nézi

a dolgokat, amint azok a valóságban már léteznek. A gondolkodástan ellenben a dolgoknak mintegy az észben megfogalmazott testetlen ábráit elemzi és ezen testetlen ábrák testetlen szerkezeti elemeit vizsgálja, értékeli és öntudatra hozza. Világos, hogy, ami a fizikában szerepel, az már mind megvalósult lényeg; de ami a logikában testetlen helyet foglal, az sokszor még csak anyagtalan, szellemi valóság, melynek létbeszökése a jövő zenéje.

Lényegek és létezésük.

Minden lénynek lényege szükségszerű. Akár a valóságban, akár az észben gondoljam el egy lény lényegét, az azonosság elve megköveteli, hogy az hű legyen önmagához, azaz lényege szükségszerű és változhatatlan maradjon. Nem lehet tehát egy lény egy és ugyanazon pillanatban önmaga és még más valami. Az ember csak ember; az állat csak állat; a növény csak növény lehet.

Mielőtt továbbá a lények létezni kezdenek, csak mint[^] lehetőségek, mint termékeny csírák léteznek. Volt idő, midőn még valóságosan nem léteztek, hanem csak mint gondolatcsírák pihentek. Hogyan szöktek tehát ezek a létbe?

Gondolatban képzeljük el, hogy valahol az időtlen időben élünk, akkor, amidőn még Föld sincs, vagy ép leszakad a Nap testéről és megkezdzi ez a tűzgolyó az űrben pályafutását. Mint fizikus látom a tűzgolyót és mást semmit. Látom, hogy két hatalmas törvény a nehézkedés és Kepler-féle mozgási törvény hatása alatt áll. A Föld pedig a határtalan időbe lassan fejlődik, alakul. Eloszlanak rajta a száraz és a víz. A vízben és a szárazon is élet zsendül. Először a növényvilág, azután az állatvilág jelenik meg. Hatalmas faunák és flórák díszlenek. Borzalmas állatok élnek. A Föld fejlődése közben azonban ismét más-más felületi viszonyok jelennek meg és más-más növény- és állatvilág keletkezik. Végre az ember is megérkezik.

Mi volt valamikor a Föld? A Nap egy darabja! Mi volt a Nap valaha? Ki tudja milyen láthatatlan anyag, mert a láthatók a láthatatlan erők rendszeréből léptek elő. És hol voltak mind az elemek, amelyek a létezők testét alkotják? Hol voltak az életcsírák, amelyekből a növény, az állat, az ember kibontakoztak? Valóságban nem léteztek ugyan, de mégis voltak valahol és valamikép, mert ami semmikép nincs, az nem is lesz soha semmi. És mit tudom én, mi lesz ezer év múlva, de gondolom, hogy ami ezer év múlva testet ölt, az már most is, sőt már ezer év előtt is, sőt a világ kezdetétől fogva mint lehetőség pihen az erők rendszerében. A jövő a múltnak és a jelennek kiszélesedése.

A hit azt mondja: Isten teremtett mindent. Tehát minden, mielőtt a térbe és időbe elhelyezkedett, vagy elhelyezkedik, Isten örök gondolataiban pihen. Isten gondolataiból lép ki minden a tér és idő kereteibe.

Az anyagelvű azt mondja: minden a természetből fakad és bontakozik ki. De mi a természet? Szó, szó, szó, amely Istent akarja pótolni. De a gép több-e, mint a gépész? A természet is csak gép és nem gépész. Ezt már tudjuk!

Darwin azt mondja, hogy Isten az anyagba erőket, csírákat ojtott be, amelyeket a világfolyamatok, mint másodrangú okok, kivirágoztatnak.

Ez a gondolat a hit tanításának csak más alakban való kifejezése és értelmezése.

Isten, természet, erők itt egyet jelentenek, hogy minden, ami csak van és ami csak lesz, már öröktől fogva mint lehetőség, mint lényeg volt és az idő- és a térben való létezés csak az anyagtalan lényegnek megtestesülése idői és téri kihelyezkedése.

Ez az idői és téri megvalósulás mégis nagy dolog. Mert bár minden lényeg valamikép érvényben van és valamikép fennáll, de nem minden lényeg valósul meg.

Mennyi életcsira, mennyi tehetség pusztul el, mielőtt megvalósulna! Isten örök gondolatait, terveit is mennyi ellenséges erő pusztítja! És ami a térben és az időben el is helyezkedik, kifutja-e az úgy a maga pályáját, amint azt az eszméje és lényege megkívánná?

A lényegek világa tehát gazdag világ, de nem szükségképes világ; csak a lehetőségek világa. A lényegek nem okvetlenül testesülnek meg, nem okvetlenül lépnek a tér és idő világába. A lényeg «fogalmához» nem tartozik a térben és időben való okvetlen létezés. A lényeg, mert lényeg, nem okvetlenül, nem szükségkép jelenik meg a létezők között.

Ha a létezés hozzátartoznék a lényeg fogalmához, akkor minden lényeg okvetlenül léteznék is. Minden lényeg a maga eszméjének megfelelőleg hibátlanul nyerne téri és idői alakot. Sőt minden már tényleg öröktől fogva léteznék, mert ami ma van, az azért van, mert mindig volt és sohasem volt «semmi». Tehát voltakép mindig volt, van és lesz.

Ha a lényegek csak azért, mert lényegek, szükségképpen léteznének, akkor a fejlődésnek sem volna értelme, mert a fejlődés azt jelenti, hogy az erők méhében szunnyadó eszmék és lényegek a maguk idejében és a maguk helyén megszületnek, mint a csibék a tojásból kikelnek.

Csak egy lényeg van, akiben a létezés és a lényeg összetartoznak, ez Isten lényege. A feltétlen lét és a feltétlen lényeg. Ha Istenben a lényeg és a létezés nem esnék össze, akkor Isten nem volna Isten. Kellene Isten fölött is valakinek léteznie, aki Istent, mint lényeget, elgondolta és neki létezést is adott. De akkor az a felsőbbbrangú lenne az Isten.

Tehát csak a legősibb lényeg, az egyetlen és a feltétlen Lét egyedül egyesíti magában saját természeténél fogva a lényeget és a létezést. Ő önmagától van. Létezésének elégséges oka a saját lényege. Ő mindennek az eleje és

kútforrása. Feltétlen, szükségszerű, lehetőség nélküli. Mindene van, mert Ő senkitől nem kaphat semmit. Minden benne és belőle van. Örökkévaló. Végtelen. Ne lepjen meg senkit, hogy az anyagi világban minden másképp van, mint a szellemi világban. Hogy a véges világ talán nem fedi az Alkotó eszméinek világát. Mihelyt az eszme az anyagi világban megjelenik, az anyaggal és az anyagi erőkkel kell küzdenie. Az eszmék megvalósulnak, de sok feltételnek kell az eszmét diadalra juttatnia. Sok csira pusztul el, míg egy megfogamzik. Sok lehetőség vész kárba, míg egy létbeszökik. Ha az Ige örök eszméi sem hordozzák magukban természetük-nél fogva a létezést, annál kevésbé léteznek szükség-népen a természetben születésre váró rügyek és bimbók. A természet rendje is megerősíti a bölcséleti elvet, hogy ami lehetséges, az még nem okvetlenül van is. A lények nem okvetlenül megvalósuló lények. Csak az Istenben párosul szükségkép a lényeg létezéssel.

A lények létbeszökése.

Vannak tehát lények, amelyek soha ki nem virágznak, bimbójukban elhervadnak; vannak más lények, amelyek létbe szöknek. Az elhervadt és kivirágzott lények egyaránt a világhoz tartoznak. Itt a világban válik sok lényeg igazi lényé és itt a világban pusztul el sok remény, mert lehetősége dacára is a létért való küzdelemben megsemmisült. Minden megvalósult lény előbb csak lehetséges volt. De nem minden lehetséges lény szökik valóban létbe.

A bölcselő előtt a világ élete abban áll, hogy a csirák, melyek életképesek és szerencsés helyzetben vannak, valóban a saját belső erők lendületében kifejlődnek, kiteljesülnek és a többi lényekkel összhangban mint alkatrészek és mint önálló lények a világ életét megvalósítják.

A bölcseleő szerint voltak olyan idők is, amikor csak őszanyag volt. De ez az őszanyag tele volt lehetőségekkel. Ezen lehetőségek valósággra válása a pozitív és a negatív elektron is. Ezek megint az atomoknak voltak lehetőségei. Az atomok viszont a tömegeknek és az összetett testeknek lehetőségei voltak. Hosszú idő telt el, míg a láthatatlanság homályából kibontakozott az egész anyagvilág minden gazdságával.

Ez az anyagvilág lehetőség volt a kristályosodás számára, sőt az élet befogadására is. Az élet megint az anyag lehetőségei szerint egyre magasabb formákat öltött. Viszont az élet, a növény is, a maga testében egyre tökéletesítette az anyagot. Ez az elfinomult növény és anyag utat készítettek az állati élet felé. Az állati élet pedig lehetőségeket adott az ember megjelenésére. Ezen gondolatoknak tüzetesebb kifejtése már nem tartozik ide. E nagyvonalú képpel azt igyekszem csupán szemléltetni, hogy a természetben a porszemtől kezdve az emberig minden összetartozik és egy nagy, belülről kiinduló lendületes erő hatása alatt minden szakadatlanul önmaga fölé fejlődik, hogy akár ez a világ, akár az évezredek vagy milliók múlva elérkező világ tényleg megvalósuljon. Az elektrontól az emberig minden szünet nélkül átment és átmegy egyre újabb és egyre tökéletesebb formákon. Ebben a világban tehát minden lehetőség megvalósulni igyekszik és minden megvalósulás egy tökéletesebb létnek a lehetősége.

Eszerint a világban minden egyrészt megvalósulás, másrészt új kezdet. Minden folyamatban van és mégis az összes lények fejlődése egy célba szökken, ez a cél pedig a mindig megújuló világ. Minden azonos itt önmagával, de minden egyúttal önmagából kiinduló út is új lehetőségek felé. Ezen lehetőségek szakadatlan átmenése új valóságokba maga a fejlődés, vagy esetleg visszafejlődés.

A világ fejlődése tehát tengernyi lehetőségnek szüntelen megvalósulása. Ezt a képet így Arisztotelész élte át először. Az ő szemében, a világ hatalmas, felfelé törekvő valóság. Legalul van az anyag, mint minden lehetőségnek ősi atomja. Az anyag maga bár teljesen meghatározatlan, teljesen alakatlan, de ép azért képes minden meghatározást és minden alakot magába foglalni. Ez., az. anyag az alakok szüntelen belefolyása folytán fokozatosan átmegy egyik alakból a másikba, a tökéletlenebből a tökéletesebbe, egyik világképből a másikba. A szervetlenből a szervesbe és a szervesek legkülönbözőbb és leggazdagabb változataiba és egyedeibe el egészen az emberig. Ennek az óriási gúlának alapja a mindenre alkalmas anyag, csúcán pedig a minden anyagtól mentes tiszta isteni lényeg székel.

Arisztotelész világfelfogása organikus szövet világkép. A világ e kép szerint belső erőkből, belső rugókból fejlődik és pedig úgy, hogy benne minden kifut a lehetőségéből a valóságba, alacsonyabb alakból magasabb létállomásokba, az egész világ fejlődése tehát voltaképp nem egyéb, mint a világ alkatrészeinek, az anyagnak és alaknak összhangzatos megújulása, szakadatlan maga fölé lendülése és egyre tökéletesebb létformáknak a kiküzdése.

Arisztotelész világképében a kúp csúcán ott az *actus purus*, a *primus motor*, vagyis az a lény, akiben minden öröktől együtt van; aki a legtisztább megvalósulás és mindennek a mozgatója. Onnan a csúcsról néz alá és onnan mozgatja, alakítja és céljához vezeti a mindenséget. Ám ez a mozgatás mégis nem külső, hanem belső, öbennél rajzanak az eszmék, öbelőle sugárzanak ki a gondolatok, mint logikai képességek (*potentiae logicae, obiectivae*) az anyagba, hogy onnan testet öltsenek. Minden testet öltött képesség (*potentia*) alkalmas arra, hogy egyrészt természetének megfelelően működjék,

másrészt pedig, hogy ő maga is hatásokat befogadjon és tovább nemesedjék. Mert minden egyrészt valóság és a maga lényegének megfelelően működő lény, másrészt azonban képesség is, mert alkalmas arra, hogy nemesedjék gazdagodjék, érjen és fejlődjék.

Minden lény mint valóság természetének megfelelően működik (*Potentia naturalis*). De minden lény, amennyiben képesség, egyúttal új lehetőségekhez is hozzásimul, azoknak engedelmeskedik, hogy így a lét még magasabb fokára emelkedjék (*Potentia obedientialis*). Arisztotelész tehát szemléletében a világ mögé tekint és annak életét, működését, fejlődését mint szakadatlan átmenetet látja a lehetőségből a valóságba, az alacsonyabból a magasabba, a homályból a fénybe.

Amint a vad hajtás befogadja a nemes ágat és meg-nemesedik egész lényében, úgy fogadja be a mindenségben minden lény a nála tökéletesebb alakokat, hogy maga is új és szebb alak legyen. Ekként lesz a lényből létezés (*ex esse essentiae esse existentiae*), a pusztá képességből valóságos alak (*ex potentia passiva forma*); a még helyzeti, vagy szunnyadó erőből munka, művészet, élet stb. (*ex potentia operatio activa*).

Az pedig, ami a lehetőséget valóságra váltja, mindig csak a forma, az alak, valami szellemi csira.

Forma a gondolat, mely az anyagból műremeket alkot, mint például kőből szobrot, ostobából okosat, közömbösből erkölcsös lényt, hitetlenből hívőt.

Forma a tanítás, amely a bűnösből igazat, a gyengébből jellemet, a rútból szépet nevel ki.

Forma mindaz, ami alkot, javít, széppé tesz és a lényt bizonyos tökéletességgel és a létezők sorában bizonyos magasabb fokkal emeli, ékesíti.

Forma a kristályosodás szervezője; a növény- és állat életelve; az ember lelke. Erő, törvény, életelv, lélek, mind belülről kiható, a lények mélyéből lendítő, alakító,

fejlesztő, nemesítő, célhoz vezető anyagtalán elvek, amelyek az anyagot, a lehetőségeket folyton magasabb létrendbe helyezik.

Sok forma az anyaggal egyenrangú, mert nemcsak az anyagban működnek, de az anyaggal el is pusztulnak. Ilyenek a kristály, a növény, az állat formái.

Az emberi lélek azonban (mint azt a lélektan tanítja) nincs szükségkép az anyaghoz láncolva. Működésében is javarészt független az anyagtól és azért az anyagot túl is élő forma. Az emberi lélek már a szellemi világhoz tartozik, a tiszta anyagtalán lényeknek ő az első láncszeme és azért nem is pusztul el az anyaggal. Van önmagában is léte, az anyagon kívül is létezhet, szóval önálló állag, önálló alak (forma).

Az ember átmenet egy más világhoz, amelyet mi csak sejtünk, de érzékileg nem észlelünk.

Csodálatos a bölcselkedő észnek ez a világszemlélete! Nem a tudománytól tanul; hiszen a tudomány a fejlődés ősforrásához soha el nem jut. Az első okok is a tudományok keretem túl esnek. A bölcselkedő észnek a tanító-mestere maga a természet, maga az élet, amint az az emberben, növényben, állatban, sőt még a szervetlen világban is jelentkezik. Az ember az élet nagy tényeiből, sőt főleg a saját életén keresztül érezheti meg a fejlődés nagy tényét. Miután ugyanis az emberben szakadatlan célkitűzés, önmaga felé emelkedés és mindig magasabb fokú életállomás felé való törekvés, ép azért ugyanezt a vágyat olvassa ki a világban is mindenből.

A formák, mint az anyagot fejlesztő elvek világa, maga is egyre tökéletesebb lét felé törekszik és ez a törekvés az anyag ruhájában valóban idői és téri, szóval érzéki külsőt is nyer. Ami tehát az anyagon mint fizikai, kémiai és gépies jelenség tűnik fel, az a bölcselő szemében sokkal magasabb értéket és célt jelent. A bölcselő szem a nyers fizikai és kémiai folyamatok mögött látja az

anyagnak az élet feladataihoz való hozzásimulását, az anyagnak benső megszervezését.

Mindenféle fejlődéelmélet, legyen az Arisztotelész, szent Tamás, Duns Scotus, Bergson, vagy Keyserling fejlődéelmélete, arra törekszik, hogy a világnak ezt a belső erőfeszítését egyre magasabb létezés és alaköltés felé szavakkal, fogalmakkal, sémákkal kifejezze. A gondolat tartalma minden bölcselő lelkében ugyanaz, csak a kifejezés más és más; többé vagy kevésbé mithológikus.

Csodálatos, hogy Arisztotelész nézete még ma is közelebb áll a természettudományhoz, mint például Bergsoné. Arisztotelész ugyanis minden lényben lát anyagi elemet, de lát valami entelecheiát, belülről szervező és alkotó elvet is, amely az anyagból kifejeződik, megtestesül és magát napszínre hozza.

Bergson az elvont Élet metafizikusa. Az Élet, mint valami egyetemes valóság küzd az anyaggal és belőle és rajta keresztül alakítja ki ezt a világot. Az összes szervetlen és szerves folyamatoknak, kezdve az atomtól az emberig ez a benső erő a rugója és alakítója, tudniillik az elvont, az általános Élet, amely azonban az anyag ruhájába ezernyi alakban és egyedi képben jelenik meg.

Keyserling pedig kérdi: Was ist das Leben? Ein immaterielles Prinzip, das die Materie gestaltet. . . das Leben ein Allgegenwärtiges ist, das sich äussert, sobald die nötigen materiellen Bedingungen erfüllt erscheinen.

A szaktudós neveti az absztrakt metafizikust és a maga módja szerint úgynevezett tudományos fejlődéelméletet gondol ki. De sajnos a fizikában anyag és tehetetlenség összetartoznak. A tudomány anyaga tehát oly leegyszerűsített anyag, amelynek a tudomány szellemében és érdekében örökre hűnek kell lennie önmagához. A tudomány «anyaga» és a fejlődés eszméje kizárják egymást. És hiába igyekszik akár Darwin, akár Spencer, akár bárki más a tudományos fejlődés elméletét kidolgozni,

az mindig lehetetlen lesz. Vagy ha lehetséges, csak azért lehetséges, mert az előbb még változhatatlan és önmagával mindig azonos rest anyagot lopva szintén benső, fejlődő képességekkel ruházzák fel és azután megmutatják, hogy ezek a képességek a körülmények hatása alatt miként fejlődnek ki és fejlesztenek és miként bontják ki magukból a világot. A célszerűséget is bár elvetik, rendszereiket mégis a célszerűség irányítja.

A keresztény metafizika mindazt, amit akár a bölcselek, akár a szaktudósok látnak, oly egyszerű nyelven fejezi ki, amely nyelv hasonlít a matematika nyelvéhez. Szent Tamás látja, hogy a világ fejlődésében voltaképpen minden mozgás. A helyváltozás épúgy mozgás, mint a külső növekedés és gyarapodás; vagy mint a belső értelmi és erkölcsi átalakulás és nemesedés. Ahol pedig mozgás van, ott minden halad előre; ott minden valami cél felé törekszik. De ő ezeket a szavakat kerüli és azt mondja: e világban minden szakadatlanul átmegy a képességből a valóságba. Tehátfa tökéletlenből a tökéletesbe; a gépiesből a célszerűségbe; oktalanságból az okosságba; a közömbösből az erkölcsi világrendbe. Ennek a fokozatos felfeléindulásnak pedig egy a közös mintája; minden belülről alakul ki, belülről szerveződik, belülről kerekedik maga fölé úgy, hogy képességeiből átmegy a valóságba.

De ezen, a világot átfogó elvnek a működése, tudniillik a képességből a valóságba való átmenés, nem történik magától. Ez az óriási energia a világban nem magától szabadult föl és nem is a világ maga adott annak irányt, ezt a nagy energiát a világ attól kapja, aki mint végtelen elv a saját ölén tartja a véges világot és annak szüntelen létet, erőt, meleget, jószágot, szépséget, mozgást, célt ad. A végtelen birtokol mindent és a Végtelen ad mindennek esse, létet; virtutem, erőt és Operationen!, működést. Az első mozgató, tehát a mindenséget

a saját ölen és saját erejéből mozgatja. Ő ad neki célt, és a cél felé haladó erőt és ihletet.

A mehanikus bölcseleő és tudós (Descartes) csak egy fricskáról ábrándozott, hogy az az ősi tömeget mozdulatlanságából kibillentse. De ezt a fricskát a világból magából nem tudta kihozni. A magamagától megmozduló, létbeszökő és a maga útját járó világ gondolata tehát belső képtelenség. A világ önmagától sem a nyugvásból a mozgásba, sem megfordítva át nem megy. Vagy mint szent Tamás mondta: nihil reducitur ex potentia in actum nisi per ens in actu. Semmi a képességből önmagától át nem megy a valóságba, hacsak nem lép közbe egy olyan lény, amely önmagában is erő és valóság; tiszta cselekvés. Az egész világnak fejlődése is tehát oly világfeletti lényt követel, amely azt képességeinek megfelelően képes mozgatni és céljához vezetni.

Ilyen a világ fejlődése a keresztény bölcseleő szellemében, aki belső erőkből kigöngyölödvé nézi a cél felé haladó történések láncolatait. Nem lehet tehát elkerülni az értelmek Értelmét, az intellectus architipust, akiben egykor a világnak szellemi képe kialakult. Sőt ez a világ, ha a térben és időben testet ölt is, még sem szakad el az örök Igétől, hanem ép az Ige marad annak a természetben is benső erője és mozgatója.

A véges és a Végtelen.

Ha tehát a világot belülről nézzük, látjuk, hogy minden szüntelen át megy a képességből a valóságba, a létezés ilyen formájából az olyan formába. Semmi sem marad ugyanaz; semmi sem bírja a lét teljét; minden viszonylagos és minden véges.

Már érzékeink és értelmünk berendezése is olyan, hogy csak a véges esik fogantyú alá. Érzékeinkkel a dolgok minőségét és mennyiségét csak bizonyos határok között

ragadjuk meg. Kevés levegő rezgés még nem hang; igen sok rezgés pedig már nem hang. Kevés étherrezges még nem szín; túlsók pedig már nem szín.

A kevés és a sok közé esik érzékeink befogadóképessége.

Értelmünk is korlátok között működik.

A dolgok legbensőbb és legegységesebb titkát ép úgy nem fogjuk meg, mint a legegységesebbet, a végtelent. Ha a dolgok lényegét akarjuk megragadni, akkor ezt a lényegget csak két általános fogalommal fejezhetjük ki, t. i. a nemi fogalommal, amely alá dolog tartozik és a faji vagy nemi megkülönböztetéssel, ami a kívánt fogalmat valamikép közelebről határozza meg.

Minden meghatározás így történik és mivel mindent igyekszünk is meghatározni, nyilvánvaló, hogy minden korlátok közé is szorítható. Ami azonban korlátok közé szorítható, az véges.

Az értelem végeessége megfelel a dolgoknak, mert azok is végesek. És miért végesek? Mert természetük véges.

Hiszen minden, ami létezik vagy állag, azaz önálló lény, vagy járulék, t. i. az állaghoz tapadó lény. De az állagok épúgy, mint járulékaik végesek és viszonylagosak.

Mindennek van ugyanis kiterjedése, de a kiterjedés a térben kezdődik és a térben végződik.

Mindennek van továbbá kezdete az időben és van vége is az időben. A kezdet előtt a lény még nem volt itt és eljön az idő, mikor a jelenségek világából ismét eltűnik és többé már nem lesz. Ami «van» az a «volt» és a «már nincs» közé ékelődik. Ez az idő múlása.

Semmi sincs önmagától. Mindennek van apja, mint létezésének elégséges oka. Minden függ valakitől; minden függvény. Ez a valaki adja a lénynek a metafizikai lényegget, hogy ez vagy az a létező ilyen vagy olyan növény, állat vagy ember legyen. De az apától, vagy a művésztől függetlenül is minden a világban számtalan

fizikai elemtől és azok hatásától függ. Például az ember lelki működése nemcsak lelkétől, hanem testétől, tanulmányaitól, tanáraitól stb. is függ.

Semmi sem bír teljes léttel, illetőleg a lét teljével. Semmi sem feltétlen, semmi sem mindent átölelő, minden valóságot magába foglaló lény. Azért teszünk úgy mennyiségbeli, mint minőségbeli különbséget a dolgok között. Azért értékeljük hol többre, hol kevesebbre nemcsak a különböző nemű és fajtájú dolgokat, hanem az ugyanazon fogalom alá tartozó egyedeket is. Azután sok lény saját létezése folyamán is hol többet, hol kevesebbet ér. Szóval a lét mindenütt a végesség benyomását tárja elénk.

De az esetleges, a viszonylagos, a térben és az időben letűnő lét lelkünkben felidézi mindezen jegyek ellentétét is, t. i. a szükségszerű, a feltétlen, a határtalan, az örök létet. A végesség háttérében, a jelenségek tarka-barka világa mögött, feltűnik a Végtelen, az önmagával örökké azonos Lét. De felfoghatom-e a végtelenséget? Sajnos nem. Mert más az, valamit gondolatban kinyomozni és más azt a maga egészében felmérni. A végtelent gondolkodásunkkal utolérjük, de korlátolt értelmünkkel és értelmi kategóriáinkkal azt ki nem merítjük.

Nyilvánvaló, hogy az esetleges, a nem szükségszerű, a viszonylagos, a térből és időből kibukkanó, a minden tekintetben függő lények nem létezhetnének, ha nem volna szilárd és megdönthetetlen alapjuk. Ha nem volna oly lény, amely már senkitől nem függ, tehát szükségszerű, feltétlen, örök és végtelen.

A jelenségek világa múló párázat; csalóka káprázat, röpke pillanat a végtelenhez mérten. Virág nincs gyökéi nélkül; természet nincs ősforrás nélkül; viszonylagos nincs feltétlen, azaz abszolút nélkül. Mint az apa és a fiú, úgy tartozik össze a Végtelen és a véges világ. Honnan eredne a véges, ha nem volna Végtelen? önmagától?

De semmi önmagának létet nem adhat. Más végestől? Lehet. Talán egy ősi végestől? Lehet. De a legősibb véges már nem saját véges lényegéből származik. Mert nincsen véges lény, amely önmagát akár bizonyos lényeggel, lét-tartalommal felruházhatná, akár önönmagától a létnek és a létezésnek a színpadára ugorhatna. Ami ugyanis úgy a lényegét, mint a létezését önmagában bírja, az végtelen. Az nem véges; az szükségszerű. Nem esetleges; az öröktől fogva van és nem időben lett.

Végtelen lét! A létezését eszemmel kinyomozhatom, de tartalmát ki nem meríthetem. De hogyan képes eszem kinyomozni a Végtelent? Csak úgy, mert bennünk is van végtelen! A végtelennel vagyunk megpecsételve. A véges és a végtelen között lebegünk, azért van legalább sejtésünk a végtelenről.

A végtelentől megihletett eszünk bontja ki a matematikai végtelen fogalmát is. A matematikai végtelen azonban nem valami adott valóság, hanem csak szakadatlanul születő, de soha meg nem születő számmennyiség. Észbeli fogalom, amellyel futunk a végtelen után, de azt vele soha el nem érjük. A végtelen szám csak képességileg, csak lehetőség szerint végtelen, de az a lehetőség eszünk kereteiben még sem valósul meg végtelenné. Eszmény az csak és nem adott valóság. Haladjunk i -től a végtelenig, co ; ez a végtelen még sem végtelen a valóságban, hanem csak a képzelésben. Mert ha akarok a co -hez is hozzátehetek megint egy egységet, $co-fi$. És így tovább.

De van-e oly lény egyáltalán, aki a végtelenbe futó számsort, mint végtelent tényleg egy áttekintéssel, egy szempillantással felfogja? Ilyen lény csak az Isten lehet. Ilyen lény csak maga a Végtelen lehet, akinek tengerléte végtelen sok lénynek az örök és mérhetetlen tartálya.

őbelőle ered minden egy, kettő, három stb. Ő tőle származik minden egyed, faj és nem. Ami korlátolt, rá-

támaszkodik; a viszonylagos őt méri; a függő beléje gyökeredzik, ő mindennek az őse. Az Ős, az eredet mögött nincs semmi. Tehát őt semmi sem korlátozza; senkitől nem függ; senkitől semmit nem kaphat. Önönmagától van mindene. Saját lényegéből folyik végtelen gazdagsága. Mindene van. Semmire nem szorul. Végtelen. Végtelen a létezése, a lényege, a tökéletessége. Feltétlen lény.

A végtelen ilyen elgondolása azonban nem csupán az ész szüleménye. A végtelen, midőn így látjuk, nem pusztán észlény (*ens rationis per abstractionem*), hanem valóság. Amit az ész így elgondol, az valóság. Amint ugyanis az atomból következtetek a világegyetemre és ez a következtetés, bár nem kimerítő, a valóságnak mégis megfelelő; épúgy a létezők benső természetének megfigyeléséből rákövetkeztethetünk arra, akitől minden ered, t. i. magára az örök Lényre. Mert hiszen minden a Végtelen nyomát viseli. Mindennek a világon van benső értelme, logosza, természete, lényege, testetlen lét formája, amely a jelenségekben jut kifejezésre és azokban ott szemléletes külsőbe burkolódik. És ezek a testetlen létformák, vagy testet öltött jelenségek mind benső egységbe, kozmoszba, világba egyesülnek és mind együtt adják a világegyetemet, a létezőknek belülről összehangolt egységét. Az észnek a feladata rámutatni a látszólag széteső jelenségek világával szemben az eszmék, a létformák összefüződésére és ezen létformák mögött a tiszta, végtelen létalapra.

Ezek a testetlen elvek, amint azt már láttuk, nem pusztán elvont fogalmak, ellenkezőleg világot bontó erők, történelmet megvalósító törvények, az eleven világmindenségnek belülről feszítő és alakító erői. Ezek a logoszok eredetileg magának a világalkotónak gondolatai; a világban pedig rugók és létrák. Korunk lélektudománya nagyon jól tudja, hogy a gondolatok alakító erők. Az Alkotónak, a Végtelennel testetlen gondolatai pedig világokat építő és alakító erők.

De bennünk is a Feltétlen gondolata valósult meg testi alakban. És mi, akik ennek öntudatára ébredünk, ekként a végességünkből is kicsendülő Végtelenség nyomait észlelhetjük, midőn titokzatos logoszunk, szellemünk legmélyére alászállunk. Szellemünk végtelen vágyaiban ráismerhetünk arra, akitől eredünk. Annyira különbözik ugyanis szellemi természetünk mindentől a világon; annyira külön életet élünk lelki királyságunkban, hogy okvetlenül éreznünk kell szellemünk minden megnyilvánulásában a Végtelenség tükrözését.

És szellemünk természetén keresztül a külső világ is új képben tárul fel szemeink előtt. A véges világban is mindenütt rábukkanunk a magát kinyilatkoztató Végtelenre, a minden végest és viszonylagost átfogó és fenntartó Feltétlenre.

Sem véges, sem feltételes magukban nem állanak meg. Rátámaszkodnak a Végtelenre. A belőlük kisugárzó eszme is valami Eszmét tételez fel, amelytől származik, így lesz lelkem előtt minden kicsiny vagy nagy az Eszmének részese, a Végtelennek kicsi alakban való jelensége és lemásolása. Így ismernek minden lényben Isten nyomaira.

Ebből a szemszögből minden viszonylagos már valamiképp feltétlen; minden véges valamiképp végtelen, mert kicsiny és nagy a Végtelen gondolata. Az atomtól az emberig mindenben a Végtelentől eredő létformák öltenek ott testet. A térben és időben ugyan minden véges; minden jelenség; minden viszonylagos és minden esetleges. De ami ma térben és időben van, az valaha mint gondolat élt az Alkotóban, sőt mintegy az Alkotó lényegéhez tartozott. És amint minden onnan pattant ki a térbe és az időbe, épúgy minden vele marad kapcsolatban azután is, mert Ő minden létező gyökere és a jelenségek világának is láthatatlan és feltétlen alapja.

Időben és térben lenni, jelenség gyanánt létezni, ez esetlegesség és viszonylagosság. De láthatatlan módon mégis

a gyökérhez tartozni és belőle és rajta létezni, ez a végesek, a jelenségek legnagyobb kitüntetése, magának a Végtelenségnek végesben való továbbélése.

Minden jelenség tehát olyan, mint a világba kimondott szó. A szó elszakad a beszélőtől. De a szónak ősi típusa benmarad a lélekben és a szó így kapcsolatban marad a lélekben megmaradó szóval, eszmével.

A világ jelenségei a Végtelenben lévő gondolatok és eszmék kihangzásai és téri és idői megtestesülései. De az ezeknek megfelelő testetlen források a Végtelenben maradnak és a jelenségek és a Végtelen között a kapcsolatot fenntartják.

Így részesedik a jelenségek világa a Végtelenben! Így nyernek a téri és az idői keretekben a múltó lények szilárd alapot és igazságot a Végtelennel kapcsolatban.

A végesben a Végtelen fejezi ki magát szünet nélkül. A Végtelennek pedig a véges zeng örökké dicsőítő éneket.

Mindenek ősi fészke.

A véges a Végtelent maradék nélkül meg nem ismerheti. Vagy a végesnek kellene Végtelenné válnia, vagy a Végtelennek végessé törpülnie, hogy az emberi ész megfoghassa. Mind a kettő lehetetlenség.

A végtelennek minden meghatározása tehát az emberi észnek erőfeszítése, hogy a Végtelenhez felemelkedjék. Bár oda soha el nem jut, de maga ez az erőfeszítés is a véges benső értékét jellemzi, erőit fokozza, erényeit tökéletesíti és egyre magasabb és magasabb életszintre emeli.

De ha a Végtelent önmagában nem ismerjük meg, legalább emberi fogalmakat mégis alkothatunk róla. A Végtelen alkotásai azok a fogantyúk, amelyekkel beléje kapaszkodhatunk.

A Végtelen ugyanis mindennek alapja és ősi fészke.

Nézd a csillagos eget. Emberi ész nem méri ki, hol

kezdődik a mindenség és hol végződik. Hol van a csúcsa és hol legmélyebb alapja. De a Teremtő gondolatai mindenütt ott vannak és minden az ősi fészekből ered. A világ szinte határtalan, de vannak annak mégis határai; hiszen ami időben és térben valósul meg, az mind véges. Az ellenben, aki a világot gondolja és folyton kimondja, több, mint maga a világ, mert az ősi fészek foglalja magában a világot. Az, aki a világba szakadatlanul mozgást, irányt, célt önt bele, több, mint maga a világ, amely halad a rászabott törvények és célok vonalában, amint a Végtelen akarja.

A fizikus ismeri az anyagot, de még sem találja meg benne azt az elevenséget, amelyet az anyag az eleven mindenséggel kapcsolatban és annak mint egy sejtje tanúsít.

A metafizikus ellenben lélekben szinte látja, amint a Feltétlen folyton kimondja a benne öröktől élő gondolatokat és amint azok, mint erők ömlenek a világ anyagába és azt minden oldalról áthatják, lendületbe hozzák és boldog tevékenységre serkentik. És amint a nap fénylő sugarai a sötét felhőt ragyogóvá teszik és aranyos díszbe öltöztetik, úgy ezek a termékeny gondolatok is mint benső források a világegyetem testét erővel, működéssel és céllal itatják át. Mivel pedig a Feltétlen gondolatai egymással összhangzóak, a mindenség élete is egységes, bensőleg összehangolt és végső cél felé törekvő folyamat.

A bölcselkedő az anyagon kívül látja a létformák pazar gazdagságát is. Minden forma azonban egyúttal egy-egy kör, amely bizonyos létet zár magában. De lehet-e maga a Végtelen ily forma? Őt, aki a létformák ősi fészke, kifejezheti-e valami forma? Nyilvánvaló, hogy bár a Végtelen a formák nyelvén fejezi ki magát, őt magát semmiféle forma ki nem fejezheti. A forma az értelmi dolgok számára meghatározás, a Végtelen azonban

meg nem határozható, körül nem rajzolható. Hiszen Ő azért Végtelen.

Ő a metafizikus szemében csak Egy. Egy, mert végtelen. A végtelen pedig csak egy lehet.

Ez az egy és végtelen nem lehet a világban létezők puszta összefoglalása, mert akkor sem egy, sem végtelen nem volna. Nem volna egyszerűen egy, hanem csak a sokaság erkölcsi egysége. Nem volna végtelen, mert a Végtelen nem egyből növekszik föl végtelenné. Az Egy nem tűri, hogy mással együtt számolják, sem egységgel, sem mással, sőt egyáltalán nem tűri, hogy számolják. Ő nem megmért dolog, sem nem mérték. Nem egyenlő a többi dolgokkal, mintha velük együtt valamit alkothatna. Ő magában való egy, aki mindent önmagában bír. Semmit sem kap mástól, senkivel saját lényegét nem közli. A világ tehát nem az Ő lényegének a térben és időben való megtestesülése, hanem a benne öröktől fogva létező gondolatoknak érzéki jelenségek alakjában való megvalósulása. A dolgok az Ő nyomai, az Ő utánzásai, az Ő gazdag gondolatvilágának lemásolásai. Anyagban, térben és időben. És amint a gondolkodó több, mint a gondolat, ép úgy az Egynek a világgá színesedett gondolatai sem merítik ki az Egyet. Az Egy létrehozhatja a sokaságot, de a sokaság nem adja az Egyet.

Sem az érzékek, sem a gondolkodás meg nem ragadják az Egyet, amint az önmagában van. Az érzékek még az értelmi dolgokat sem érik el. A gondolkodás pedig rájön arra, hogy az Egy értelemfölötti.

Az értelem meggyőződik, hogy Ő az Első, az ősforrás; de azután kimerülve, magába omlik.

Mert mi az első?

Minden keletkezik és keletkezésében a fennmaradásában másra szorul. Minden továbbá nemcsak az önmaga talpán áll, hanem a többire mindre is rátámaszkodik. Semmi sem elég önmagának. Az utolsók az előzőkre,

ezek a még előzőbbekre és így tovább, egyik a másikra szorul, egészen az első ősforrásig. Az ősforrás pedig, mivel nincs előtte semmi, nem is szorul másra; nincs is valami másban. És mert nincs másban, minden egyéb dolgot Ő ölel magában. De azért, mert Ő mindent körülfog, nem szóródik szét bennük, hanem úgy tartja a dolgokat birtokában, hogy Ő maga nincs azok birtokában. Azért riem lehet róla mondani, hogy Ő itt, vagy ott van, mert nincs helyhez kötve, sem térben körülhatárolva. Mikor azonban nincs *valahol*, akkor mindenütt van. Mert bár semmiben sincsen, mégis sehol sem hiányzik. Mindent ő tart birtokában.

Tehát a Végtelen, az Egy, az Első, mindenütt jelenlévő.

De a világ élete szakadatlan mozgás. Minden gyarapszik, minden fejlődik, minden helyét változtatja és mindez a mozgás a világ nagy, végső célját valósítja meg. A világ keletkezett és halad a maga célja felé. De az Egy, az Első, a Végtelen, az ősforrás maga, mozdulatlan, mert Ő a Végtelen, mert ő Egy, mert ő az Első. A Végtelen mindent bír. Az Egy nem mozog semmifelé. Az Első mifelé vagy mi körül is mozoghatna, hiszen ő az Első. Vagy hová haladna az, aki nincs térben? Nincs semmi, ahol Ő nem volna. Nincs semmi, aminek tökéletessége Benne nem volna. Ő maga tehát nem változik, mert Ő minden; sem meg nem szűnik, hiszen Ő nem keletkezett. Az Ő lényege a létezés. Ő a teljes és tökéletes létnek hiány nélkül való birtokosa.

Miután Ő magától van és minden tőle van, vigyáznunk kell, hogy ne halmozzuk el Őt oly dicséretekkel, amelyek inkább kisebbitik, mint felmagasztalják. Ne húzzuk le a teremtményekhez, mikor Ő mindezek fölött áll. És legyünk meggyőződve, hogy amint a véges nem fogja fel a Végtelent, ép úgy az Ő mivoltát sem fejezhetjük ki helyes és megfelelő szavakkal.

IV. FEJEZET.

A LÉNYEK LEGFŐBB NEMEI.

VILÁG mindent magában foglal, ami véges, ami mástól van, ami az időben és térben működik. A világ azonban gazdagabb, mint amiről a mechanika, a fizika, a kémia, az élettan és a lélektan tárgyal. A világhoz tartoznak azok az anyagtalan, láthatatlan elvek is, amelyek az anyagot szervezik, az életet jellemzik, a szellemet ragyogtatják. A világhoz tehát nemcsak az anyagi világ alkotó részei és mozgató elvei tartoznak, hanem a világ univerzum, maga a szellem is és annak minden megnyilvánulása: az igazság, a jóság, a szépség, a tudomány, az erkölcs, a művészet, a földművelés, az ipar, a kereskedelem, a társadalmi élet, a jogrend, az irodalom, a festészet, a szobrászat, az építészet. Szóval mindaz, ami a szellemből, mint eleven forrásból felszökik és a természet fölé a szellem birodalmát építi. Természet és szellem együtt alkotják az egész mindenséget és mint szakadatlan működésben lévő létbontó erők, fáradhatatlanul és egyre újabb színben ragyogtatják alkotó képességüket.

De ha a világ alkotó elemeit, működő erőit aszerint mérlegeljük, miképen és mily szilárdsággal léteznek; van-e létezésüknek önmagukban gyökerük, vagy létezésükben másra támaszkodnak, akkor a világ alkotó részei minden pazar gazdagságuk és változatosságuk dacára is két nagy csoportot mutatnak.

Mindenekelőtt ugyanis azt tapasztaljuk, hogy a működő tényezők nem mind léteznek önmagukban. A gondolat, az érzelmek, az akaratelhatározások, erők, bár szíveket és érzelmeket mozgató rúgók, önmagukban még sincs létük. A célok, a törvények, mint a jelenségeknek belülről lüktető és hajtó, lendítő erői önmagukban szintén nem léteznek, hanem csak oly dolgokban, amelyeket céljaikhoz vezetnek és természetüknek megfelelőleg jelenítenek meg.

Vannak tehát önmagukban gyökeredző valóságok, azaz önálló lények és vannak másokban megjelenő lények, tehát önállótlan lények. De még ezek a lények, mint ilyenek sem mind egyenértékűek. Úgy az egyik, mint a másik osztálytagjai értékesebbek és kevésbé értékesek lehetnek.

A szervetlen testek (mint az arany, ezüst, ólom), a növények, az állatok s végül az ember, mind önmagukban léteznek ugyan, de ez az önmagában létezés legtökéletlenebb a szervetlen testnél és legtökéletesebb az embernél.

És azok a dolgok is, amelyek önmagukban nem léteznek, hanem az önmagukban létezőkhöz tapadnak, szintén különböző értékkel bírnak. Más pl. a vonzás és a taszítás és más a szeretet és a gyűlölet. Más értéke van annak, ami bennünk az íz-érzeteket felkelti és más a gondolat, az eszme, vagy az eszmény.

A valóság világát általában két nagy csoportra osztjuk: az állagokra, vagyis önálló lényekre, amelyek tehát önmagukban léteznek és a járulékokra, amelyek csak másokon, másokban, vagy másokkal léteznek. Vizsgáljuk először az állagokat, azután a járulékokat.

Az állagok világa.

Az állagot sokfélekép határozzák meg. Pedig az állag meghatározásának világosnak és pontosnak kell lennie. Amint a geometriában szigorúan alkalmazkodni kell

a pont, a vonal, a görbék meghatározásához, épúgy a bölcselkedő is felelős azért a meghatározásért, amellyel az állag mivoltát kiemeli. Amilyen ugyanis az állagnak a meghatározása, olyan világnézetnek lesz az a kiinduló pontja. Más-más meghatározás, más-más természetű világnézetbe torkollik bele.

A mi meghatározásunk szerint az állag: önmagában létező lény, vagyis oly lény, amely létezésében nem tapad máshoz. *Ens in se*. Vagy Aristotelesz szavaival élve: *Substantia est ens tanquam per se habens esse*. De ebben a meghatározásban a «per se» — mint látni fogjuk — két-értelműséget rejteget.

Az állag fogalmában két főelem van. Az állag (latinul: *substantia*) a *subsistere* (*subsistentia*) igéből ered, tehát főleg azt fejezi ki, hogy valami elsősorban önmaga számára és önmagában létezik. Ez az állag főjellemvonása. De az állag mint *substantia* kapcsolatban van a *subsistere* (*ὄποκεῖμενον*) igével is és annyit is jelent, hogy az egyúttal valaminek az állványa, hordozója. Tehát azt a viszonyt is kifejezi, amely az állvány és az állványon levő dolgok között van.

Nincs ugyanis a természetben oly önálló lény, amelynek ne lennének járuléka. Minden, ami van, lehet nagy vagy kicsiny, erős vagy gyenge; cselekszik vagy szenved; ilyen vagy olyan helyzetben van stb. és ezek az ő létezésének járulékos tulajdonságai. A természet tárgyai tehát mind egy-egy sereg tulajdonság és járulék hordozói. A mindenségben egyetlen egy lény van, amely csak tiszta állag, minden járulék nélkül; tiszta lényeg részek nélkül és akihez nem tapad semmiféle esetleges, semmi viszonylagos elem, mert ő a tiszta Feltétlen és ez az Isten.

A mondottakból következik, hogy melyik alkotó elem a lényegesebb és melyik határozza meg jobban az állagot. Ha azt mondom: az állag olyan önmagában létező lény, amely máshoz nem tapad, akkor ez a meghatá-

rozás Istenre is vonatkozik. De ha csak azt mondom: az állag a járulékok hordozója, akkor ez a meghatározás Istenre már nem vonatkozik.

De egyébként a gondolkodás rendje szerint is, mindennek előbb léteznie kell önmagában és ha csak már önmagában létezik, akkor lehet állványa és hordozója a járulékoknak. Másrészt pedig az, aki úgy létezik önmagában, hogy sem benne, sem rajta nincs semmi járulék és semmi esetleges, az nem csak in se, vagyis önmagában létezik, hanem annak egyúttal per se, vagyis önmagától is kell léteznie. Ez pedig az Isten.

Minden bölcselő, aki az állagokkal foglalkozott, erre a végső eredményre jutott. A véges állagok világa szigorúan elvezet a végtelen állaghoz. Mert amint minden véges mástól ered, épúgy az állagok összesége is mástól származik. A véges a Végtelenből; a viszonylagos a Feltétlenből; az, ami csak in se önmagában létezik, attól nyeri létezését, aki per se, azaz önmagától is származik. Spinoza Descartes, Leibnitz is ebben megegyeznek velünk, bár az állagot másképp határozzák meg, mint mi.

Az állag tehát önmagában létező lény. Ezen meghatározásból kifolyólag vannak még az állagnak más oly lényeges tulajdonságai is, amelyek az állag természetéből folynak és elmaradhatatlanok.

Minden állagot először az egységesség jellemez. Minden állag valami belső egységet képez. Természetesen ezen egységnek igen sok fokozata lehet, de mennél tökéletesebb valamely állag belső egysége, annál tökéletesebb az önmagában is.

Legtökéletesebb ez az egység a lélekben. Legtökéletlenebb a szervetlenben. De azért minden állag mindig mint egység jelenik meg.

Az állag második tulajdonsága, hogy akár szellem legyen, akár összetett test, legyen is az állag, léte mindig állandó és tartós. Szeretném mondani, hogy minden

állagnak van rövidebb-hosszabb élete, mert minden születik, *azután* egy darabig működést fejt ki, és végül, ha összetett az állag, akkor részeire oszlik, vagyis mint olyan megszűnik létezni.

Amíg azonban az állag él, vagyis létezik, számtalan változásnak lehet alávetve. Tagadjuk ezzel az újabb bölcselektrók (Wundt, Paulsen, Rehmke stb.) nézetét, mintha az állagok merevek, változhatatlanok és önmagukkal mindig a legtökéletesebben azonosak lennének. A szerves és a szervetlen állagok egyaránt meghalhatnak, illetőleg részeikre aprózódhatnak. De amíg csak az állag mint állag létezik, addig az az állag maga minden belső vagy külső változásnak az alanya, sőt oka is.

Végül az állagok harmadik tulajdonsága, hogy természetüknek megfelelőleg működnek. Minden állagnak van lényege és minden állag lényege szerint működik. Minőség nélküli állag nincs. Minden állagnak minőséget pedig a benne szunnyadó erő és célszerűség kölcsönöz. Aki az állagot alkotta, az öntött beléje erőt, célszerűséget és működési formát. És az állagok ezen működése nem kívülről rájuk kényszerített, önkény telén vagy akaratlan működés, hanem benső természetükből eredő olyan tevékenység, hogy ezek a működések jellemzik magukat az állagokat. Vagy mondjuk így: az állagok működése természetükből kigördülő öntevékenység. Ha az állag működik, akkor ez a működés valóban az állagé.

Ép ezért minden állag egyúttal «természet», latinul *natura*. Ez a szó a *nascor*, vagyis a születek igéből származik és azt jelenti, hogy minden állag oly cselekvési elv, amely magából és a maga képére szüli cselekvéseit.

Ebből *azután* ismét új dolog következik. Úgy a testi, mint a szellemi állagok hivatása a cselekvés és azok, hacsak valami akadály nem merül föl, természetüknek megfelelőleg tényleg működnek is. Ha pedig nem működnek, akkor akadályok merültek fel. De az akadályok

a működési képességet magát el nem veszik, csak fel-függesztik. Önmaguktól ismét működésbe jönnek, ha az akadályok megszűnnek.

Az állagoknak értéke attól függ, hogy milyen erőforrások. Mennél tökéletesebb a működésük, annál kiválóbbak. Az összes teremtetett állagok között a szellemek a legjelesebbek.

Az állag helyes fogalma a bölcelet egész mezején egészséges eredményekre vezet. Az állag helytelen fogalma azonban lehetetlen utakra csal és téves világnézetek forrásává válik.

Már Aristoteles is — nézetem szerint — tévedett, mikor különbséget tett az «első» és a «második» állag között. Az első állag fogalma egyezik a mi meghatározásunkkal. De a második állagé már nagy bölceleti nézeteltéréseknek a forrásává vált. A «második» állag — mondja — olyasvalami, ami önmagában ugyan nem létezik, de más önálló állagokról állítható. Pl. valami *általános* ember nem létezik önmagában, mert csak egyes emberek léteznek, de az egyes emberekről állíthatom az «általános» ember fogalmának tartalmát.

Nyilván Plato hatása alatt beszél még Aristotelesz a második állagról. Plato szerint ugyanis az eszme minden dolog lényege. Ezen eszme az örök, szükségszerű valóság, az ősi és egyedüli lényeg, míg az egyes dolgok csak az eszmének időben és térben való esetleges megtestesülései. Elsősorban tehát nem maga a megjelenés van, hanem az, ami a jelenségben megjelenik. A dolgok lényege tehát nem az elmúló külső burok, hanem a burokba burkolt örök eszme.

Ezt az elgondolást Aristotelesz is magáévá tette, mikor nemcsak az egyes lényeknek, milyen pl. Plato; hanem az eszmének is, amilyen pl. az ember eszméje, egyaránt önálló létet tulajdonított. így azután nemcsak az egyes dolgok, hanem azok általános eszméi is, egyaránt állagok.

Aristotelesz azonban észrevette, hogy ez a felfogás igen komoly bölcséleti következményekkel jár. Felvetette ugyanis a kérdést, hogy az öt legáltalánosabb állítmány, (t. i. a nem, a faj, a nemi és faji különbözet, a tulajdonosság (proprium) és a járulék) öt szó-e csupán vagy öt dolog. Aristotelesz e kérdést függőben tartotta és nyitva hagyta a kaput mind a két felfogás számára. És valóban ezen alapon indult meg a középkorban a harc a túlzó realisták és a túlzó nominalisták között. Az elsők Plato szellemében csak az általánosnak (a második állagnak) tulajdonítottak igazi és szükségszerű létet, az egyes állagokat pedig mint múló jelenségeket kevésre becsülték. Az utóbbiak pedig (igazi individualisták) csak az egyes egyedeknek tulajdonítanak önálló létezését, míg az általános állagokat pusztán szónak vagy fogalomnak (fiatus vocis) tekintették.

Tévednénk, ha azt hinnők, hogy a harc a két fél között ma már le van zárva. Sőt a tiszta logikában napjainkban újra érdeklődés tárgyát képezi ez a régi kérdés.

Más irányban tévedett, vagy legalább más tévedést készített elő Descartes. Ő az állag fogalmát oly szigorú szellemben határozta meg, hogy az egyedül csak Istenre vonatkozhatott. Szerinte az állag oly dolog, amely úgy létezik, hogy létezésében semmi másra nem szorul. De ilyen csak egy van, «nempe Deus» vagyis Isten.

Spinoza pedig Descartesre hivatkozva mondotta ki: «Állag az, ami önmagában és önmagától létezik és ami létezésében semmi másra nem szorul.» Ez a meghatározás minden idők pantheizmusát magában foglalja. Mert eszerint csak egy állag és pedig az isteni állag létezik. A többi állag pedig csak ennek az egy isteni állagnak egy-egy megjelenési módja.

Ez a meghatározás tehát a pantheizmus alaptétele. Vele szemben mint ellenlábás lép föl az anyagelvűség, amely szerint állag csak az, ami kiterjedt és áthatol-

hatatlan. Leibnitz ismét állag alatt azt az erőt értette, amely minden dologban benn van. Ez a meghatározás lett a dinamista világnézet kiinduló pontja.

Az állag fogalma tehát a bölcseletnek igen nagyjelentőségű fogalma. Út és kezdet, amely más-más oldalról nézve, más-más világba vezet, még akkor is, ha valaki ismeretelméleti nézőpontból az állag létezését egyszerűen tagadná. Mert ilyenek is vannak.

Az állagok létezésének tagadói.

Mindig is voltak, akik az állag létezését vagy egyáltalán vagy legalább is a mi nézetünkkel szemben tagadták.

Az eleai bölcselek (mint később Spinoza) csak egy örök, változhatatlan létet és állagot ismernek, amely együttal minden; *εν και παν*. önmagában és önmagától van. Testi szemeinkkel nem is látjuk; csak értelmünk jut el hozzá és gondolja. Amit mi mint állagokat látunk és becsülünk, az mind csak múló jelenség, nem igazi állag. Teremtett állag tehát nincs.

Herakleitosz ellenlábasa volt az eleai bölcseletnek. Ő tagadta, hogy egyáltalán van valami állandó, valami egy, valami örök. Csak szakadatlan elváltozás van és ez a folytonos alakváltozás egyedül szükségszerű és állandó, *πάντα ρει*, minden folyik.

E két bölcselet valami alakban folyton kiújul és hol metafizikai, hol meg ismeretelméleti szempontból tagadják az állagok létezését.

Az újkor bölcseletében Locke elemzi érzeteinket és tanítja, hogy mi az állagokat, vagy a dolgok állagságát nem érzékeljük, nem észleljük. Tapasztalatainkban csak néhány érzet jelenik meg. Mivel pedig ezek az érzetek önmagukban és önmaguktól nem léteznek, feltesszük, hogy valaminek kell mögöttük lennie, ami az érzeteket hordozza. Pl. az édes, a kerek, a fehér magukban nem

létezhetnek, tehát kell valaminek lennie, amiben ezek az érzetek gyökeredzenek és ez pl. a cukor, mint állag.

Hume ellenben Locke nyomán így bölcsekedett: ami érzeteink számára nincs adva, az nem is létezik. Már pedig az állag, mint ilyen, nincs érzeteinkben adva. Tehát az állag nem létezik.

Berkeley Hume bölcseletét elfogadja és kimondja: a világnak sincs valóságos léte. A világ csak álom. Illetőleg Isten a lelkek vásznára rávetíti a világ képeit és mi azt hisszük, hogy ezek mind valóságok. Pedig ezek nem állagi valóságok, hanem csak képek, amelyeket Isten lelkünkben felébresztett.

Csoda-e ezek után, ha Kant is tagadta a dolgok állagiaságát? Ő szerinte mi a dolgokat önmagukban (Ding an sich) nem ismerjük meg. Az állag nem is valóság, hanem puszta fogalom; az ész kategóriája. Az ész saját benső törvényeinek megfelelően bizonyos jelenségeket és intuíciókat állagnak fémjelez és így keletkeznek számunkra az állagok; így teremti az ész az állagokat.

Bergson szerint sincsenek állagok, hanem csak cselekvések: il n'y a pas des choses; il n'y a que d'actions.

Wundt, Paulsen és korunk úgynevezett aktualista bölcseleői is mindannyian csak jelenségekkel foglalkoznak, csak érzeteket ismernek (Mach) és nem anyagi vagy szellemi állagokat.

Csodálatos bölcsekedés. A gondolkodás és a létezés alapföltételeit tagadja ugyanis az, aki az állagok létezését kétségbevonja, illetőleg téves ismeretelméleti nézetekkel azokat a valóságok köréből kiküszöböli.

A létezés alaptörvénye ugyanis, hogy egy és ugyanazon pillanatban egy és ugyanazon dolog nem lehet ugyanaz és más. Ami mindig és minden pillanatban más, az nem létezik. Már pedig úgy a mindennapi életben, mint a tudományban szüntelen beszélünk dolgokról és jelenségekről. De akár dolgokról, akár jelenségekről.

ről tárgyaljunk, kell, hogy azoknak legyen valami időtartamuk (durée), máskülönben róluk sem képzetet, sem fogalmat, sem tudományt nem alkothatnánk. Ha tehát akár a dolgok (állagok), akár a jelenségek tudományával foglalkozunk, legalább is alattomban feltételezzük, hogy vannak állagok és vannak jelenségek, mint az állagok megjelenő módjai. Tehát a tudományok maguk tesznek bizonyosságot a mi bölcseletünk helyesége és az állagok létezése mellett.

A tudomány továbbá úgy a dolgokat, mint a jelenségeket mindig mint általánosokat, mint szükségszerűeket tárgyalja. Sem egy dolognak, sem egy jelenségnek még nincs tudománya. A tudomány felteszi, hogy vannak állandó dolgok és vannak állandó jelenségek, vagyis vannak valóban állagok és ezeknek vannak állandó jelenségeik, amelyeknek okait és természetét érdemes tárgyalni. A tudomány tárgyai is tehát a mi állagaink és a mi járulékaink.

Sőt a tudomány más értelemben vett állagokkal és járulékokkal nem is foglalkozhat. Sem Parmenidesz, sem Spinoza, sem Berkeley állaga nem lehet a tudomány tárgya. Az ő nézetük szellemében tudományról egyáltalán nem is lehet szó. Istennel a theológia, az állagokkal pedig a tudományok foglalkoznak. Nem lehet tehát sem a theológia állagtan, sem a tudomány valami misztikus istentan. A két tudomány különbözik egymástól.

De Herakleitos és az aktualisták is lerontják a tudományt, mert ha minden mindig más, akkor hogyan jöhet létre a tudomány. Lehet-e azt egyáltalán látni, illetőleg megtapasztalni, ami, mielőtt látnám, már is elröpül?

Amde tudományok vannak. A természetrajz beszél az ásvány-, a növény-és az állatországokról; és ezen országok keretében számtalan egyedről. íme ezek a mi állagaink. Tudjuk mi is, mint Marcus Aurelius tudta, hogy minden testi dolog rohanó vízfolyás, minden lelki jelenség

álom és ködkép; szóval minden mulandó. De azt is tudjuk, hogy a mulandók helyét mások és ugyanolyanok foglalják el, tehát mégis minden állandó.

Azért szilárdan valljuk, hogy minden, ami létezik, vagy önmagában létezik vagy máson létezik. Ami önmagában létezik, az állag. Ami máson létezik, az meg feltételezi az állag létezését, mint amin vagy mint amiben létezik.

Tehát mindenképen van állag és létezik az állagok világa. Az állagokról szóló fejtegetésünk valóban tárgyi alappal bír. Az állagok valóságok.

Az állagok tökéletességeik szerint

A lények a világban nem egyformán tökéletesek. Akár az állagokat, akár a járulékokat szemléljük, mindenütt óriási fejlődés, gazdagság, tökéletesség és színpompa. Az ősködtől kezdve a szellemvilágig mindenütt nagyszerű felfelé lendülés, pazar kibontakozás és létbeszökés.

A bölcselkedő szellem — mint láttuk — megtalálta, úgy a feltétlen mint a viszonylagos állagot és a kettő fogalmát is jól meghatározta.

A feltétlen állag az ens a se; az ens per se, az az állag, amely létének okát önmagában bírja. Ez az Isten. Isten lényege tehát az asseitas. Ő úgy lényegében, mint létében feltétlenül önálló és magától való. Nem függ senkitől, nem kapott semmit senkitől, egyszerűen van és soha nem változik. Minden létnek és lényegnek Ő a beteljesülése.

Minden más állag önmagában létezik ugyan, de függ a legfőbb állagtól. Létét és lényegét mindegyik ajándékba kapta és mindenben van változás, fejlődés vagy hanyatlás, sőt végül is minden egyszer elemeire oszlik és megszűnik létezni.

A teremtett állagok viszonylagos függetlensége és magukban léte is hol tökéletes, hol tökéletlenebb.

A hydrogen és az oxygén pl. egyrészt magukban léteznek, másrészt azonban más állagokkal is oly benső kapcsolatba léphetnek, hogy egész külön állagot alkotnak. A levegő, a víz, általában a vegyületek oly elemek összetételei, amelyek lemondanak saját önálló létükről az új állag javára.

De vannak oly állagok is, amelyek csak más állagokkal kapcsolatban léteznek. A növény és az állat lelke és teste külön-külön soha nem léteznek. Sőt az ember lelke is természeténél fogva a testhez van kötve. Istennek különös rendelése, hogy az ember lelke a halál után egészen a feltámadásig a testtől elkülönítve is létezni fog. A feltámadás után azonban a lélek a testtel ismét egyesülni fog. Mert az egész embernek kell egykor feltámadnia. Az ember pedig sem a lélek egyedül, sem a test egyedül, hanem a lélek és a test együttvéve.

Az állagok lehetnek továbbá egyszerű állagok (az emberi lélek, a növény és az állat életelve), amelyeknek nincsenek részeik. És vannak összetett állagok, amelyek részekből állanak. Víz, levegő, ember, állat, növény stb.

Végül jól meg kell jegyeznünk, hogy vannak állagok, amelyek más állagokkal egy testet nemcsak soha nem alkotnak, de természetüknél fogva nem is alkothatnak. És vannak olyanok, amelyek más állagok kai egybeolvadhatnak, hogy új állagnak adjanak létet. Az utóbbiak egyszerűen állagok, az előbbieket ellenben «önálló», állagok (hypostasisok).

Az önálló állag fogalmát főleg a keresztény vallás és bölcsélet dolgozta ki, mert erre a fogalomra hittani szempontból nagy szüksége volt. Krisztus ugyanis tökéletes ember és tökéletes Isten. Mint ember testből és lélekből áll. De ez az emberi test és lélek mégsem önmagában létezik, hanem a második isteni személyben. Ebből az következik, hogy minden ember önálló állag (hypostasis)

ugyan, de Krisztus emberi természete mégsem az ő az egyedüli kivétel minden ember között, mert az ember-Krisztust az Isten-Krisztus hordozza maga. És amint az ember, mint állag, testből és lélekből áll, ép így Krisztus — mint természetfölötti kivétel — egy önálló állagban egyesíti az emberi és az isteni természetet. Más szóval Krisztus bár tökéletes ember, de ez a tökéletes ember mégsem önálló állag (hypostasis), mert mint ilyen a második isteni személyben és nem önmagában létezik.

Hasonlóképen vagyunk a végtelen isteni lényeggel is. Ez az isteni lényeg is egy (hiszen a végtelen nem lehet kettő vagy három), továbbá tökéletes (a végtelen csak tökéletes és teljes lehet) és mégsem önálló állag, hanem a három isteni személy külön-külön, mint akik ezt az egy lényeget egészen és teljesen bírják, az önálló állagok.

Ezekből nyilvánvaló, hogy vannak önálló állagok és nem önálló állagok. Az önálló állagok oly állagok, amelyek teljesen egyediek, tökéletesek és csak önmagukban léteznek. Más állagokkal benső egységet egyáltalán nem is képezhetnek. Ezek tehát más állaggal nem közölhetők, incommunicabiles sunt. A nem önálló állagok ellenben már tökéletlenebb állagok és másokkal közölhetők és más állagokkal együtt új állagnak adhatnak létet.

A természet rendjében tehát minden adott állag, amint előttünk megjelenik, önálló állag. Ember, állat, növény, a fémek, a drágakövek mind egyúttal önálló állagok is, tehát hypostasisek. Az emberi, a növényi, az állati lélek ellenben nem önálló állagok, tökéletlen állagok. Tökéletlenek részint azért, mert természetüknél fogva magukban önállóan nem is létezhetnek, részint pedig azért, mert ha esetleg magukban is létezhetnek, mégis más állagokkal kapcsolódnak és lemondanak önállóságukról a keletkező új állag javára.

A személy mint önálló állag.

Az önálló állagok is különböznek tökéletességükre nézve. Az ásvány, a növény, az állat és az ember nemcsak fokozatilag, mennyiségileg, hanem lényegileg (metafizice) is különböznek egymástól. Érzés, önkényes mozgás és gondolkodás más-más világot jelentenek számunkra. A személyiség azonban mégis az állagok tökéletességének a csúcsa. Az, ami az önálló állagot személlyé teszi, az mindenekelőtt van; az az önálló állagok tökéletességeinek a betetőzése.

Milyen az a tökéletesség, amely a személyiség alapja? Az az eszes természet. A gondolkodás.

A megismerés jegyeit és elemeit a túlzók már a növényeknél is kibetűzni igyekeznek. Okos cselekedeteket és önkényes cselekvéseket az állatoknál is megfigyelni törekednek, de lényeglátó és fogalomalkotó gondolkodást, sőt erkölcsös és készakaratos tetteket szerintük is csak az ember árul el. Egyedül az ember személy. Egyedül ő eszes természetű és egyéni önálló állag.

Mikor ezt az eszes természetet gondoljuk, tájuljon ki szemléletünk és gondoljuk át az emberi szellemnek összes alkotásait, az őskortól kezdve napjainkig. Lássuk a polgárisodás (civilizáció) és kultúra nagyszerű vívmányait; az irodalom, a tudomány és a művészet remekeit; a vallás, az erkölcs és a jog műveit; az ipar, a kereskedelem és a földművelés termékeit és akkor értjük meg, mi különbség van a növény, az állat, illetőleg az ember között.

Az ember, mint személlyé magasztosult állag, az a magát szüntelen tovább fejlesztő és maga fölé emelkedő alkotó, önálló lény, akinek van múltja, jelene és jövője, szóval van története; míg a természet maga, minden növényeivel és állataival együtt, csak egy-egy fajnak és faji sajátágnak szakadatlan ismétlése, újra-

kiadása, javítás és bővítés, minden történelmi fejlődés nélkül. Már ebből is nyilvánvaló, hogy az emberrel, mint eszes önálló állaggal, a földön új világ kezdődött, a teremtő ember világa. Az ember a természet remeke. A Teremtő az ember megjelenéséig a természettel és a természetben fejezte ki örök gondolatait. Miután az embert megalkotta, az ember az Isten terveinek, a jövő megvalósításának eszköze. Az Alkotó a természettel csak mint géppel dolgozott. Az ember ellenben az ő munkatársa. Az emberben és az emberrel jön napfényre az elkövetkező idők minden beteljesülése.

Az önálló állag ugyan önönmagában gyökeredzik, de azt nem tudja. Az ember tudja, hogy ő önálló, szabad lény és sorsa is kezében van. Az önálló állag még szükségkép cselekszik; az emberszemély azonban már szabadon. Ásvány, növény, állat is eszközök lehetnek magasabb célok felé, amelyeket azonban ők maguk el nem érhetnek. Az ember előtt végső cél lebeg, még pedig a legvégsőbb, maga a Teremtő, ki mindennek kezdete és vége. Csak az ember tudja, hogy vannak magas céljai; sőt jogai is vannak. Jogról is csak az ember beszélhet; és ez a jog ad neki erőt itt a földön, hogy kötelességeit teljesítse, sőt jogot ad az Éghez is, mert azért ismeri meg az Eget, hogy azt erőszakkal is kiérdemelje. A mennyország erőszakot szenved.

Az észszerű állagiság, a személyiség, oly emberi kiválóság, amely őt valóban Isten képe másává teszi. Korunk bölcselete mindenképen igyekszik Isten személyiségét kétségbevonni. De lehetne-e a teremtmény személy, ha a Teremtő nem volna az? Csak ember szülhet embert. Csak személy alkothat személyt. A vak nem beszélhet színekről, a süket nem beszélhet dallamokról, a személytelen lény nem gondolhat el személyt. Az ember Alkotója is tehát csak személy lehet. Mindenesetre végtelenül tökéletesebb az embernél, de személy.

Az ember tehát mint személy a földön a legtökéletesebb önálló állag. Az ember több már nem lehet. Minden ember, akár gyenge tehetségű, akár lángész, személy. A metafizikus az öreg anyóban ép úgy személyt lát, mint szent Ágostonban. Minden ember egyaránt személy.

Ámde azért személy és személy között is van különbség. De ez a különbség már nem lényegbevágó (metafizikai), hanem csak fokozati, illetőleg mennyiségi különbség. A természetben ugyanis nincs önálló állag, amely öntudatosan önmaga továbbfejlődésén dolgoznék. Egyedül az ember akar mindig több ember lenni, ő igyekszik a személyből is személyiséggé kibontakozni. A személyiség a személynek beteljesülése.

Minden személy sok-sok képességnek, akarásnak kincsés háza. De megvalósul-e minden személy? Az öntudatos ember felnyitni törekszik benső világának zárait; kibontani igyekszik lelkének szirmait s látni akarja, mi rejlik benne? Mi a hivatása? Mi a célja? Mi az Isten rendelése vele? Társalog saját benső világának géniuszával, hogy azután az benne megvalósuljon. Aki nemcsak az, ami, hanem tényleg azzá is válik; aki nemcsak mások visszhangja, hanem saját dalainak énekese; aki nemcsak utánzó majom, hanem öntermészetének kivirágzása, az már több, mint személy; az már személyiség is.

A természetben minden hat és működik. Az ész nélküli állagok gépiesen; az ember szabadon. Amazok mindig ugyanazon módon; a személy ellenben személyisége tökéletességének arányában. Az ásvány, növény és állat működését törvényekbe, matematikába is foglalhatjuk; az embernek a természetben való szerepe és kihatása nem esik a matematika körébe; az mindig változik, abban az arányban, amelyben személyisége fogy vagy gyarapszik.

A személyiségtől a világ működése, értéke és nagysága is függ, mert a személyiségek alakítják még a világot is.

A járulékok (accidentiak) világa.

Ismerjük már az állagok világát. Tudjuk, hogy az állagok oly lények, amelyek önmagukban léteznek. Tudjuk, hogy mielőtt az állagok térben és időben léteztek, mint lehetőségek öröktől fogva léteztek. Tudjuk, hogy minden, ami ma létezik, vagy ezer év múlva létezni fog; az már mind *in statu nascendi*, születésre váró módon létezett és létezik. Sőt az is nyilvánvaló, hogy a természetben semmi sem vész el és ha valami mint téri és idői jelenség megszűnik is, még sem pusztul el, hanem előttünk ismeretlen módon tovább is a világ nagy kincsesházában marad.

Az állagok továbbá nem üres hüvelyek. Van tartalmuk, van lényegük, van a lényegüknek megfelelő alakjuk, az alakoknak pedig van benső erőik, céljaik, működési készségeik. Az állagok nem kiszáradt kutak, hanem eleven források, amelyekből erők, értékek, működések buzognak föl. Az állagok naturák, természetek és, mint maga a természet, örök működésben vannak. De amint a termés sem mindig egyforma gazdag; amint a források sem mindig tiszták, ép úgy az állagok működései is változók és termései is különféle körülmények szerint különbözök. Az állagok maguk önmagukban bár ugyanazok, de hatásaik változók. És mennél inkább szabadok az állagok, annál kiszámíthatatlanabbak működéseik. Az atomok, a szervetlen testek mechanikus működéseivel szemben a növény és az állat már a körülményekhez alkalmazkodnak. Az ember pedig aszerint, amily mértékben benső szabadságának öntudatára ébred és ezt a szabadságát éli is, annál gazdagabb életműködést fejt ki.

Ám ezek a működések természetesen nem önmagukban léteznek, hanem a működő állagokon és állagokban

folynak le. Mert amint nincs mozgás mozgó nélkül; nincs valami édes bizonyos tárgy nélkül; vagy nincs gondolkodás gondolkodó nélkül, ép úgy nincs semmiféle élet sem élő nélkül és semmiféle mechanikus jelenség neki egyenértékű tárgy nélkül. Azért mondjuk ezeket a jelenségeket mind járulékoknak, accidentiáknak. Járulékok, mert csak az állagokból napfényre jutva válnak jelenségekké, önmagukban, saját talpukon, nem léteznek, de együtt léteznek olyanokkal, amelyek önmagukban is léteznek. Bár önmagukban nem léteznek, azért mégis valóságok. Mert valóság mindaz, ami működik. Már pedig a járulékok működnek, hatásaik vannak, sőt hatásaik óriásiak. Tehát a járulékok is a valóságok közé tartoznak.

Minden ember eszes lény, de nem minden eszes lény ugyanazon járulékok *alanya*, hordozója és forrása.

Az érzelmi ember költő, művész, vagy vallásos zseni lesz.

Az értelmi ember tudós, bölcész, vagy felfedező.

A látó ember pedig nagy igazságok, nagy erkölcsi értékek, nagy szépségek mélységeibe bepillantó és azokat hirdető prófétai lelkület.

Ész, érzelem, akarat, látás pedig nem önálló lények, hanem járulékok. Nem mindenkinek vannak ily lelki sajátságai. Nem is kötelezők ezek az emberi természetre, mert ezek a járulékok inkább csak az emberi természetet színezik, értékesekké teszik, de azt magát nem alkotják.

A járulékok tehát oly lények, oly valóságok, amelyek az állagokban és az állagokon tűnnek fel. Mivel járulékok, önmagukban nem léteznek. Mivel működnek, valóban léteznek. Mivel különbözök (ész, érzelem, akarat), tehát benső lényegük is különböző.

Accidens est ens, cuius esse est inesse.

Lássuk azonban közelebbről is azt a viszonyt, amely az állag és a járulékok között van. A kérdés először,

hogy a létezés kezdetét illetőleg melyik van előbb? Másodszor: milyen oksági viszony van a kettő között?

Ami az első kérdést illeti, ki kell emelnem, hogy sokszor ami a valóságban később jelenik meg, azt az ész előbb rögzíti meg.

Eszünk kétségkívül a járulékokat ragadja meg előbb és nem az állagot. Az ész ugyanis kívülről halad befelé. A tulajdonságokból, a járulékokból, az okozatokból következtet a mögöttük lévőre, az állagra. De ha a lényegget, a magában valót már fölfedeztük, akkor könnyen rájövünk arra is, hogy melyiknek kell természetesen előbb léteznie? Melyik az ok és melyik az okozat? Melyik az állvány és melyik a rajta függő? Melyik létezhet még a másik nélkül is? És bár feltehetjük azt is, hogy az állag egy pillanatra sem létezik járulék nélkül, de akkor is a létezésnek logikai sorrendje szerint az állag van előbb, vagy az állagot kell elsőbbséggel gondolnunk és csak azután a járulékot. Mert az ok csak előbb van, mint az okozat. És míg az állag természeténél fogva állandó, addig a járulékok változók és nem is mind egyszerre jelennek meg. Idő kell ahhoz, míg az állagban minden járulék megéri arra, hogy napfényre kerüljön.

Ami pedig egymásrahatás szempontjából a kettő közötti oksági viszonyt illeti, már az előzményekből is nyilvánvaló, hogy a járulékoknak az a céljuk, hogy bennük az állag lényege, hivatása és működése kivirágozzék. Más szóval az állag benső vágya, hogy a járulékokban kiélje a saját természetét. A járulékok feladata pedig, hogy az állag benső ösztönös hivatását napfényre hozzák. Az iskolás bölcsélet ezt így fejezi ki: az állag maga a járulékok végső célja. A járulékok tehát nem önmagukért vannak, hanem az állagért. A rovarok, a lepkék szép színe; a virágok illata; a férfi ereje és a nő szépsége nem öncélok. A cél, hogy az állag legyen tökéletes és alkalmas feladatainak teljesítésére.

Tévedne azonban, aki úgy gondolkodnék, hogy az állag maga merőben tétlen, csupán szenvedő alany, míg a járulékok egyedül az erők és az életnyilvánulások. Az iskolás bölcsélet ugyanis azt mondja, hogy az állag *causa materialis in quantum est susceptivum accidentis*. Ebből valaki elhamarkodva arra következtethetné, hogy csak a járulékok működnek, míg az állag maga rest marad. Valóban az állag *causa materialis*, azaz anyagi ok abban az értelemben, melyben a márvány is mint márvány anyagi oka annak, hogy benne pl. egy művész remek gondolata megtestesüljön és megrögződjék. De míg a márványból ki kell faragni az alakot; addig az állag maga sugározza szét a benne szunnyadó képességeket, a járulékokat. Mivel azonban mind a két esetben az állag hordozza az alakokat és az hordozza a járulékokat is, azért az állag tényleg *causa materialis*, az anyagi ok.

Az állag annyira tevékeny és annyira nem rest valóság, hogy Descartes az állag lényegét is az erőben, a kifejezésben látta; és a mai aktualista bölcselek (Wundt, Paulsen, Bergson) az állagokat is csupán mint *actusokat*, mint működéseket szemlélik és egyáltalán nem veszik észre, hogy az állagoknak, mielőtt működnének, létezniök kell, még pedig önönmagukban, mert máskülönben nem működhetnének.

Tagadhatatlan azonban, hogy az állagok és a járulékok között benső egység létezik és azért felmerül a kérdés: van-e egyáltalában valóságos különbség az állag és a járulékok között? Descartes ezt tagadta. Az újabb időkben Palmieri is hasonló nézeten volt. Ők abból az elvből indulnak ki, hogy az állagot belülről semmi olyan nem tökéletesítheti, ami tőle valósággal (*realiter*) különbözik. Már pedig, ha a járulékok az állagtól valóságosan különböznek, akkor az állagot tényleg valami tőle teljesen idegen elem tökéletesíti.

Ez a nézőpont azonban helytelen. Amint a testi szer-

vezetben a fej más, mint a láb; épúgy a lélek szervezeteiben is a gondolkodás más, mint az érzelem. De sem a test, sem a lélek alkotórészei nem örökre állandó alkotó elemek. A test is folytonosan kicseréli és felújítja anyagi elemeit, bár maga a test láthatólag nem változik, és a lélekben is szünet nélkül jönnek-mennek és változnak az érzések, gondolatok és akaratelhatározások, míg maga a lélek ugyanaz marad. Azok az elemek, amelyek így egyre kicserélődnek és változnak, a járulékok. Mivel jöhetnek és mehetnek, a testtől és lélektől ép úgy elválhatnak, amint új alakban azokat az elemeket önmagukból úgy a test, mint a lélek ismét kitermelhetik.

Az ember tehát mint állag megváltozhatik testben és lélekben egyaránt. De sem a testünkből elszakadó atomjaink, sem a világba kiröppenő gondolataink nem semmisülnek meg. Testünk atomjai más állagok alkotórészeivé válnak, gondolataink pedig élnek tovább a maguk életét. Javítanak, vagy rombolnak természetük szerint még akkor is, ha a gondolkodó már megszűnik élni. Ami, szóval, a testünkből elszakad, az más elemekkel új testnek lehet alkotó része. Ami a lelkünkből kiszakad, esetleg új világnézetnek lehet az alapgondolata. Belőlünk erednek ezek a testi, vagy lelki elemek és mégis csak járulékok és mert csupán járulékok, azért különböznek tőlünk mint állagoktól valósággal.

A járulékok tehát valóságosan különböznek az állagoktól. De még másért is.

Minden egyes járuléknak, mint lénynek, van lényege is. Habet propriam essentiam et existentiam. A gondolat lényege más, mint az érzelemé. A sötét gondolatok nem úgy hatnak, mint a derült gondolatok, mert más a lényegük. A félelem más, mint az öröm és a bizalom. A tudás más, mint a tudatlanság. Az erény más, mint a bűnös állapot. Pedig ezek mind csak járulékok. Az állag hol ezekkel, hol másokkal ékeskedik és aszerint az

állagnak hol ilyen, hol meg amolyan jelzöt adunk. Tehát egy és ugyanazon állagban folytatólagosan egészen ellenkező járulékok is lakozhatnak és aszerint az állag minősége is más-más járulékok szerint máskép alakul. Mivel tehát a járulékok nem tartoznak okvetlenül az állaghoz, hanem egy és ugyanazon állagon egyszer ilyenek, máskor meg olyanok jelentkeznek, ebből is világos, hogy a járulékok valósággal különböznek az állagtól. Szent Tamás ezt így fejezi ki: csak a bolond hiszi, hogy mindaz, ami a lélekben képesség, vagy működés, a lélek lényegéhez tartozik.

A theológus pedig már ismer oly kegyelmeket is, amelyeket egyenesen Isten önt az ember lelkébe, hogy őt természetfölötti magaslatra emeljék és természetfölötti életre képesítsék. Ezek a kegyelmek is járulékok; Istentől erednek és a lelket belülről megszentelik és fel-emelik, de esetleg azokat el is veszíthetjük.

A bölcselő tehát joggal tesz különbséget az állag és a járulécai között. Nem keresve keres ily megkülönböztetéseket, hanem a tapasztalat maga kényszeríti őt rá, hogy a kettő között különbözőséget lásson.

Az ember tehát és minden a világon, egyrészt állandó, másrészt változó. Ami benne állandó, az az állag; ami változó, az a járulékok. De a kettő között a kapcsolat mégis benső. Mert minden állagnak sajátos színezetű járulécai vannak. A járulékok az állagot utánozzák, tükrözik és jellemzik. Más Petőfi és más Arany és más a kettőnek költészete is. És amint Petőfi nem lehet Arany, épúgy nem illik Petőfire Arany költészete, vagy megfordítva.

Ha már most visszagondolunk az állagok és a járulékok világára; azokra tehát, amelyek önálló lények és állandók és azokra, amelyek változók, végül mégis csak azt kell mondanunk, hogy ez az állandóság, illetőleg mulandóság is csak viszonylagos. Ami állandó, az is csak viszonylag állandó és ami mulandó, az is csak az állan-

dóhoz viszonyítva mulandó. Mivel állagaink mind csak önmagukban léteznek és nem önmaguktól léteznek, azért amint időben keletkeztek, épúgy az időben el is változnak. Semmi sem feltétlenül állandó a világon. Semmi sem marad meg itt örökké. Minden testi dolog rohanó vízfolyás; minden testi vagy lelki jelenség álom és ködkép. Minden létező az őanyagból és ennek változásaiból ered. És amint anyagból létesült, úgy majd fel is bomlik, illetőleg visszatér az őselemekhez. A formák tartanak föl mindent ebben a világban, de eljön az idő, mikor a formák nem formálják többé a már elnyútt anyagi állagokat és akkor azok anyagi elemei is szétesnek, hogy esetleg új formák ereje alatt új állagi valóságokat képezzenek. Mert hisz ami megszűnik, nem pusztul el örökre. Sem az anyag, sem a formák végleg nem semmisülnek meg. Itt maradnak a világban és várnak új tavaszt és új feltámadást. A természetben semmi sem semmisül meg. Az anyagi elemek mint őselemek új kapcsolatokba lépnek. A növények és állatok formái pedig a fajok életében tovább élnek. Az ember lelke pedig visszavágyik a test után és a hit tanítása szerint a feltámadás újra egyesíti azokat az örök életre.

Aki a létet az örökkévalóság szempontjából nézi és az időt és a teret is az örökkévalóság nézővonalából szemléli, az mindent örökkévalónak is lát.

Minden örökkévaló, mert ami csak időben már megjelent, vagy megjelenik, vagy meg fog jelenni, az mind az örökkévalóságtól kezdve indult létnek, mert mint gondolat és születésre váró eszme öröktől fogva Isten gondolataiban élt. A térben és időben való létezés, magának a létezésnek csak egyik alakja. És amint minden, mielőtt a térben és időben megjelent, már volt, ép úgy minden, ha mint téri és idői valóság megszűnik is, más létezési alakban, t. i. mint testetlen lényeg és mint anyagtalan valóság tovább fog élni.

Minden, aminek itt léteznie kell, az siet is ebbe a létbe, de azután siet is ki ebből a létből. Hová! Oda, ahonnan jött. Az anyagtalan világba. A formák tiszta, a lényegek örök hónába. A világot, szakadatlan áramlás, szüntelen változás újítja meg. Az örökkévalóságot is az idő rohanó folyama frissíti fel. De a szakadatlan iramlásban is a végtelen mozgat és az időben is az örökkévalóság jelenik meg.

Ez a gondolat egy igazán megnyugtató világszemléletnek az alapja.

Ez az élet nem lényeges élet. Ami itt történik, az csak átmenet. Bejöttünk a világba, itt vagyunk és ismét eltávozzunk. Mielőtt bejöttünk, voltunk; és mikor ki-megyünk, újra leszünk.

Rá kell tehát eszmélnünk igazi hivatásunkra. Nincs itt sem maradandó állag sem járulék; nekünk sincs tehát maradandó városunk. El kell mennünk.

És ebből megint csak új tanúság folyik. Szabad-e az időnek s a térnek élnünk? Szabad-e mindig csak kifelé és a külső jelenségekben élnünk. Nem kell-e befelé és a belső universumban, a mi örök formánkban, a mi szelle münk igaz világában élnünk. Hiszen ez az egyedüli győztes élet.

Ismerd meg tehát nem testedet, hanem vezető szelle medet, életed legbensőbb elvét, annak készségeit és minden kincsét. Azokban, azok irányában és azok szándékai szerint élj. Fedezd fel magadban az állandót és bontsd ki belőle a születésre váró világot. A tested is állag, birtokaid is állagok, de ezeket mind itt hagyod járulékaikkal együtt, mert mulandók, de lelked örök állag és lelki világod a legértékesebb javad. Ezeket kell átmentened az időből az örökkévalóságba.

Élj tehát szellemedből és neveld fel azt, mert ez a leggyökeresebb valóság benned.

Hogy mi történik az anyaggal és a többi formákkal, az nem a te gondod.

V. FEJEZET.

AMINT A LÉNYEK MŰKÖDNEK.

LEHET a világot kívülről és lehet belülről szemlélni. Lehet az állagok életét a tér és idő kereteiben megfigyelni és lehet az örökkévalóság szempontjából áttekinteni. Lehet mindentről elvont fogalmakkal gondolkodni és lehet mindent szemléletekkel megragadni. Lehet a természetet ok és okozati kapcsolatokban, emberi cselekedetek módjára elemezni és lehet azt mintegy a természet ősi szándékai szerint kivizsgálni. Végül nézhetek mindent hullaként úgy, mintha semminek belülről fakadó élete nem volna, mintha itt minden csak a hatás és az ellenhatás gépies kiegyenlítődése volna; és nézhetem a mindenséget úgy, mintha az eleven test volna és élné a beléje gondolt életet ösztönösen és természetesen, minden kényszer és nehézség nélkül.

Mikor erre a nézőpontra helyezkedem, nem tudományos módszert követek.

Mert arról van most szó, hogy ezt a belsőleg összetartozó világot mint eleven valóságot, közvetlenül, a maga működése lendületében és a maga eleven életében megértsük.

Láttuk ugyanis eddig, mily gazdag az állagok és mily színes a járulékok világa. De honnan az a sok lényeg, sok forma, sok járulék? Honnan erednek; mikép sokasodnak; mikép működnek? És ezek nemcsak önmagukban élnek, hanem az egész mindenséggel is összhangban

vannak. A magyarázó, a geometriai ész is látja az állagok és járulékok világát és amit lát, ily szavakba foglalja: keletkezés, fejlődés, működés, okság, okozás. Ezek a kategóriák bár igen súlyos fogalmak és igen gazdag tartalmak szekrényei, de vajjon mi felel meg nekik *közvetlenül* az állagok mozgalmas életében?

Hogy azt megtudjam vagy legalább megsejtsem, képzeletben a természetnek mintegy a központjába helyezkedem. Ezen álláspontról nézve a mindenség eleven folyam, amelyben mindennek van helye és mindennek van rendeltetése. Az állagok itt testet öltött eszmék; célt betöltő valóságok és fontos alkatrészek. Az állagok élete és működése pedig valami belső okból beléjük öntött formáknak a kivirágása.

A világ tehát önmagában nem hulla; hullává a tudomány teszi. Az állagok erővel, működéssel és célokkal megtöltött valóságok. Működésük olyan, mint a test eleven sejtjeié. Egyrészt élük a maguk életét, másrészt a mindenség célját szolgálják. A keletkezés csak annyit jelent, hogy az, ami már az örökkévalóságtól kezdve útban volt, az már a lét kapujához ért. Fejlődés annak a belső lényeknek és belső képességeknek a kibontakozása, amelyeket a lények külön-külön útravaló és életcél gyanánt kaptak. A működés pedig a lények erőinek kifelé hatása; a lények életcéljának a betöltése. Az okozás egyrészt az állagok fokozatos kifejlődése úgy, amint a csecsemőből lesz a gyermek; másrészt a többi állagokkal való összeműködés; hatások adása és hatások átvétele; egyesülés és felbomlás, szóval mindazon elemi kapcsolatok kiegészítése, amelyek szükségesek, hogy a szervetlen és a szerves világ a maguk sokféleségében létrejöjjön és így vállalva a világ célja megvalósuljon.

Mikor a világot ekként szemlélem, akkor valóban a természet benső életét látom, megélem és élvezem. Mikor a világot így kutatom, akkor mindenben szakadatlan

mozgást, összműködést, hatást, hatásátvételt, fejlődést, célfelé törekvést észlelek. És mindez nem parancsra, nem nehézkesen, nem természetellenesen történik, hanem simán, önkényesen úgy, amint a fű nő, vagy a vágy szokott kifejezésre törni.

Az állagok élete hasonló az alkotó ember tevékenységéhez. Az alkotó egyéniségek, a költők, írók, művészek és a zenészek szintén úgy dolgoznak, mint a természet. Rejtett világok szunnyadnak bennük, amelyek vágyódnak kifelé, a napvilágra, a mindenségbe, hogy itt fejtsék ki titokzatos erejüket és részt vegyenek az anyagból és a szellemből összetett mindenség közös munkájában.

A természet és az alkotó ember mindketten hivatásból, benső erők lendületéből működnek.

Egyik sem másol, egyik sem okoskodik, hanem, mint a forrás, szinte öntudatlanul adják kincseiket és közlik a világgal azt, amire a világnak szüksége van.

Amit pedig a természet és az alkotó szellem magukból kilendülve kivirágzanak, azt az ész felfogni, okoskodva öntudatra hozni, kielemezni és ismét mesterségesen összeállítani igyekszik. A tudományos ész ilyenkor szinte öntudatlanul, emberi nyelven és emberi módon értelmez és elvont fogalmaival a természetet mintegy gúzsba köti, élettelené teszi, hogy rajta kísérleteket tehessen. Mikor azonban így jár el és így értelmez, akkor a természetre oly fogalmakat kényszerít rá, amelyek oly módon, amint az értelemben léteznek, nincsenek meg sem benne, sem a dolgokban. Nem akarom azt mondani, hogy ezen fogalmaknak a világban semmi valóság sem felel meg. Sőt, hangsúlyozom, hogy igen sok megfelel nekik. A fogalmak valóban a természetet igyekeznek utánozni, a természet működéséről adnak felvételeket, de azért mindig oly nagy különbség marad közöttük, mint pl. a fénykép és az eredeti között. Az álta-

lános fogalmaknak, mindnek, kivétel nélkül, az a természetük, hogy a valóságból erednek ugyan, de úgy, amint azokat mi gondoljuk, mégis csak az értelemben élnek.

Tehát ilyen fogalmak, mint ok és okozat, vagy az okság fogalmának különböző alakjai, egyrészt a tapasztalatból, másrészt az észből erednek. Ezek bár érzélmények ugyan, de eredetük a valóság, csak ép hogy ezt a valóságot csak elnagyolva és átszűrve ábrázolják. És a többi fogalmaink is, mint a keletkezés, cselekvés, fejlődés, mind olyat jelentenek, aminek valami a természetben is megfelel, csak ép hogy közben az ész a saját önmegfigyeléséből és lényegéből is merít és így emberi módon ábrázolja azt, ami a természetben az állagokban és az állagok között titokzatosan történik.

Az ember joggal teszi ezt. Mert hisz az ember nemcsak művész, hanem ügyes mesterember is. És mit csinál a mesterember? Utánoz. Az eszmét, a modellt számtalan példányban sokszorosítja. És mikor ő is így megcsinálja azt, amit előbb akár a természet, akár a művész alkotnak, sajnos, azt hiszi, hogy a természet és a művész is úgy alkot, mint ahogyan ő utánoz. A mesterember továbbá tényleg okoz is. Lát valamit és ő azt utánacsinálja és azt hiszi, hogy amint ő ok és a műve okozat, ép úgy okoz a természet és a művész is. A mesterember azt képzei, hogy az ő működése megegyezik a természetével és a művészével.

Pedig ez tévedés. Ok és okozat oly fogalmak, amelyek reánk, mint mesteremberekre, ráillenek, de nem a természetre és a művészre. A mesterember is, ép úgy, mint a tudós, ok és okozati viszonyban lát mindent, mert csak ok és okozat alapján tudja a természetet meghódítani. De a természetben és művészen az élet nem úgy perog le az ok és az okozat kerekében, mint a gondolkodó észben és a mesterember műhelyében. Bár a természet és a művész alkotó élete is tényleg olyan,

mintha az élet és a művész is működéseik közben rászorulanának az ok és okozat kerekereire, mégis a természet és a művész inkább szülnek és nem okoznak. A szülés pedig abban áll, hogy ami a természet méhében és a művész lelkében szinte tudtuk nélkül elkészül, az hirtelen és szinte öntudatlanul belőlük mint forrásokból napvilágra jön. Ha a természet és a művész nem így szülnének, nem hoznának semmit sem létre. A tudósok és a mesteremberek ellenben okoznak és nem szülnek. De ez az okozás nem alkotás, mert okoskodással lehet utánozni, de semmi eredetit életre kelteni nem lehet. Mikor már most az állagok működését emberi módon és ok és okozati viszonyba illesztve így szemlélem, sietek megjegyezni, hogy az ok és okozat nagy törvényeit illetőleg azért sem Kant, sem Hume tanításaival nem egyezem.

Az ok és okozat nagy törvényeit, amelyeket a tapasztalatból nyert észbeli általánosítás útján nyertünk, úgy értékelem és értelmezem, mint a nagy klasszikus bölcselők. Másrészt azonban igaz marad az is, hogy a természet működésében az ok és okozat folyamatai másképp peregnek le, és ha mi ezt a folyamatot eszünkkel lemásolni és kitergetni igyekszünk, okvetlenül emberi nyelven és módon fejezzük ki magunkat. És mivel az emberi ész nemcsak alkotó, mint a természet és a lángész, hanem másoló is egyúttal, azért az ész sokszor a másolás műveletein keresztül nézi a természet és a lángész alkotó működését és ott is kiszámító ok és okozati összefüggést keres, ahol a természet nem tépelődve és fontoskodva cselekszik, hanem öntudatlanul, magából kigördülve szül.

Ne felejtjük el, hogy mi e műben mindenütt a valóságot keressük. Ezért a valóság kedvéért kell az ok és okozat nagy kérdéseinek jó eleve szemébe néznünk, hogy össze ne tévesszük a megismerés, a logikus gondolkodás rendjét az alkotásnak és a természet művészetének rendjével.

Az ok és okozat a gondolkodó eszében.

Más tehát az élet és más a tudomány. Más az ok és okozat kapcsolata az életben és más a tudományban. Az életben az ok és okozat kapcsolata belülről fakadó összefüggés; a tudományban ellenben elvonás útján nyert élettelen kép. Az életben az egyik mozzanatból természetesen kibontakozik a másik; a tudomány szemei ép ezt az átmenetet nem látják. Azt az összefüggést ugyanis, amelyet a természetben az élet és az erők közvetlenül alkotnak, az érzéki megfigyelés és tapasztalás nem nyomozhatja ki; azt csak az ész látja és gondolja. A logikában is ép azért az ok és az okozat fogalmai között űr van, mert ezek a fogalmak már elvont fogalmak és hiányoznak belőlük ép azok a dinamikus elemek, amelyeket a természet úgy az okba, mint az okozatba mint eleven valóságokba, bezár.

A logikai okság fogalma azért válik nehezzé, mert elvonás közben kimaradnak az ok és az okozat eleven összefüggéséből a dinamikus elemek. Nélkülözzük bennük azokat a természetes hidakat, amelyek okozás közben a kettőt átívelik úgy, hogy az ok szinte észrevétlenül átmegy az okozatba és okozattá válik, anélkül, hogy mint ok, végleg megsemmisülne. A logikában az ok és az okozat elvont viszonya elveszíti azt a természetes átmenetet, amely az életet mindenütt jellemzi és hasonló lesz oly két változónak a viszonyához, amelyek közül az egyik a másiknak a függvénye. Természetesen a logikai elgondolásnak is megvan a nagyszerű eredménye. Az életben ugyanis minden jelenség csak egyes és minden ok és okozati összefüggés is csak egyes és esetleges és ép ezért nemcsak azok belső természetétől, hanem az adott külső körülményektől is függ, vájjon ugyanazon ok ugyanazon okozatot fogja-e máskor is szülni. A tudományban ellenben, mikor az ok és okozatot, mint két változónak

egymáshoz való elvont kapcsolatát fogjuk fel, akkor az egyik a másiknak szükségszerű, állandó és mindig ugyanazon módon megisméltendő függvénye lesz. Ez az elgondolás lehetővé teszi, hogy az ok és okozat kapcsolatát az esetleges és közbejövő körülményektől menten matematikaivá és ezzel általános törvénnyé tegyük. A tudományos, a logikai gondolkodás tehát egyrészt megfosztja ugyan az ok és okozat fogalmát a dinamikus elemeitől, másrészt azonban általános és szükségszerű összefüggéseket állapít meg ott is, hol sok az esetleges, az egyes, a matematikába ütköző.

Van-e erre joga a logikának? Amint joga van neki az életben is az egyes, a konkrét dolgok fölé emelkedni és belőlük az általános és a szükségszerű fogalmakat kivonni, ép úgy joga van az ok és okozatból is a mulandót, az esetlegest kiüríteni és megtartani azt, ami ott minden egyes esetben, minden esetlegesség dacára is mint állandó elem végighúzódik és mint törvény, testet ölt. Világos, hogy az így nyert fogalom nem szemléletes és nem is a szemlélet számára készült, de az ész, a gondolkodás pótolja a szemlélet színező szerepét és az elvont ok és okozatot szemléletessé is tudja tenni abban a pillanatban, amidőn a természetben is mesterségesen tervszerű ok és okozati összefüggéseket teremt és ekkép uralkodik a természetben.

Mikor ugyanis valaminek az okát megtaláljuk és az okság logikai és tudományos elméletét a természetre is alkalmazzuk, a természet akarataunknak engedelmessé válik.

Ez a tény megint azt bizonyítja, hogy a természet és a tudomány, vagyis a konkrét és az elvont világ nem ellenkeznek egymással. Sőt, a természet a tudományban fogalmi ruhába öltöztethető, a fogalmak pedig a tapasztalat világában létezővé elevenedhetnek. Ha ez nem volna igaz, az elme a természetet soha meg nem hódíthatná.

Már pedig a tudomány lépésről-lépésre meghódítja a természetet, tehát a logikai okság minden látszólagos üressége dacára is tényleg a valóságban végbemenő ok és okozati összefüggéseket fejezi ki.

Ez a logikai felfogás távol esik úgy Hume, mint Kant nézetétől.

Hume kételkedő lelke tagadta, hogy az ok és az okozat valóban a természetben végbemenő benső folyamatokat ábrázolnak. Sőt tagadta, hogy a természetben magában van ily dinamikus összefüggés két egymásra következő folyamat, vagy jelenség között. Megvádolt bennünket, hogy mi oly folyamatokat, amelyek egyszerűen egymásután következnek, mint egymásból eredőket magyarázunk.

Mi Humeval és a pozitívizmussal szemben is fenntartjuk az ok és okozatra vonatkozó tanainkat, mert azokat a tapasztalati tudományok minden nap beigazolják. Amiről mi a természetben megállapítjuk, hogy egymásból ok és okozatilag folynak, azt kísérletileg is igazolni, illetőleg rekonstruálni tudjuk.

De Kant nézetét is elvetjük, mert végeredményben ő is Humeval együtt tanít. Kant szerint a természetben bizonyos jelenségek egymásra következnek ugyan, de azok közé csak az elme illeszti be önmagát és csak az elme fűz ok és okozati összefüggésbe jelenségeket, mikor közéjük oly folytonosságot ékel be, amely csak az elmében létezik és nem a valóságban. Ez az alanyias álláspont a tapasztalati tudományban szintén semmit sem ér. A tudomány ugyanis a tapasztalati világot akarja megismerni és nem óhajt alanyi költészetet gyártani. Ami az alanyból ered, az a szellemi világhoz tartozik. Ami pedig a tárgyakból származik, az a tapasztalati világhoz illeszkedik. A kettőt összekeverni, vagy az egyiket a másik kárára eltüntetni nem szabad.

Az ok és okozat a metafizikus eszében.

Az emberi szellem azonban nem elégszik meg a dolgok fizikai magyarázatával, hanem túl minden érzéki tapasztalaton keresi a létezők forrását és eredetét.

Ezen végső erek és rúgok után nyomozó irány az ok és okozat kérdését is újra elemzi és annak nemcsak szélesebb, hanem mélyebb értelmet is törekszik adni.

Az ugyanis, amit mi a köznapi életben ok és okozat alatt értünk, átlag csak csekély esetre terjed ki és nem meríti ki a jelenségek világában lefolyó összes ok és okozati kapcsolatokat. Sőt ez a folyamat is, amelyet mi okozásnak nevezünk, még a tapasztalati tudomány előtt is homályos és ezért érdemes lelkes tanulmányozásra.

A belülről szemlélő szeme előtt tehát nemcsak a hétköznapi ok és okozati jelenségek lebegnek. A metafizikus elméje a létnek ahhoz a fejlődési állapotához megy vissza, mikor még a tapasztalati tudomány számára anyag sem létezik. Mikor még az állagok világa is valami kezdetleges állapotban, mintegy magzat pihent a nálánál sokkal finomabb és ősi erők méhében és várta a születés pillanatát.

A metafizikus továbbá minden állagot vagy az örökkévalóság szemüvegén át nézi, vagy pedig az időben.

Ha azt, mint örökkévalót nézi, akkor annak eszméjét, metafizikai lényegét, mint ősi csirát vizsgálja. Ebben a csirában ugyanis képességileg már minden benn van, aminek belőle ki kell fejlődnie. Tehát bennszunnyad nemcsak a születésre váró lény, hanem az a benső erő is, amely annak fejlődését végső céljához vezeti.

Ha időben nézi az ősi állagokat, akkor azok már mint jelenségek a térben és időben léteznek és itt kifejeződnek, vagyis a lényegükben rejlő eszmét már kibontják és megtestesítik. Ez ugyanis minden lényegnek legelső tevékenysége. A megvalósulás. Mert térben és időben lenni

először annyit jelent, mint belülről megvalósulni és azután működni, cselekedni. Mert lenni és működni összetartoznak és amilyen a lényeg, olyan a működése is. Minden lény természetének megfelelőleg működik.

A lénynek az a működése, amellyel önmagát megvalósítja, ősi mintája egyúttal minden egyéb működésének, irányuljon az akár befelé, akár kifelé.

Mert amint a megvalósulásban, épúgy minden működésben is van valami tettekre, erőteljes kezdet, ahonnan a működés kiindul; van valami benső erő, amely mozgat és cél felé hajt és van a cél, amelyet a működés elér. A működés egyes mozzanataiban azonban nem morzsolódnak szét önálló fizikai részekre. A cél felé haladás minden lépése folytonos úgy, hogy minden következő lépés az előbbiből gördül ki; minden új lépés a megelőzőnek a hatása. Végül pedig minden működésben valami új jön létre, de úgy, hogy az ok az okozatban nem semmisül meg, hanem, bár az okozat az oknak köszöni létét, az ok tovább is megmarad.

Midőn tehát a lény valami csirából kifejlik, az ok és az okozat láthatatlanul kezdettől fogva együtt vannak. Az okozat az oknak csak kiszélesedése és nem eltűnése.

Következőleg, midőn a lények egymásra hatnak és oly működéseket fejtenek ki, amelyekről talán a mechanika, a fizika, a kémia, az élettan vagy a lélektan számol be, akkor is az ok és az okozat között végbemenő folyamat megfelel annak a leírásnak, amelyet ép az imént adtunk.

Vannak, akik tagadják, hogy az állagok mint okok hatnak és eredmény gyanánt maguk új okozatot létesítenek. Vannak, akik azt tanítják, hogy nem az állagok okoznak, hanem az állagokban Isten működik (Mallebranche). Sőt vannak, (mint Leibnitz), akik azt hirdetik, hogy az állagok maguk nem működnek, hanem azok már kezdettől fogva úgy vannak elkészítve, hogy ha csak egymás mellé kerülnek, akkor okozás nélkül is új alakza-

tokát tüntetnek fel. Az okozás tehát maga nem belülről ered hanem csak a külső elrendeződés eredménye.

Ezen misztikus magyarázatokkal a tudomány egy lépést sem tehetne előre. A tudományos tapasztalat szerint maguk az állagok valóban okoznak, valóban cselekvő tényezők. A bölcselő pedig az okozás folyamatát belülről figyeli, és ebből az egymásba átfolyó folyamatból három lényeges mozzanatot emel ki. T. i. az okot, az okozást és az okozatot. Az ok a cselekvő elem; az okozás az a dinamikus folyamat, amelyben az új dolog keletkezése, fejlődése és megvalósulása megy végbe; az okozat pedig, mint a tojásból kikelt csirke, maga az így megvalósult új lény. Az ok cselekszik; a folyamat a cselekvést céljához vezeti; az okozatban pedig megtestesül az ok szándéka. Az ok, mint belső erővel teljes valóság egyúttal sok-sok lehető és születésre váró dolognak a fészke. Az okozás ezeknek a termékeny és életképes csiráknak a kihordozása. Az okozat pedig egy-egy életképes lehetőségnek a megvalósulása és egyúttal új dolgoknak a kezdete. Mert minden, ami létezik egyrészt valami, másrészt lehetőség valami más számára. A szervetlen és a szerves világ minden állaga egyrészt önálló lény, másrészt képesség arra, hogy más lényeknek is létet adjon. Így keletkeztek az elektronokból az atomok; az atomokból az elemek; az elemekből a vegyületek. Így létezik minden növény, állat és ember mint önálló lény és egyúttal mint más lényeknek a szülője. Mindenben van valami, ami már működik és mindenben valami, ami majd csak működhetik. Az egyik valóban van, a másik vár a születés órájára, amikor erőt kap és megvalósul.

Hogyan lehetséges mindez? Honnan van az erő a létezőben és honnan van a képesség a létezésre abban, aminek még nincs is önálló léte? Honnan van, hogy minden egyrészt valóság, másrészt pedig lehetőség, hogy új dol-

goknak adjon létet? A tudomány ezekre a kérdésekre tényekkel felel és azt mondja: ez így és így van! Vagyis a legközelebbi választ adja. De a metafizikusnak ez nem elég és tovább kérdi: miért van ez így? És feltárul előtte a végtelen lét, akiből minden kapott létet, erőt és működést. Aki mindennek adott valamit, hogy legyen és erőt is, hogy több lehessen és mint több működhessék. Tehát minden valami; és minden még lehet valami. Minden egyrészt lény, másrészt lehetőség arra, hogy még más lények is fakadhassanak belőle, vagy legalább is saját létét előbbre vigye. Mindenben szunnyadnak új dolgok, mint távoli okozatok, amelyek vágyódnak megszületni. És ezek a bimbóban pihenő Ígéreték a létezőben nyugtalankodnak és kifejezésre törnek, bár tényleg még nem léteznek. Várják a megvalósulásukat és ennyiben látszólag kifelé még nincsenek. De akarnak lenni és ennyiben már vannak. Az akarás, a várás és beteljesülés együtt adják a keletkezés, a levés, a térbe és időbe való beilleszkedés folyamatát, vagyis az okozást. Íme, ilyenek az ok és okozati folyamatok, ha azokat belülről szemléljük és a lét mélységeiből feltárjuk.

Ez a szemlélet pedig kétféle nagy és igen fontos ok és okozati működést varázsol elénk. Azt az ok és okozati tevékenységet, amelynek célja magának az önálló lénynek belülről való továbbfejlődése (*actio immanens*) és azt, amely egyúttal kifelé irányul, hogy az önálló lény akár önmagában, akár másokkal kapcsolatban új lényeknek legyen szülője.

De akármilyenek legyenek is az önálló lények, az állagok működései, azok végeredményben mindig belülről, belső erők lendületéből fakadnak és az okozatok mindig szervesen az okokból erednek, tehát az okozatok az okok benső erejének a művei.

Nem igaz Humenak vádja, mintha mi a csupán az egymásután sorra következő tényeket vagy jelenségeket

egymásból folyóknak tüntetnék föl. Ahol csak egymásután van, ott mi sem beszélünk egymásból való leszármaszról.

Téved Kant is, ha a jelenségek közötti ok és okozati kapcsolatot csak az emberi ész berendezéséből és nem a dolgok benső természetéből vezeti le. A tapasztalati tudományok nem az ész művére kíváncsiak, hanem arra, ami a természetben törvényszerűen végbe megy.

Ugyanezt mondhatjuk Mallebranche és Leibnitz elgondolásaira is, akikről még lesz szó.

Mindezek a rendszerek a kezdet, a keletkezés és a fejlődés folyamatát nem is képesek megoldani, pedig ezen nagy természeti folyamatok valóban megérdemlik, hogy tárgyilagosan elmélyedjünk bennük.

A keletkezés és fejlődés belülről nézve.

Bővítsük még ki a keletkezés és fejlődés metafizikai fogalmát.

Minden keletkezés átmenet a nemlétből a létbe; a lehetőségből a valóságba; annak, ami csak az erők rendszerében pihen, a napfényre való kibontakozása.

Létező tehát csak létezőből fakad. Semmiből nem lesz semmi — önmagától. Egyedül Isten képes, mint végtelen lény, semmiből teremteni, még pedig abban az értelemben, hogy ami csak volt, van és lesz, valamikor tényleg nemlétezett, lényiséggel nem bírt. Viszont minden, ami csak létezett, létezik és létezni fog, mint anyagtalan lényeg, mint testetlen valóság öröktől fogva Istenben, mint minden lét ősi fészkeben pihent és várta, vagy várja Isten hívó szavát és az anyagi megtestesülést. A dolgok tehát szakadatlanul Istentől erednek. Amik nem léteztek, az ő erejéből létezni kezdenek. Ez az abszolút, a feltetlen teremtés. Semmi sem létezik öröktől fogva; mindennek időben való megjelenése a teremtés feltetlen

tényből ered. Ami azonban egyszer már létet kapott, az másnak is adhat létet, más dolgokat is szülhet.

A «természet» is szül tehát és viszonylagosan teremt, miután Isten előbb a természetet, azaz a létezőket összes erőivel létrehozta. Volt idő, mikor semmi sem volt és Isten akarta és lett minden. Most már szakadatlanul jönnek-mennek a lények, de csak azért, mert Alkotójuk egyszer azokat a létbe hívta és akarja, hogy a lények gyarapodjanak és sokasodjanak. A viszonylagos teremtés, a keletkezés továbbra is feltételezi a feltétlen, az első nagy tettet és teremtő akaratot. Ez az akarat a viszonylagos teremtésben is tovább érvényesül.

A viszonylagos teremtésből is keletkezhetnek új állagok és új járulékok. Az elektronok atomokba szöknek. Az atomok elemeket alkotnak. Elemekből vegyületek jönnek létre. És amint az elemek folyton vegyülnek, épügy fel is bomolnak. Magukban az anyagi elemekben van bizonyos erő, mely azokat egybekapcsolja. De van más erő is, amely azokat ismét szétválasztja. A szerves testek más szerveket hoznak létre, mert van bennük életforma, amely a szervetlen anyagokat szervessé teszi és az élet fejlődéséhez szükséges fizikai és kémiai folyamatokat rendezi.

Minden ugyanis azonos önmagával és mégis minden folyton átmegy új létformákba, új állagokba. Mindennek van benső szerkezete, de egyúttal minden lehet új dolognak a csírája is. Jöjjenek csak kedvező körülmények és az állagok majd a bennük szunnyadó belső erő és feszültség lendületében új önálló lényeket alkotnak. A természetben a keletkezés ilyen. Amit az idő napfényre hoz, az már a dolgok benső természetében, vagy a dolgok kölcsönös viszonyaiban mint termékeny lehetőség, mint bimbó létezik és érik. És ez a létezési mód nemcsak elvont elgondolás, hanem a természet termékeny ereje, amely megvalósulásra tör. A keletkezés tehát skolasz-

tikus nyelven: transitus ex potentia in actum, átmenet a lehetőségből a valóságba. Isten teremtése ellenben egyszerre úgy a lehetőségnek, mint a létnek a megalkotása.

A fejlődés is keletkezés. Sőt a fejlődés szakadatlan keletkezés. Az a benső erő, amely a lényekben duzzad, lépésről-lépésre és célirányosan bontakozik ki. Minden lépés közeledés a cél felé. Minden fejlődés pedig ennek a lépésről-lépésre és célszerűen haladó erőnek magasabb fokra való fellendülése. Az az önálló lény tehát, amely, mint a fejlődés utolsó lépése, végre napfényre jön, kezdetől fogva haladt a megvalósulás felé; annak belső eszményképe erővel teljesen vezette a kialakulás minden mozzanatát. A fejlődés tehát belülről haladó megvalósulása annak a lénynek, amely az erők mélyén megmintázva pihent. A fejlődés az erők rendszeréből indul ki és azok segítségével futja ki alakját. Ilyen minden szerves fejlődés.

A történelem és a kultúra fejlődése azonban csak átvitt értelemben fejlődés. A történelmi fejlődés nem az emberek természetébe beleágyazott jövőnek szerves és ösztönös kialakulása. A kultúra és a történelem nem a tömegek lelkének kivirágzása. Ezek lendítő erői az önálló egyéniségek, az egyéni kiválóságok és az egyéni szabad akaratok. Mindezen lángeszű tényezők az isteni gondviseléssel kapcsolatban a nagy szellemi értékek és a jövő remények zászlóhordozói.

VI. FEJEZET.

A VILÁGBAN MŰKÖDŐ OKOK TERMÉSZETE.

INCS tehát lény működés nélkül és amilyen a lény, olyan a működése. Lény, lényeg és működés összetartoznak.

A lények azonban különbözök. Íme van a végtelen lény és vannak a véges lények. A véges lények ismét állagok vagy járulékok. Azután vannak még csak útban levő és már megvalósult lények. Mindegyik lény a maga természetének megfelelőleg működik.

A végtelen lény, mint első ok, alapja mindennek. Nem ember ő, nincsenek kezei; nincsen tehát szüksége szerzőmokra sem. Ő nem emberi módon és emberi értelemben cselekszik. Ő is ok, sőt mindennek az oka, de mint ok, nem emberi úton működő ok. Ő benne nincs lehetőség és nem is megy át a lehetőségből a valóságba és ép azért róla a bölcselő azt mondja: Ő a világ létezésének az alapja. Ő benne és rajta alapszik minden; és Ő tőle van minden dolog; és Ő benne találja meg minden lény a magyarázatát.

Isten tehát mindennek az ősi alapja.

Az alap (ratio, raison, Grund) tehát a létbontó okoknak egyik alakja; mégpedig a legtágabb és legelvontabb alakja.

Az okozás ugyanis többfélekép történhetik. Az okozás függ attól a lénytől, amely bármikép is valamit létrehoz. Az anyagtalan lények anyagtalanul; az anyagi lények

pedig anyagi módon működnek és okoznak. Az angyal angyali módon, vagyis testetlenül cselekszik. A gondolat, az igazság, a korszellem szintén a maguk módja szerint hatnak, azaz okoznak. Az ész hamar észrevette, hogy az okok természetüknél fogva különbözők és hatásait is természetüknek megfelelőleg különböző módon hozzák létre.

A végtelen lény mindennek első oka. Emberi módon azt is mondhatom, hogy ő mindennek első cselekvő oka. De ha azt kérdezem, úgy működik-e Ő tényleg, mint mi mesteremberek, vagy mint mi kézzel és szerszámokkal dolgozó művészek? ki felelné, hogy igen. A szemléletesség számára Isten emberi módon teremt, de a bölcselő tudja, hogy Ő több, mint ember. Ő Isten, tehát Ő isteni módon fejti ki működéseit, mint Isten okoz.

Mint minden tökéletesség, épúgy a cselekvés is benne modo eminentiori, fölényesebb módon és minden tökéletlenség nélkül van meg. Isten szemeivel mozgatja a világot. Ez is emberi elgondolás. A bölcselő ellenben azt tanítja, hogy a világ gondolása és a világ teremtése Istenben egy tett. Metafizikai nyelven ezt a cselekvési módot a legegyszerűbben úgy fejezzük ki: Isten minden lénynek az alapja (ratioja). Ami csak volt, van és lesz.

Van az okozásnak, illetőleg a keletkezésnek még más módja is. Ha pl. a pozitív és negatív elektronok egyesülnek, akkor megszületik az atom. Az atomok ismét kapcsolódnak és létrejön az elem. Az elemek társulnak és keletkezik a vegyület. A víz a H_2O , az ember a test és a lélek egyesülése. A keletkezés ezen módját is ok és okozati kapcsolatba hozzuk, de érezzük, hogy itt is ok és okozat alatt valami mást értünk, mint közönségesen. Azok az elemek valósággal nem cselekvő okok és mégis újat hoznak létre. Egyszerűen a természetükben rejlő erőnek megfelelőleg társulnak és íme belső egyesülésük létrejön az okozat, amely új állag.

A keletkezés ezen alakjánál tehát azt mondjuk: vannak a fizikai világban bizonyos dolgok, amelyek új dolgoknak lehetnek a princípiumai, alapelemei, illetőleg alapelvei.

A test és a lélek alapelemei az embernek. A H és O alapelemei a víznek.

De a megismerés rendjében is ehhez hasonló történhetik.

Két fogalom külön-külön nem csinál semmit, de ha egymás mellé kerülnek, esetleg egy harmadik fogalmat szülhetnek.

Két igazságból szintén lehet egy harmadikat kikövetkeztetni.

Sokszor azonban egy új igazság csak több igazságból származik.

A fogalmak és az igazságok tehát a megismerés rendjében szintén lehetnek princípiumok, vagyis oly elemek, amelyekből új igazságok sarjadzanak.

De a princípiumok, az alapelemek, bár új dolgokat hoznak létre és így valósággal okok, mégis egészen más-kép okok, mint az igazi cselekvő okok.

Ezek az alapelemek, alapelvek,, princípiumok ugyanis oly okok, amelyekből ugyan valami módon létrejön valami, de anélkül, hogy ezek maguk cselekednének. (Princípium est id, a quo aliquid quomodocunque procedit. s. Thomas.) Úgy a fizikai, mint az értelmi rendben sok dolog születik ily módon.

Az igazi okok azonban mindig maguk közvetlenül cselekesznek. Az író művet ír; a festő képet fest; a zenész zenél; a mesterember dolgozik. Íme ezek cselekesznek, termelnek, okoznak. És ezek, mint okok, időrendben megelőzik az okozatot; az alkotás után pedig az okozat önmagában is tovább él. Az okozat azonban még sem szakad el teljesen az októl, mert az okozat az oknak képét magán viseli.

A szó szoros értelmében tehát a *cselekvő* ok minden

keletkezésnek és minden új dolognak a forrása. *Causae dicuntur, ex quibus res dependent secundum esse suum vei fieri.* Szt. Tamás szerint: *illud est proprie causa alicuius, sine quo esse non potest.*

Az okok gazdag világában Isten az első ok. ő az ősi eredet és azért Ő a legfőbb oka is mindennek. A cselekvő okok mind Neki köszönik úgy erejüket, mint működésüket. Ép ezért ezek a többi okok mind csak másodrendű okok, amelyeknek mind Ő a szülője.

Minden másodrendű cselekvő ok azonban egyúttal alapelv, princípium is. Mert a több a kevesebbet magában foglalja. De a princípium viszont nem cselekvő ok, mert a kevesebb a többet nem foglalja magában.

Minden cselekvő ok végül egyúttal ratio, azaz alap is; de nem minden alap egyúttal princípium és cselekvő ok is. Csak Isten, aki mindennek alapja, egyúttal mindennek princípiuma és oka is.

A bölcselek az okságot más-más nézőpontból kiindulva más-más néven nevezték el.

Nézhetjük ugyanis a dolgokat a létezés rendjében, in ordine essendi és szemléljük azokat az alkotás, a keletkezés rendjében, in ordine fiendi.

A létezés rendjében Aristoteles kétféle okot ismer: az anyagi és az alaki okot (*causa materialis et formális*). Ezen esetben ugyanis bizonyos elemek pusztán kapcsolatából jön létre az új dolog.

A keletkezés, az alkotás rendjében, midőn valami új dolognak kell létesülni, elsősorban a cselekvő ok szerepel. A cselekvő ok csinál, alkot, teremt új dolgokat. De a cselekvő ok nem vaktában és nem véletlenül, hanem célirányosan működik. A cél vezet a működés közben a cselekvő ok eszét vagy természetét vagy alkotó szerveit.

A keresztény bölcselet e négy okhoz csatolta még a példaképet, az eszményképet (*causa exemplaris*) is, mint irányító, mint a célt közelebbről minősítő és jellemző okot.

Jegyezzük még meg, hogy Suarez is okon a szó szoros értelmében csak a cselekvő okot érti.

A német bölcselek ma is többnyire így gondolkodnak, noha a célnak is, mint oknak méltányolják a horderejét.

Az aristoteleszi, illetőleg a keresztény bölcselet az okozás rendjében minden finom árnyalatra ügyel és azért négy, illetőleg ötféle alakban szemléli az okozások folyamatát. Magam is ezen a nézeten vagyok.

VII. FEJEZET.

AZ OKOK MŰKÖDÉSE A LÉTEZÉS RENDJÉBEN.

Az anyag és alak mint okok.

GÖRÖG lélek igen finom érzékkel felvetette a kérdést: hogyan keletkeznek a dolgok a természet rendjében? Miképen működik a dolgok benső természete, midőn az atomtól fel az emberig, a lények szép, csodálatos és gazdag világát létrehozza?

Minden nép a maga benső alaptermészete szerint szemlél, képzel és gondolkodik. A görög nép esztétikai, azaz művészi érzékkel és szellemmel nézte, képzelte és gondolta el a természet működését és az új lények eredetét.

A művészi lélek gyönyörűsége a formák világa. A művész formákat keres és lát a világban. A művész is belülről nézve, a megtestesülésre váró formáknak kincsesháza és amikor ő a világot nézi, azt hiszi, hogy az is a születésre váró formáknak titkos szekrénye. A művész megtestesíti lelkében a létező formákat a külső és a nekik megfelelő anyagban. A görög művészi lélek ennek mintájára meggyőződéssel tanította, hogy a természet is ugyanígy a benne szunnyadó formákat a nekik megfelelő anyagban igyekszik kifejezésre hozni.

És a görög léleknek igaza volt.

Hiszen maga az ember, a művész is a világhoz, a természethez tartozik. Sőt az ember remek kis világ, mikro-

kozmosz, a nagy világnak kisebbített alakban való megjelenése. Ma azt mondja a természettudomány, hogy az atom a nagy mindenség picike kis tükre, mert az atomban az egész nagy mindenség visszatükröződik. Ugyanezt gondolta a görög lélek is az emberről, mint a természet virágáról, mint a természet nagy művének tükörképéről, mint a természet titkos és remek erőinek gyűjtőszekrényéről. És így fakadt ki a görög lélekben a hit, hogy amint a természet működik, úgy működik, de sokkal nemesebb módon, az ember is. És viszont amint az ember tervez és alkot, úgy alkot a természet is. A természet tehát mindent úgy hoz létre, mint az ember és az ember úgy, mint a természet.

És hogy teremt (emberi nyelven szólva) az ember, a művész?

A művész formákat, eszméket, születésre váró csirákat hordoz magában. A művész ezeket ki akarja fejteni és azért eszméinek és formáinak anyagba kell öltözniük. Mert amíg a forma csak forma, addig az az anyagtalan világhoz tartozik. Mivel pedig a forma a jelenségek világában is vágyik megjelenni, azért a művész keresi az anyagot, amellyel eszméjét a legjobban kifejezheti. Mert non ex omni ligno fit Mercurius (nem minden fából lehet Merkúr szobrát méltóan kifaragni). Az anyagnak összhangban kell lennie a formával. Az anyagban is kell képességnek lennie arra, hogy az eszmét, a formát megtestesítse. Az anyag ezen képességét receptivitásnak, fogékonyságnak, kifejező erőnek nevezzük.

Michelangelo elment a márványbányákba és nézte a nagyszerű tömböket és ezek a tömbök megihlették őt és eszméket, művészi gondolatokat csaltak ki belőle.

Leibnitz bölceleti nyelven az anyagnak ezt a rátermettségét így fejezte ki: az anyagban bennszunnyad (preformálva) homályosan az az alak, amelyet ki lehet belőle csinálni.

Minden anyag: a színek, a zenei hangok, a fa, a márvány, a kréta stb. alkalmas bizonyos formák, bizonyos művészi entelecheiák megtestesítésére és csakis azokra és semmi egyébre! A művészet alkotásainak nagy titka, hogy benne az anyag lelke és a művészet formái összecsendülnek. Ezt a gondolatot egy kínai filozófusnak, Dschuangdsinak művéből is megvilágíthatom, hiszen a kínai művészet ép oly csodálatos, mint a kínai bölcselet.

«A fafaragó haranglábát faragott. Mikor a mű készen volt, mindenki csodálta. Úgy néztek rá, mint egy isteni műre.»

«Lu, a fejedelem, megkérdezte: mi a te művészeted titka?»

«A művész felelte: én csak kézműves vagyok és nincsenek titkaim. De elmondom mégis, ami fontos.»

«Mikor e műre gondoltam, csak erre gondoltam mindig és figyelmemet más dolgokra nem pazaroltam. Sőt böjtöltem, hogy nyugodjék meg a szívem is. És mikor három napig böjtöltem, akkor már többé nem gondoltam sem jutalomra, sem dicsőségre. Mikor öt napig böjtöltem, akkor már nem gondoltam sem dicséretre, sem kicsinylésre. Mikor hét napig böjtöltem, akkor meg már nem gondoltam sem testemre, sem annak bármely részére. Még Fenségedre sem gondoltam többé. Az egész lelkem a művészeté lett és eltűnt belőlem a világ minden bolondsága. És akkor végre kimentem az erdőbe és nézegettem a különböző fákat és azok természetes növést. Mikor pedig megtaláltam a nekem megfelelő fát, akkor a harangláb is készen állott előttem úgy, hogy csak ösztönösen ki kellett faragnom. Ha nem találtam volna meg a megfelelő fát, nem lett volna harangláb sem. De mivel e műben természetemet az anyagnak a természetével teljesen összeilleszthettem, azért tartják az emberek e művet isteninek.»

E magyarázat minden művészi, sőt minden természeti alkotás keletkezésének nagyszerű megvilágítása.

Két világ van tehát a természetben és a művészetben egyaránt: az anyag és a formák világa. Ezekből keletkezik minden. Nézzük először a művészetnek és azután a természetnek alkotásait.

Az anyag világa csupa fogékonyság, csupa lehetőség {habet facultatem recipiendi). Az anyag maga, mint ilyen, vágyódik beteljesülni és alakokba öltözködni. *Materia appetit formas*. A márvány a maga finom erezeteivel, anyagának melegségével már előre jelzi, mire alkalmas. A színek magukban, mint hideg és meleg színek, mint meleg vagy hideg hatások, szintén a nekik megfelelő kifejezésre törekszenek, önmagukban még nincsen egyéniségük, de ha a formát velük és belőlük kihozzuk, akkor egyéniséggé válnak. Az igazi nagy színészek is önmagukban (ők maguk mondják) igen színtelen egyéniségek, de a színpadon hatalmas egyéniségeknek lehetnek hordozóik és megszólaltatóik.

Az anyag tehát önönmagában hordoz sok-sok lehetőséget. Az anyag ugyan még egy lény sem, de alkalmas arra, hogy sokféle lény lehessen. Az anyagnak vannak benső képességei arra, hogy belőle a lények testet ölthessenek. Maga az anyag egy lény sem, mégis van neki olyan képessége, amelynél fogva bizonyos lényeket különösen megérezkíthet. Nem mindenkinek áll egyformán ez vagy az a kalap, ilyen vagy olyan színű ruha stb. Viszont a ruha, a kalap, a bot stb. az egyéniséget is hangsúlyozhatja, kiemelheti stb. Az anyag, szóval, természeténél fogva arra van rendelve, hogy a formák világának testet adjon. Olyan az anyagnak a természete, a képessége, az alkata, hogy a gondolat, az eszme nemcsak az anyagban ölt testet, sőt, mintegy az anyagból, illetőleg az anyag képességeiből születik meg. Csak így érthetjük meg Michelangelói, Leibnitzot és a kínai fafaragót.

«Mikor az anyag természete a művész természetével

összecsendül — mondja a kínai bölcs —, akkor születik meg az isteni mű.»

Az ilyen mű valóban isteni mű.

Mert ki teremtette a művészt az ő gazdag formavilágával? Ki teremtette az anyagot a formavilághoz illő befogadó és kifejező képességgel? Hiszen a kettő úgy összetartozik, mint a ki- és a belelékezés! És végül, ki hangolta a kettőt így egybe, hogy egymásra legyenek utalva és egymás nélkül kölcsönösen csak féllények legyenek? Az anyag és a művész felett van az Isten, mint mind a kettőnek végső oka és forrása, mint a művészek művésze.

Ámde, ami az emberben végbemegy, ugyanaz történik a természetben is. Hiszen a szervetlen világban mindenütt van matematika, ahol pedig van matematika, ott van forma is. A mechanikai, fizikai és kémiai tudományok matematikusok igyekeznek lenni; a természet törvényeit matematikai nyelvre igyekszünk lefordítani, szóval mindenütt minden jelenséget matematikai alakra igyekszünk hozni. És mi a matematika? Anyagtalan gondolatoknak, örök és változhatatlan formáknak megtestesítője. Ha tehát az anyagvilág jelenségei matematikusok, akkor azok benső formákkal is teljesek és a mi összes természettudományaink örök és változhatatlan formák életének megmagyarázóik és leíróik. Semmiféle anyagelvűség ezen az elmélkedésen nem ronthat. A természettudományok, úgy, amint mi azokat tanítjuk, mind a természet életéből való elvonások. A természetben pedig a dolgok természete és benső formái, mint anyagtalan, eleven és fáradhatatlan elv működik és a maga formavilágát a jelenségek pazar gazdagságában éli ki.

Az elektron, az atom, az elemek, a vegyületek, a kristályok, a növények, az állatok számtalan fajai és egyedei és végül az ember, nem a véletlen szülőttei, hanem az

anyag képességein keresztül kibontakozó formáknak megtestesülései.

De térjünk most át a művészet és a természet világából a bölcsesletnek szigorú fogalomvilágába! Kérdezzük csak ezek után: a létezők rendjében az új lények, mint okozatok, hogyan erednek okaikból? A bölcselő ugyanazt mondja, amit a művész. Minden úgy létesül, hogy a formák az anyagokkal egyesülnek. De ki kapcsolja össze az anyagot a formákkal? A művészetben az anyag és a forma között a művész tevékenysége közvetít. Hát a természetben? Mondjuk egyelőre: maga a természet! De mi a természet? Ezt is szemléltethetjük?

A szervesetlen világban a vonzás és a taszítás, a «szeretet és gyűlölet», ősi tények. A szervesetlen világban bizonyos elemek bizonyos törvények szerint (Mendelejev szakaszos táblázata) önként kapcsolódnak. Magukban az ősi elemekben van bizonyos dinamikus erő, amely legelőször az atomok sokféleségét teremti, azután az atomokat elemekké kalapálja és végül az elemeket vegyületekbe vagy kristályokba csoportosítja. Darwin szerint az anyagra rászabott erők viszik végbe az anyagi világ kibontakozását is. A szervesetlen világban a keletkezés ugyan mechanikus, de ez a mechanikus mód is csak azért lehetséges, mert a mechanizmus is láthatatlan erők célszerű és feltétlen irányítása. A mechanikus és célszerű működések egyúttal mind tervszerű és matematikára is átírható működések és nem eszeveszett vagy véletlen események.

Szóval, a világnak anyagi elemeiben, mint egy épülő ház köveiben, kölcsönösen vannak bizonyos előre elkészített és szándékosan kitervezett alakok és vázlatok, amelyek az elemek dinamikus és sokféle kapcsolódása alkalmával egyszerre egybeolvadnak és napfényre kerülnek. A földolog csak az, hogy ezek az elemek egymásra akadjanak, mert ha egyszer találkoznak, akkor az

elemekből magukból közvetlenül megszületik az az új lény amelynek a lehetősége úgy szunnyadt bennük, mint H_2O -ban a víz, vagy a só elemeiben a kocka, vagy a timsóéban a nyolcszög, mint kristály formák.

A mechanikus, a fizikus, a kémikus ugyancsak a jelenségek törvényszerű lefolyását tárgyalja; a bölcselő ellenben azt nyomozza, hogy mi jelenik meg ezekben a törvényszerű folyamatokban? És rájön, hogy ami megjelenik, az a jelenség alakja, az entelegeia. A jelenség maga, mint folyamat pedig annak az alaknak kiteljesülése.

Ha ugyanis az élet jelenségeit nézzük, akkor egy-egy termékeny magban is kézzelfoghatóan szemlélhetjük a bölcsélet ezen gondolatait.

Minden magban ugyanis adva van először is a magnak anyaga. De ott pihen a mag alakja is, mint a magnak csirája és lelke. Az anyag és a csira összetartoznak. A mag anyaga arra való, hogy a mag alakja, csirája belőle megtestesüljön. Mikor ugyanis a mag élni, azaz csirázni kezd, ez a csira vezeti a magban meginduló kémiai és fizikai folyamatokat; ez a csira, mint a mag lelke, építi fel a fizikai és kémiai folyamatok segítségével a mag anyagából a saját látható testét.

A mag célja tehát, hogy annak anyagából a benne és vele összekapcsolt alak kibontakozzék. A kettő összetartozik; az anyag és a forma egy valóságot alkotnak; egy célra törekeshetnek és ha e cél nem sikerülhet, együtt pusztulnak is el. De ha a cél sikerül, akkor az anyag és az alak természetéből együtt jön létre «az isteni mű», mondotta a kínai bölcs.

Az anyag tehát mint ok, nagyon is közreműködik abban, hogy az alak megszülessék és létezzék.

De viszont az alak is, mint ok, az anyag minősítésében és fejlesztésében nagy szerepet játszik.

Az alak ad ugyanis az anyagnak minőséget és értéket.

Az alak fejt ki az anyag lehetőségét; tettere váltja

azt, ami benne készség; kielégíti fogékonyságát (receptibilitás), hogy a létezés magasabb rendjébe jusson.

Az alak eszközlí, hogy az anyag, mondjuk, mintegy a semmiből valamivé váljék.

Mert már Plato tanította és Aristoteles megerősítette, hogy az anyag alak nélkül semmi, legalább is számunkra. Az alak nélküli anyag ugyanis «sem nem milyen, sem nem mennyi, sőt nincs benne magában semmi olyan fogantyú, amibe az értelem belekapaszkodni szokott akkor, amidőn a dolgokat meg akarja ismerni». Magának az anyagnak nincsenek semmi tulajdonságai. A tulajdonságok már mind alakiak, vagyis az alakoktól eredők. Ha tehát az anyagban nincs semmiféle alaki elem, akkor az az ész számára mély sötétségbe vész. Azt sem testi, sem lelki szemeinkkel észre nem vesszük. Az egyszerűen megfoghatatlan számunkra.

Ilyen az az anyag, amelyet ósanyagnak, *materia primá*-nak neveznek a metafizikusok. Ebben az anyagban csak egy képesség van, hogy t. i. a semmiből a fényre juthat; az alak révén gyökeres létet (*esse substantiale*) nyerhet. Mikor ugyanis az anyag bármilyen alakot, bármilyen képességet magába fogad, akkor lesz valamilyen, akkor lesz valamennyi, vagy akármi olyas, ami a lényt lényé teszi és azt értelmünk számára megközelíthetővé alakítja. Ez az anyag már a maga fogékonyságával alkalmas azután arra is, hogy az alakok még jobban tökéletesítsék, létét gazdagítsák (*esse accidentale*), illetőleg azt sok mindenféleképp kiképezzék.

Látjuk tehát, hogy az anyag és az alak két oly ősi elv, amelyek egymásra vannak utalva; egymásra hatnak, egymással szakadatlanul összefonódnak.

Aristoteles és a józan fejlődés bölcselete is azon az állásponton van, hogy a fejlődés az anyagnak és az alaknak szakadatlan és újnál-újabb kapcsolataiból ered. Csak így lehet elgondolni a szerves és a lét mélységeiből

kibontakozó fejlődést. Mert mennél fogékonyabb az anyag, annál nemesebb formákat tud befogadni és kifejezni. És minél gazdagabb lehetőségű az anyag, annál több szépséget képes kifejezni. Minden fejlődési fok pedig egyúttal lépcső egy még magasabb felé. Minden nagyság út a végtelenség felé.

Az anyag és az alak kapcsolódása eredményezi tehát az egész világ kifejlődését is, el egészen — ki tudja még hová!

Az anyag és az alak így tehát valóban létesítő okok létezés nagyszerű sorrendjében és kibontakozásában.

Ezt a szemléletet azonban lehet még kiszélesíteni, sőt elmélyíteni is. És akkor pl. nézzünk arra is, mikép nemesedik az emberiség? Mikép halad a polgáriasodás, mint külső csinosodás? Mikép gyarapszik a kultúra mint belső megszépülés és mint az igazság, a jóság és a szépség keresése és megvalósítása.

Ebben a nagy benső mozgásban az emberanyag is egyre jobban átalakul, átnemesül és alkalmassá válik az erkölcsösség, a jóság, a szépség nagy alkotásainak hordozására.

Az anyag és az alak tehát valóban okok a létezés rendjében. Okok pedig nem úgy, mintha kézzel-lábbal működnének és így alkotnának. A működésük csak abban áll, hogy egymásra találva egymással egyesülnek és ezen egyesülésből új lény fakad. Sem a H, sem az O nem cselekszenek semmit, de ha egyesülnek, vizet hoznak létre.

Mivel csak egyesülés és nem közvetlen cselekvéssel hoznak létre új lényeket, azért mondjuk, hogy az anyag és az alak okok ugyan, de csak úgy, hogy létezésük közben egymásba olvadnak.

A cselekvő okok már más természetűek és másképp is hatnak.

VIII. FEJEZET.

AZ OKOK MŰKÖDÉSE AZ ALKOTÁS RENDJÉBEN.

A cselekvő okok.

LÉNYEK működnek, tehát a lények okok. A fizikai, a kémiai, az élettani és a lélektani folyamatok mindmeggannyi okozatok.

A hatások nemcsak úgy jönnek létre, hogy bizonyos anyagok egymással egyesülnek és új állagokat alkotnak. A legtöbb okozat egyenesen cselekvések eredménye. Maguk az állagok mint állagok cselekvő okok és amit létesítenek, az azok okozata. Az állagoknak ép az a természetük, hogy cselekedjenek, illetőleg természetüknek megfelelő hatásokat hozzanak létre. Sőt még a járulékok is külön-külön működnek

Mik tehát a cselekvő okok? Cselekvő ok minden lény (legyen az állag vagy járulék), amely a maga természetének megfelelőleg a szó szoros értelmében működik és hatásokat hoz létre. A só sóz; a méreg mérgez; a villám gyújt; a növények a levegőt tisztítják; az állatok egymást marják; az ember a földet műveli; ipart üz, kereskedik, művészkedik, igazságot keres, erkölcsös társadalmat alkot stb., stb. Mindez okozás. A természet erői okoznak, mikor új csillagok keletkeznek vagy a régiek megszűnnek. A föld erői okoznak, amikor tengerek és szárazföldek keletkeznek. A szellem erői okoznak, amikor

új kultúrákat teremtenek. És mindezek a nagy okozások belső erőkből fakadnak úgy, hogy az erők önmagukból mintegy kilépnek és a maguk képére és hasonlóságára új lényeket vagy alkotásokat szülnek.

A világban az ok és okozat, új lények keletkezése és a régiek megszűnése, tapasztalati tények. A közönséges ész is látja, hogy körülötte mindig történik valami. Minden nap hoz valami jót vagy rosszat és az egyszerű ember, sőt a gyermek is számtalanszor kérdezi: miért van ez így? vagyis keresi a jelenségek, az új mozzanatok, a dolgok okát. A bölcselőnek azonban ezeknél mélyebb kérdései vannak. Vizsgálja: mi is az az okozás, mint cselekvés? Valóban okoznak-e a lények, vagy minden okozás csak látszat? Végül honnan van a lények cselekvő ereje, amelyből új dolgok születnek? Ezen kérdésekre kell nekünk is felelnünk.

Mi is az okozás?

Az okozás azt fejezi ki, hogy minden új lény, amely létezni kezd, valamely lényből, mint cselekvő okból származik. Omne quod fit habet causam (szent Tamás). Bővebben mindennek, ami nem létből a létbe; a képességből (lehetőségből) a valóságba; a nyugalomból a mozgásbamegy át, okának kell lennie. És ez az ok olyan, amely *valóban* cselekszik; olyan továbbá, ami alkotásánál fogva képes arra, hogy az új lényt vagy állapotot létre hozza. Nyilvánvaló, hogy az okságnak, illetőleg ennek az oknak fogalma szorosán összefügg a mozgásnak, az időben való keletkezésnek a fogalmával. Ezzel azt akarjuk kifejezni, hogy a működő ok, ha akár oly dolgot hoz létre, amely az időben rákövetkezik; akár olyat, amellyel talán időben egybeesik, mint ok, legalább is az észben megelőzi és önmagából szüli az okozatot. A működő ok mindig az, quo fit aliquid; tehát az új lénynek, vagy az új mozgásnak vagy valami új változásnak cselekvő oka.

Az okozás fogalma továbbá nemcsak időben való egy-

másutánt jelent, hanem benső kapcsolatot is az ok és az okozat között. Ahol csak okozat van, ott kell oknak is lennie. Lehetséges, hogy gyarló eszünk az okot mindjárt nem fedezi föl; nem látja és a véletlenre, mint okra, hivatkozik. De a véletlen mindig csak a mi véletlenünk (relativ). Isten előtt, aki mindent lát, nincs véletlen, mert ő mindennek a távolabbi és a közelebbi okát is látja. Nincs feltétlen véletlen és nem is lehet az igazán ok.

Végül a világban működő okok és okozatok rendje szigorúan nem esik össze egymással. Minden okozatnak megvan a maga oka; de nem minden oknak mindig ugyanaz az okozata. Minden mechanizmus dacára is, amelyet a világban tapasztalunk és matematikai nyelvre is átfordítani igyekszünk, az okozatok teljesen ugyanazon módon talán csak a nagy csillagászati törvényekben ismétlődnek meg. A fizikában, a kémiában és főleg az élők világában azonban már egyre több eshetőség zavarja az ok és az okozatok közötti szigorú állandóságot és szabályszerűséget. A szellemvilágban pedig a szabadakarat folytán ugyanazon ok vajmi ritkán szüli ugyanazon okozatot. A szabadakarat választásaiban kiszámíthatatlan.

A metafizikus ép ezért különbséget tesz az okság elve és az okság törvénye között.

Az okság elve a priori elv. Tisztán az észből, azaz minden tapasztalat kizárásával is rájövök arra, hogy az okozatnak okának kell lennie. Mert ha elemezem az ok és elemezem az okozat fogalmát, nyilvánvaló előttem, hogy okozat, ami mindig valami új dolog, önmagától nem származhat. Általában, amint semmiből nem lesz semmi, ép úgy valami is csak valamiből származik.

Bár az okság elve a természetben mindenütt beigazolódik, mégis, mint a tapasztalat mutatja, sok-sok eshetőségnek van kitéve. Az észből fakadó okság elve vajmi egyszerű. A természetben működő okság ellenben vajmi

összetett. Mikor az elvet a természetre akarjuk alkalmazni, számolnunk kell magával a természettel, illetőleg a természetben uralkodó körülményekkel és előre nem látható eshetőségekkel. Mert más valamit elgondolni (elv) és más az elvet megvalósítani (törvény).

A külvilágban és jelenségeiben ugyanis az ok és okozatok között lévő összefüggéseket közvetlenül nem észleljük. A természet nyújt ugyan különféle benyomásokat, sőt a benyomások között felmutat bizonyos zavaros összefüggéseket is; de mindezek nem jogosítanak fel arra, hogy közöttük *állandó* és *szabályos* kapcsolatokat tételezzünk fel és így belőlük az okság szükségszerű törvényét kibogozzuk. Ehhez még az is hozzájárul, hogy az összes fizikai cselekvő okok többnyire messzire visszamenő okláncolatba vannak beágyazva. Minden egyes okszem voltakép sok megelőzőnek a függvénye. Minden egyes új okszembe a megelőzők is átmentik tulajdonságaikat és sajátos természetüket úgy, hogy külön-külön egy-egy oknak igazi arculatát és természetét szinte lehetetlen megállapítani. Ép azért a természetben nehéz azt pontosan meghatározni, hogy egy bizonyos okozatnak melyik a maga egyedüli oka. Legtöbbnyire azt kell mondanunk, hogy az okok együttvéve hozzák létre az okozatot.

Csoda-e tehát, ha sokszor azt tanítják, hogy mi nem is külső tapasztalatok révén jutunk el az okság törvényéhez, hanem kizárólag belső élményeink tanúsága erősíti meg bennünk az okság törvényének létezését. Ott, a mi benső világunkban és lelki tevékenységeinkben mintegy intuitive ragadjuk meg először az ok és az okozat közötti titokzatos összefüggéseket és aztán ezen belső tapasztalat fényénél látjuk meg a külső világban is az egymásra következő jelenségek között a belső kapcsolatokat és törvényeket.

Mi ugyanis részint cselekvőleg mint okok; részint szenvedőleg mint okozatok viselkedünk.

Mikor gondolkodunk, akarunk, mozgunk, mintegy ki-

lépünk önmagunkból és oly működéseket hozunk létre, amelyek nemcsak belőlünk fakadnak, hanem egyenesen a mi alkotásaink. Tehát az Én és annak művei között van összefüggés, de van különbség is. Az Én látja, hogy művei öbelőle erednek. De tudja azt is, hogy azok az Éntől mégis különböznek.

Viszont ha külső hatások folytán gyönyör vagy fájdalom fakad fel lelkünkben, érezzük, hogy mi valamit élvezünk, vagy valamit elszenvedünk és hol a szerencse fiainak, hol pedig a sors áldozatainak tekintjük magunkat, így számtalan esetben és közvetlenül megéljük a külső okot; észleljük ezen oknak reánk gyakorolt működését és az annak nyomában fakadó örömet vagy bánatot. Sőt megéljük nemcsak az okot és az okozatot, hanem azt a belső kapcsolatot is, amely a kettőt okozási viszonyba fűzi. És mi ezt a kapcsolatot esetleg mint törvényt fogjuk leszögezni. Észre vesszük ugyanis, hogy valahányszor az okok megisméltődnek, mindig ugyanazon okozatok jönnek létre, tehát a kettőjük között lévő viszonyt *állandónak* és *szükségszerűnek* éljük meg.

Ugyanezt a belső kapcsolatot most már a rajtunk kívül és a nélkülünk végbemenő jelenségekben is ki-nyomozzuk.

Ezentúl már a külvilág jelenségeinél is gondosan fogunk arra ügyelni, hogy van-e két jelenség között ilyen állandó és ugyanazon módon visszatérő kapcsolat? Sőt esetleg, mint Stuart Mill, vagy Wundt mi is, módszereket fogunk kieszelni arra, hogy sok-sok ok összeműködése dacára is kitapogassuk azt az egyedüli okot, amely az okozatot főleg létesítette.

A második főkérdés: valóban cselekvő okok-e az állagok, vagy csak látszatokok?

A kérdés megvilágítására kijelentem, hogy nem gondolok ezúttal Humera, ő tagadta az állagok létezését, tehát tagadnia kellett ezúttal azoknak, mint cselekvő

okoknak is a működését. Annál is inkább, mert ő az ok és okozat ikerfogalmak értékét is egyszerűen kétségbevonta.

Nem gondolok Kantra sem, aki azt, ami a *tárgyi* világban mint ok és okozat szerepel, szintén kétségbevonta és e két fogalmat csak az ész kategoriatív működésének tekintette úgy, hogy ami előttünk mint ok és okozat tűnik föl, az voltaképp csak az *észben* megy végbe és nem egyúttal a külső világban.

Mi a kérdést más szempontból tettük fel. Descartes és utána Spinoza ugyanis azt tanították, hogy metafizikai szempontból a világ két részre szakad: a kiterjedésre (anyag) és a gondolatra (szellem). Ami a kiterjedéshez tartozik, az mind gépiesen működik. Így működnek az anyagi elemek, a növények és az állatok, mert ez utóbbiak is csak gépek. Sőt Spinoza szellemében a szellemnek, az embernek is így kell működnie, mert őszerte az ember sem önálló lény (állag), hanem csak Istennek a megjelenési módja, és nem is ő, hanem Isten működik benne.

Ezt a bölceletet az egyébként igen éleselméjű Malebranche foglalta rendszerbe, amelynek a neve az okkazonalizmus (alkalomszerűség). Az okkazonalizmus pedig azt tanítja, hogy a teremtett állagok maguk nem működnek, hanem Isten működik bennük akkor, mikor látszólag ők működnek. A teremtett dolgok időnként mind csak jó alkalmak arra, hogy bennük és velük Isten működjék és mindazon okozatokat létrehozza, amelyeket mi a teremtett állagok működésének tulajdonítunk. Quod nescis, quomodo facis, id non tu facis. Amiről ugyanis nem tudod, hogyan csinálod, azt nem te csinálod. Mert tudod-e, hogyan emeled fel a karodat? Ha nem tudod, nem is te, hanem akaratod «alkalmával» Isten emeli azt fel.

Az ilyen bölcselkedéssel azonban semmire sem megyünk.

Még a pozitivisták is elfogadják, hogy mindarról, ami

bensónkben végbe megy, közvetlen és intuitív tudásunk van. Már pedig mi átéléseink tiszta fényénél tudjuk, hogy mi cselekszünk, mi gondolkodunk, mi töprengünk. Igaz, hogy önmagunkat nem mi teremtettük; összes erőinket és képességeinket örökség gyanánt kaptuk, de ezzel a törzsvagyonnal nekünk kell gazdálkodnunk és élnünk. Énünket is ugyan keretek határolják, de a kereteken belül mi mozgunk, fáradunk, dolgozunk tehetségeink szerint.

És így működik minden lény a világon. Mindennek van természete és minden lény a maga módja szerint él a természetével. A mechanikai, a fizikai és a kémiai folyamatokban nem keresünk ugyan szabadságot, de viszont melyik természettudósnak jutna eszébe, hogy ő, mikor az anyaggal foglalkozik, voltaképp Isten mechanikáját, fizikáját vagy kémiáját látja és írja meg.

Tagadhatatlan másrészt, hogy vannak ma is fizikusok, akik ehhez nagyon hasonlót tanítanak. Vannak, akik vallják, hogy a mozgásnak sohasem a mozgó test az oka, mert a testek a mozgást legfeljebb befogadják, vagy átalakítják, de sohasem magukból szervezik. Pedig a szerves testek ép úgy, mint a szervesek, képesek arra, hogy külső hatásokra ellenhatásokkal válaszoljanak, azaz természetüknek megfelelően szintén mozgással feleljenek.

Az élőlények is mind, a növények ép úgy, mint az állatok, nem pusztán gépek, hanem igen sokszor önkényesen működő lények. A létért való küzdelemben, a körülményekhez való alkalmazkodásban ezernyi fífikával élnek, ami bizonyosan túllépi a gép képességeit. De a mi felfogásunk szerint nevetséges volna azt is állítani, hogy Isten működik ilyenkor is a növényben és az állatban, sőt azoknak minden ösztönös cselekedetében. Hiszen akkor voltaképp Isten állana örök harcban önmagával. Isten vétkezne, ha bűn megy végbe. Isten gyakorolná az erényt is és a káromkodást is. Szóval Isten volna az

ördög és a szentség egyszerre, már pedig ez az ellentmondás elvébe ütközik.

A világban a bolygók valamely nagyobb égitest körül forognak ugyan, de egyúttal saját tengelyük körül is. Így van ez mindenütt. Mindenben megnyilvánul ugyan Isten ereje és minden Isten felé tájékozódik, de egyúttal minden saját maga körül is forog; minden a saját maga életét is éli. Ebben az értelemben tehát minden önálló lény valóban cselekvő ok.

De íme már átmentünk a harmadik kérdés tárgyalására is, t. i.: honnan van a cselekvő okok természete és működési képessége? Nyilvánvaló, hogy az első októl. Az okok sorrendjében kell első oknak lennie. Kell olyan oknak léteznie, amely létezésének és végtelen működésének értelmét és magyarázatát csak önmagában bírja és már nem másban. Ez az ok pedig egyúttal ősi forrása is minden teremtett ok működésének. Ő egyúttal a világ egységes szerkezetének is a művésze.

Az összes tudományok ugyanis arra a tanulságos megállapításra jutnak, hogy a világban minden összetartozik. Az összes állatok, bár egymástól függetlenek, mégis a világ nagy összhangjában és egységében egybecsendülnek. A dolgok ősi forrása tehát, azaz az első ok, aki nem csak önálló lényeket teremtett, hanem azokat, mint a hangszer húrjait, összehangolta, hogy mind *együttvéve* egybezengető és egységes célt megvalósító világot és ne káoszt alkossanak.

A világ célját is tehát az első ok tűzte ki. A lények pedig mind úgy vannak alkotva, hogy ezt a célt megvalósíthassák. És ha megvalósítják, ez az ő érdemük is, mert hiszen ők a cselekvő okok.

Acél mint ok.

A természetben minden működik és minden működés cél felé törekszik. A világ élete voltaképpen a célok szakadatlan megvalósulása. Nincsen lény cél nélkül, mert nincsen lény belső lényeg és belső alkat nélkül. Amilyen pedig az alkat, olyan a cél és olyan a működés is.

Ha mi a világot valami világfölötti pontból egységes és mindent átható pillantással nézhetnők, testi szemünkkel is látnók, amint minden lény célba szökik. És amidőn minden lény eléri a célját, akkor voltaképp a világ is, mint egységes valóság, betölti a maga nagy mérhetetlen feladatát. Célhoz jut.

A bölcselelő a célnak jelentőségét világosan látja és amidőn látását fogalmakba illeszti, akkor a világ életét rögzíti meg.

A bölcselelő látja, hogy a világ két részre oszlik: élettelenre és élőre. Az élő viszont érzékire és szellemire. De akármelyik részét szemléli is a természetnek, meggyőződik arról, hogy titkos erők dolgoznak a lényekben, amelyek felettük álló és ismeretlen tájak felé irányítják működéseiket. Mit tudja az ásvány, milyen erők vannak benne? És mit tudják a növények és az állatok, miképp kényszerítik őket ösztöneik arra, hogy bizonyos zárt körben életük feladatát és célját betöltsék? De az értelmes és önkarakatos ember is ráeszmél-e arra, hogy értelmének kinyílt szeme és akaratának minden szabadsága dacára is mindazok a képességek és tehetségek irányítják, amelyek tudtán és akaratán kívül belülről gyúlnak ki az értelem magjában és az akarat középpontjában.

Nincs közömbös lény, nincs közömbös természet sehol a világban. Minden valami cél felé van kifeszítve, sicuti sagitta a sagittante (szent Tamás). És az egész világ is, mint egész, oly cél felé halad, amelyet a lények mind

együtt valósítanak meg, persze anélkül, hogy a jövőt előre látnák.

Milyen kapcsolat van tehát a cél és a működő okok között? Hogyan működnek a világban lévő rejtett célok, mint okok?

A cél a működő okok lelke; a működő okok pedig a láthatatlan céloknak a teste.

Hogyan értem ezt?

A természetben nincs semmi esztelen. Minden logosz-szal, ésszel van tele. Az elektrontól az emberig minden testet öltött gondolat és megtestesült cél. Amint az ember alkotásokban érzékíti meg gondolatait, ép úgy a világalkotó is, nevezzük mi őt Istennek, vagy nevezze az anyagelvű azt természetnek, művekben fejezi ki önmagát. Oly művekben, amelyek értelmünkhöz szólnak és fogalmakban is megörökíthetők. A mi alkotásaink és a természet alkotásai mind észszerűek, még pedig kezdve az elektrontól az emberig. Mivel a lények lényege valami gondolat, valami eszme, azért az az eszme egyúttal a lénynek a benső célja. A testet öltött gondolat tehát egyúttal valóban testet öltött cél is.

Amiben pedig csak cél duzzad, az a cél irányában igyekszik működni. És igyekszik-e minden így működni?

A fizikus ép úgy, mint a metafizikus látja, hogy az élettelen természetben is vannak törekvések (appetitus naturalis), amelyek szerint minden elem, minden ásvány működik. Természetes a kristályosodás ennek a belső törekvésnek legszebben szembeszökő példája.

A növény és állat ösztöne szintén testet öltött cél. Az ösztönös cselekvések pedig a belülről működő, lendítő célnak külső kifejezései.

Az emberi egyéniségek különböző osztályai (értelmi, érzelmi, akarati típusok; a tudósok különböző törekvései; a művészetek különböző képviselői; a vallásos, az erkölcsi, a társadalmi, a jogi zsenik) mindmegannyi

különböző, de belülről szinte ösztönösen működő értelmi és érzelmi céloknak a kifejezései. A hivatás, a rátermettség oly szavak, amelyekkel lelkünk igaz alkatát, szerkezetét és velünk született célját igyekszünk öntudatra hozni. Bizony mi is kifeszített nylak vagyunk és benső energiáink vasakarattal kényszerítenek arra, hogy a természetünkben rejlő célok szerint éljünk. Szabadok vagyunk, igaz; ellenkezésbe jöhetünk önmagunkkal is, ez is igaz; de boldogságunkat tesszük kockára, ha nem követjük elhivatásunkat.

Újból kérdezem ezek után, mily kapcsolat van a cél és a működés között?

Minden működés a benső célszerűségnek a kifejezése.

A cél a működő ok lelke; a működés pedig a célnak a teste. Cselekvő ok és cél úgy tartoznak össze, mint a test és a lélek. Aki a testből kimarja a lelket, hullává teszi azt. Aki a cselekvő okból kiküszöböli a célt, a bolondok házába küldi a cselekvőt.

Aristotelesz jól látta ezt, és azért helyezte a célra, mint ható okra, oly nagy súlyt a cselekvés rendjében. A nagy bölcselő előtt a világ is úgy tűnt fel, mint célbaszökő valóság, mint oly célnak a tervszerű kiépítése, ami talán csak évmilliók múlva bontakozik ki a maga igaz mi-voltában. És ép ez a távlat ragadta lelkét a legmagasabb szemléletekre. Amilyen a mag kicsiben, olyan a mindenség nagyban. A magban testetlenül és mégis valóságosan bennpihen az egész növény; épúgy a mindenségben is bennszunnyad millió évek előre nem is sejthető története. De a mag fejlődése és növénné váló kibontakozása a belülről ható testetlen növénynek a megtestesülése. Így van ez az egész mindenségben is. Az idők és korok változása és egymásra torlódása nem esetleges, nem okatlan, nem is kilátástalan. Igaz, hogy mi semminek sem látjuk meg a világon a végső célját, de látjuk-e mi akár mikroszkóppal is a magban pihenő lényt? Látjuk-e a

tojásban elrejtett állatkát? Meggyőződésünk, hogy amint mindennek van célja, úgy kell az egész mindenségnek is cél felé haladnia. Hiszen a nagy kozmológiai korszakok is valami nagy célt valósítottak meg. A biológiai fejlődések végén is új életképek alakultak ki. A zűrzavar egyre jobban lehiggadt, a világ képe egyre inkább tisztult úgy, hogy ami haszontalan volt, elpusztult; az alkalmas megizmosodott, és ami egyszer életképpé vált, az minden körülmények között is megmaradt, illetőleg megújult.

Igy vagyunk a szellemi kultúrákkal is.

Egyik a másik után jött és ment. De minden kultúrának aranyértéke az újban tovább élt. Ki tudja, hogyan fog az emberiség képe még kialakulni! Az azonban bizonyos, hogy egy nép sem élt hiába. Mindegyik valamivel gazdagította az emberiséget és dolgozott a jövő érdekében!

De milyen lesz az a jövő? Nem tudhatjuk, bár az egész emberiség a jövő szövőszékén dolgozik. A jövő a cél! Ha cél nem volna, a népek is, a természet is megszűnnének dolgozni. Cél nélkül a működő okok nem dolgoznak. Tudattalanul vagy tudatosan a működő okokban a cél feszít, űz és mozgat.

Ha cél nincs, akkor a véletlen irányít. Ebből pedig az a lehetetlen következtetés folynék, hogy a véletlen alkot mindent! De mi a véletlen? Még fel nem ismert ok.

A cél tehát működik. A működő okokban a cél lelkesít. A működő okok a céllal együtt fejtik ki alkotó tevékenységüket.

Bármily rejtélyes fogalom a cél, mégis valóság. Rejtélyes, mert az idők távoli mélyéből is kizeng. Valóságos ok, mert mindennek a legbensőbb természetét szólaltatja meg. Mikor a lényeken erőt vesz benső céljuk, akkor voltaképp életük igazi háborgása és a lét dagály-

hulláma csap ki. Ez a kirobbanás, a célnak ez a fel-lángolása győz minden más erőn és nyílegyenesen repül a megvalósulás felé.

Nem ismeri a cél feszítő erejét és extázisát az, aki tagadja, hogy a lények természetében rejlő célok valóban működő okok.

Az eszménykép mint ok.

A működő okok lelke a cél. De mi a célnak a lelke? Mire céloz a cél? Honnan ered a célbaszökő cselekvő ok?

A cél valami okos véget jelent. A cél forrásának is tehát okos lénynek kell lennie. A világ célja csodálatos mélységeket tár fel. A világalkotónak is végtelen mélynek kell lennie. A világ fényét az Alkotóra sugározza. Az Alkotó pedig bölcsességét a világra hinti. A világot nem lehet Alkotó nélkül elgondolni, amint egy művet sem lehet művész nélkül elképzelni. Ha elveted az Alkotót, minek vagy kinek műve lesz a világ! A természeté? Ez csak szó! Mechanizmusé? Ez is csak szó! A véletlené? Ismét csak szó! Az emberben a lángész mellett épúgy megfér a butaság, amint a fény mellett az árnyék. Lángészű tudósok, írók, költők egy lépésnyire a lángész keretétől a butaság mélységébe sülyednek. Ne csodálkozzunk az ember gyengeségén, hiszen nem végtelen! Amint a nap melege megérleli a datolya cukrát és kikölti a skorpió tojását is, épúgy a világ szemlélete az egyik szellemből bölcsességét, a másikból meg mérges tévedést vált ki.

A világ tehát Alkotó felé kiált. De hogyan ered az Alkotótól a világ és a világban minden?

Erre a kérdésre csak emberi módon tudunk válaszolni.

Mi nem voltunk jelen a világ teremtésénél. Sem az Alkotó a tanácsába nem hívott meg bennünket. Isteni módon tehát a világról képet nem alkothatunk magunknak.

De másrészt metafizikai igazság, hogy amilyen a lényeg, olyan a működése is, mert minden lényeg a maga természetének megfelelőleg alkot. Tapasztalati tény az is, hogy a gyermek szüleine üt. Az állatok, a növények pedig szintén nemzőik képét másolják.

A művészetben minden kép, minden szobor, minden ház visszatükrözi a művész egyéniségét.

A stílusban az ember fejezi ki magát.

Amilyen tehát az alkotás, olyan az alkotó. Az okozat lemásolja az okot. A tükörben meglátod arcodat. Műveidben szemléled lelkedet*

A természetnek és a művészetnek ezen tanúsága szerint ítéljük meg a világ Alkotóját is. Amilyen a világ, olyan az Alkotója. És amilyen az Alkotó, olyan a világ. Igaz, hogy mi a világot a maga egészében nem látjuk át. De a kis dolgokból is rád mosolyog a művész! És a részek szépségéből is következtethetünk az egésznek fönségére?

A világ tehát alkotás. Minden alkotás alkotóját másolja. A világ is tehát Alkotóját utánozza.

De ha a világ Alkotóját utánozza, akkor a világnak eszményképe maga az Alkotó. Amit utánozunk ugyanis, az a mi eszményünk. És ami az eszményünk, azt utánozzuk, így van ez az életben; így kell annak lennie a világ életében is.

De itt nehézség merül fel. Az ember eszes lény. Felismerheti, hogy ő maga is alkotás. Rájöhet arra is, hogy ő is az Alkotó másolata. Felébredhet tehát benne a kötelesség is, hogy Isten arcát saját arcában kifejezésre hozza. De hogyan tehetik meg ezt az állatok, növények, a kristályok vagy a holt anyagi elemek?

Minden a maga természete szerint tölti be hivatását. Az eszes lények öntudatosan. Az esztelenek tudattalanul.

Valóban minden vallás arra törekszik, hogy az ember-

ben fölébressze az Istenhez való hasonlóság tudatát és lángrollobantsa a vágyat, hogy az ember tudatosan is Isten képe legyen. És az ember valóban megérti, hogy az ő eszménye Isten és enged is a hívó szónak: legyetek tökéletesek, mint a ti mennyei Atyátok is tökéletes. így lesz Isten az ember eszménye. így lesz az eszménykép minden cselekvésének belső rugója, lelke és minden céljának első lépése, oka.

De hogyan lesz az Alkotó a többi teremtmények eszményképe és hogyan válik ez az eszménykép a többi teremtményben eleven okká?

Nemcsak az ember, hanem minden, ami van, volt és lesz, legelőször az Alkotó örök gondolataiban létezett. Nem azért gondolja ő a dolgokat, mert vannak. Hanem azért vannak, mert Ő azokat gondolja.

Ha pedig a lények a térben és az időben megjelennek, olyan alakot öltenek, amint azokat az Alkotó elgondolta. Ámde ezek a lények itt a térben és az időben nem geometriai ábrák, hanem erővel és működőképességgel felruházott teli valóságok. Viszont ezt a belső erőt és természetet nem a véletlentől nyerik, sem önmagukból nem merítik, hanem eszméjükkel együtt hozzák a térbe és az időbe erőik gazdagságát.

Az az Alkotó tehát, aki a lényeket így elgondolta, tudta, hogy azok hogyan fognak működni. És valóban a holt dolgok valami természetes vágnak lökése alatt, az élők pedig az élet erejének lendületében úgy iparkodnak a térben és az időben működni, kifejlődni és teljesen megvalósulni, amint azt a természetükben rejlő eszme, mint eszménykép talán öntudatlanul is megköveteli. Ha van a nagy fizikai, mechanikai és kémiai folyamatokban feltétlen pontos gépiesség, akkor ez a gépiesség a holt erők appetitus naturalisából, természetes vágyából ered, hogy egy hajszálnyira se térjenek el az eszménytől, a rájuk kiszabott feladattól és törvénytől.

Ha a virág, a fa szép és kellemes alakba igyekszik kiszökni, akkor ez jelenti azt a természetükben rejlő életkedvet, hogy lehetőleg eszményükhöz vagy eszméjükhez híven fejeződjenek ki.

Ha az állatvilág is ugyanezt a képet nyújtja, akkor meg már nyilvánvaló, hogy a világon minden azt az eszmét mint eszményképet igyekszik elérni, amelyet róla Alkotója elgondolt és csontjába és vérébe beojtott.

Ha a cél tehát valóságos ok, akkor az eszménykép sem pusztán jelenség vagy látszat, hanem világokat kibontó és megvalósító ok.

Ha a cél akár tudatosan (az embernél), akár tudat nélkül (a többi lényeknél) azt okozza, hogy valami létesüljön, akkor az eszménykép odahat, hogy minden mű eszméjének megfelelőleg, a legtökéletesebben bontakozzék ki. Az eszménykép azt okozza, hogy minden legyen és úgy legyen, amint az eszme azt megvilágítja és eszményképpé felmagasztosulva, a legszebb virágzásra hozza.

Van azonban az eszményképnek még más jelentése is.

Többször említettem, hogy minden, ami a térben és az időben volt, vagy van, eredetileg Isten örök gondolataiban létezik. Az időben is tehát az örökkévalóság, a térben is a végtelenség nyilatkoztatja ki magát. Maga ez a téri és idői megjelenés a létezésnek csak egy módja és eljön a pillanat, amikor ez a burok szétfoszlik, de a burokokban rejlő valóságok nem tűnnek el, hanem testetlen lényegeik visszatérnek oda, ahonnan a térbe és az időbe léptek. Mert ahol a halál van, ott kezdődik megint az élet. A halál az életet nem pusztítja el, csak annak a burkát.

Az eszménykép már most azt mondja: lehetőleg úgy éljünk, hogy tökéletes alakban lépjünk át az örökkévalóság kapuján. Úgy éljünk, hogy méltók legyünk

ahhoz, aki bennünket elgondolt, létbe hívott és most magához visszavezet.

En vagyok az alfa és az omega; a kezdet és a vég; vagyok, aki vagyok, mondja az Úr! De ezek a szavak nemcsak az Ő életére vonatkoznak, hanem a miénkre is. Ő a mi kezdetünk és a mi végünk is. Esméjéből vagyunk, amik vagyunk és eszményünké kell őt tennünk, hogy örökké vele legyünk.

Ez a jelenségnek a legtökéletesebb megvalósulása. Ez az eszmének eszményé váló kivirágzása.

Az eszmény tehát valóban mint ok hat reánk, hogy eszményünkig felmagasztosuljunk.

IX. FEJEZET.

A LÉNYEK LEGFŐBB TULAJDON- SÁGAI.

ÁTTUK a lényeket Isten örök gondolataiban. Azután néztük, mint öltének ezek a születésre váró lények testet a tér és idő kereteiben és mily kapcsolatban maradnak az Eggyel, a Végtelennel. Végül láttuk, mikép működnek a lények a világban.

Most a lények azon benső tulajdonságaival ismerkedünk meg, amelyek lényegükből és természetükből folynak. Amelyek nélkül egy lény sem létezik. Azután ezen tulajdonságokon kívül még oly más esetleges vonásokkal is foglalkozunk, amelyek a lények összességét, az egész világot is külsőleg ékesítik.

A lények belső egysége.

Minden lény egységes lény, vagy, mint a klasszikus bölcselet mondja, minden, ami van, azért van, mert egy. Ez az egy nem azt jelenti, hogy minden lény egy és nem kettő, hanem azt, hogy minden lénynak természeténél fogva, szigorúan körülhatárolt szerkezeti egysége van. Minden lény tehát osztatlanul egy. Omne ens est indivisum. A lény csak addig lény, amíg osztatlan, részekre fel nem darabolt.

Kristály, növény, állat, ember, osztatlanul egyek és amíg ilyenek, addig ilyen vagy olyan lények. Ha felsebelem a kristályt, megszűnik az, mint kristály, létezni.

Minden lény ily magában zárt egységet alkot. A világ maga ily zárt egységek összessége. A világ maga nem külön lény. Ha a világot, mint ilyent, a lényektől függetlenül is önmagában létezőnek tekintem, oly súlyos tévedésbe jutok, mint a régi eleaták. Ok ugyanis összetévesztették a világ elvont fogalmát a valósággal és azt tanították, hogy a világ nemcsak elvont fogalom, hanem a lényeken kívül is valóban létező lény. Sőt a világ az egyedül és igazán létező lény, míg alkotrészei, az egyes dolgok, csak látszólagos lények, jelenségek.

Ép ezen téves nézettel szemben kell vallanunk, hogy a világ, mint ilyen, külön nem létezik, hanem valóban csak az a sok-sok millió egyes és bensőleg egységes lény létezik, amelyeket mi gyűjtőnévvel világnak nevezünk.

A lények tehát külön-külön zárt egységet alkotnak.

Ezt az egységet azonban nem az érzékek észlelik és fedezik föl. Ezt az egységet a gondolkodás ragadja meg. Intellectus, magyarul értelem, annyit jelent, mint intus legere, a dolgok belsejében olvasni, a dolgok veséjébe nézni és ott olvasni. Nos és mit lát az ész a dolgok veséjében? Lát ott valamit, ami mint *alap*, minden lénynek külön egységet kölcsönöz. Vagy felfedez ott valami *alakot*, mely a dologban testet ölt. Vagy valami *célt*, amely a lényben megvalósul.

Az ember alapja az egy állagba fűződött test és lélek. A fát meg pl. Merkúr-szoborrá a fa és a művészen élő Merkúr istennek formája teszi. Végül a gépnek alkatrészeit, a kerekeket, a cél fűzi össze úgy, hogy bizonyos gép legyen belőlük. Az óra más gép, mint a többi, mert kerekei az időt mutatják és ily célból illeszkednek egybe. Az óra tehát nemcsak önmagában egység, még pedig felbonthatatlan egység, hanem egyúttal minden másról céljánál fogva különböző egység. Divisum ab aliis. Az egység és a lényeg tehát összefüggnek. Amilyen szerkezetű

az egység, olyan a lényeg és amilyen a lényeg, olyan az egység.

Az egységnek különböző fokai vannak.

Isten a legtisztább egy és legegyszerűbb egység. Benne semmiféle összetétel, semmiféle elemek nincsenek. Még gondolatban sem találunk benne összetételt, ő benne pl. a gondolkodás, az érzelem és az akarat nem úgy léteznek, mint bennünk. Nincs min gondolkodnia, nincs mit szeretnie raj ta kívül és nincs mit akarnia. Benne minden az ő lényegéhez tartozik.

Az angyalok nemcsak egyek, hanem oszthatatlanul egyszerű lények. Tiszta szellemek. De tökéletességre nézve különbözök. Sőt tökéletesedhetnek is. Tehát ők már képességből és valóságból vannak összetéve. Tanulhatnak, fejlődhetnek, egyre magasabb fokra törekedhetnek a Végtelen felé.

Az ember már lazább egység, mert ő nemcsak egység, hanem az egységben sokféleség is. Testből és lélekből álló egység. Fej-, törzs- és végtagokból álló egység. Sok-sok gépnek (szem, orr, fül, tüdő, szív stb.) egybeolvadó egysége.

Állat, növény, kristály, elem, mind részekből, fizikai vagy metafizikai (alak-anyag) elemekből álló egység és a részek mind együtt adják a magába zárt egységes lényt, a belülről meghatározott létezőt.

Ha az egység nem belülről, hanem kívülről fakad, ha tehát nem szerves, hanem mesterséges egység, akkor csak átvitt értelemben beszélünk egységről. Ilyen egységek a mesterséges vagy az erkölcsi értelemben vett egységek; a különféle társadalmi, politikai, vagy katonai szervezetek; az egyházak és az egyházak körében a jámbor társulatok.

Az egység mindig tökéletesség.

Mennél szigorúbb a lény egysége, annál tökéletesebb az a lény önmagában véve. Az egység maga a létezés;

az egység felbontása a halál. Ép ezért minden lény egységét megőrizni igyekszik és küzd minden oly idegen beavatkozás ellen, amely az egység ellen tör. Űgy a szerves, mint a mesterséges egységek akkor szűnnek meg, ha a részek összetartozása, egybeolvadása meglazul és a részek érdekeiket az egésznek érdekei fölé helyezik.

Minden valódi lény továbbá egyedi. A természetben nincsen általános jellegű lény, ott minden lénynak van egyedisége. Ha ez nem így volna, akkor ugyanaz a lény a természetben egyszerre több példányban is szerepelhetne; vagy ugyanaz a lény, majd István, majd pedig János, Péter, József stb. lehetne. Általános tehát a valóságban nem létezik. Minden lény csak egyéni. Az általánosság az ész szüleménye. Elvonás.

De másrészt az észben sem létezhetnék semmiféle általános lény, ha az egyedi dolgok bizonyos általános közös természettel nem rendelkeznének, amiben mindannyian megegyeznek s így pl. bizonyos fajt alkotnak. Ezt a faji jelleget ragadja ki az ész a dolgokból, mikor az általánost megrögzíti.

De ily általános a természetben csak úgy nem létezik, amint koppasztott madarak sem léteznek. A valóságban az általános mindig valami egyedi sajátóságokkal társul.

De mi az az egyedi?

Ember azt lényegében nem mondhatja meg. Omne individuum est ineffabile. Mi egyetlen egyed teremtésénél sem jelenhetünk meg, közvetlenül tehát az egyediség benső lényegét sem nyomozhatjuk ki. Ép azért, ha az egyedeket jellemezni akarjuk, azokat csak oly külső vagy belső általános tulajdonságokkal jellemezzük, amelyek ugyan a lényegből folynak, de maguk még sem a lényeg.

És mégis szeretnők tudni, mi az, ami az egyedet egyedé teszi? Mi az az elv, amely az általánost egyedé vonja össze? Szóval, mi az egyéniség elve?

Az egyéniség elve.

Magam mindig azt tanítottam, hogy a forma az egyediség lényege és nem az anyag; a lélek és nem a test.

Az anyag ősi mivoltában, Aristotelesz és szent Tamás szerint is, még semmi. De ép azért, mert semmi, minden lehet. Ezzel az ősannyal szemben van a formák, az entelecheiák, a dominánsok, a rationes primordialesek gazdag világa, amelyek az anyagból bontják ki a természet lényeinek színes és pazar világát, az anyagban testesülnek meg.

Ha az anyag volna az egyediség elve, nagyon közel járnánk Averroesz tévedéséhez, hogy az emberiségnek szám szerint csak egy benső formája, csak egy lelke van. De ha ezt a vádat ki is tudnók kerülni, akkor is minden szellemi, erkölcsi, esztétikai és egyéb értéknek forrása az emberben a «materia signata» volna, vagyis az a bizonyos örökségül és sorsul jutott anyag, amelyben a lélek, a forma, csak megtestesül. A lángész és a butaság, a szent és a gyökerében romlott, a szép és a rút között csak ép a mennyiségileg kijelölt anyag volna minden különbség alapja és forrása. Sohasem tudtam azt sem megérteni, hogyan lehet e nézet mellett az erkölcsi felelősséget követelni.

Egyébként úgy látom, az egyéniség keresésénél a bölcselők kezdettől fogva helytelen álláspontból indulnak ki. Akár az anyagot, akár az alakot tartásuk ugyanis az egyéniség elvének, ezeket az alapelveket mint általánost tekintik és azt hiszik, hogy az egyéniség csirája ebből az általános anyagból vagy valami általános faji jellegű, alakból (forma) bogoódik ki.

A kérdést ép megfordítva látom. Az egyéni, a csira, van kezdettől fogva. Az egyéni forma, mint az egyéniség csirája, úgy létezik, amint minden csira a magban; tehát a magnak anyagában megbúvik. És amint a csira a magnak anyagából építi föl a testét, épúgy az egyéniség csí-

rája is a protoplazma anyagából (mint valami általános anyagból) veszi a testét. Az általánosból az egyénit azért sem lehet kihámozni, mert az általánosban nincs semmi egyéni. Hiszen azért általános. Akinek valamije nincs, az nem is adhat. Az általánosnak nincs egyénisége, tehát mint ok az okozatot, az egyénit létre sem hozhatja.

De még azt sem engedném meg szívesen, hogy az az úgynevezett általános minden egyénben egybevágóan ugyanaz. Hogy közös anyagunk maradék nélkül egyforma. Bizony ebben is csak úgy általánosságban hasonlítunk egymáshoz. Mennyire különbözünk mi egymástól úgy lényegünkben folyó tulajdonságainkra, mint sok esetleges járulékaikra nézve! Mi ennek az oka? Bizonyára egyéniségünk legbensőbb elve, az alak, amelyből minden jellemző és kevésbé jellemző vonásunk felszökik. Mikor tehát az egyéniség, mint ilyen, a térben és az időben megjelenik, már akkor a csirájában magában hordozza nemcsak egyéniségének új színeit, hanem azt az úgynevezett általánost is, de bizony sok-sok egyénivel átítatva. Testünk és lelkünk alapszerkezetében és alaptörvényeiben hasonlók egymással és mégis mennyi különböző jellem, erény, bűn, lelki irány, eszmény rejlik a hasonlóságok mögött.

Az egyéniség elvének keresésénél tehát az egyéniből kell kiindulni és azt kell nézni, hogy az egyéniségben milyen általános vonások maradnak meg; miben hasonlít az egyén a többihez és nem azt, miben különböznek a hasonlók egymástól. Amiben az egyén a hasonlóktól különbözik, az akár egy világot is jelenthet. Amiben a hasonlók különböznek egymástól, az bizony vajmi kevés szokott lenni.

Végső eredményünk tehát, hogy az alakok világa hozza létre az egyéniségek világát. Az alakok gazdagsága az egyéniségek sokféleségének csirája. Ahány lélek, annyi alak és ahány alak, annyi egyéniség. Isten végtelen; az ő végtelensége az egyéniségek gazdagságának a forrása.

A lények belső igazsága.

Minden lénynek van tehát benső tartalma és amilyen a lény, olyan a tartalma. Minden tartalom lényeges és lényegtelen elemeknek a halmaza, amelyekről az ész ismereteket szerez. Mennél gazdagabb a lénynek a tartalma, annál több ismeretnek a forrása. Ismereteink pedig vagy igazak, vagy tévesek. Ha valamely lényről sok helyes ismeretet nyerünk, ez annak a jele, hogy sok benne az igazság. Ha ellenben a lény tartalma szegényes, ismereteink is szegényesek, mert maga a lény is kevés belső igazságnak a hordozója.

Az, ami a lényekben tartalom, az az észben fogalom. A dolgok tartalmának és igazságának az észben tartalmas, igaz fogalmak felelnek meg. Mikor az ész a dolgot megismeri, azok belső igazságát ismeri meg. Mikor róluk fogalmakat alkot, akkor megalkotja a dologról annak szellemi ellenképét. E tükörkép a dolgoknak anyagtalan hasonmása. A fogalmak a tárgyaknak testetlen, szellemi ábrája. Minden dolognak van belső igazsága; minden észnek van ábrázoló képessége, tehát minden dolog alkalmas arra, hogy az észben fogalommá, észbeli felismeréssé, igazsággá finomuljon. Az az igazság tehát, amely az észben a lények vizsgálása közben kigyullad, a dolgokban élő tárgyi igazságnak alanyi ellenképe. Igaza van tehát szent Tamásnak, hogy minden dolog arra született, hogy róla igaz ítéletet alkossunk (*res nata est de se facere veram aestimationem*). Sőt talán minden lény a természetben vágyódik is arra, hogy az észben szellemi alakban újraszülessék.

Mikor a dolgok belső igazságáról beszélünk, két dolgot állapítunk meg róluk. Az első, hogy minden lény testet öltött igazság. A második, hogy minden lény ismét képes testetlen alakban az észben megjelenni.

A lények tehát nem irracionálisok, nem észellenes, vagy

észhiányos alkotások. A lények észhez szóló valóságok. Hogyan lehetséges ez? Mi ennek az oka? A klasszikus bölcséletnek az a nézete, hogy minden, ami természetben létezik, előbb az Alkotó eszében fogalmilag mint eszme létezett. Minden észszerű lény tehát egy eszményképnek a megvalósulása. Ez az eszménykép pedig igazibb, mint maga a testet öltött valóság, mert a természet semmi eszményit nem tud maradék nélkül kifejezni.

Az eszményképek tehát a dolgoknak ideális alapjai. A valóságoknak ősi típusai. A valóságok pedig az eszményképek igazolásai.

Mikor a dolgok belső igazságáról beszélünk, ezek után még egy harmadik mozzanatot is ki kell emelnem. A dolgok nemcsak testet öltött igazságok; nemcsak vágyódnak arra, hogy az ész róluk ismeretet alkosson; hanem létbeszökésüktől kezdve belső erővel arra is törekszenek, hogy eszményképüket a természetben lehetőleg hűen és tökéletesen megvalósítsák.

A dolgok e belső igazságából súlyos következtetések folynak.

Minden dolog tehát testet öltött igazság és minden dolog belső igazságának megfelelőleg igyekszik megvalósulni. És mennél tökéletesebben fejezi ki a lény saját eszméjét, annál szívesebben és őszintébben nyilvánul meg az ész előtt.

Elsősorban áll ez az emberre, mert az ember öntudatos lény. Egyedül az ember tudja felvetni a kérdést: te ki vagy? mi a célod? mik a képességeid célod elérésére. Az ember képes önmagába mélyedni és keresni: mi a te belső igazságod? milyen eszme szunnyad testi és lelki erőid mögött? így jutott az ember a gondolatra: légy hű önmagadhoz. Énekeld a magad dalát. Ne utánózz mást. Légy az, ami eszmédnél fogva vagy. Az élet célja az önkifejlődés, szakadatlan önmagunk fölé kerekedés és egész belső igazságunknak kiteljesedése.

Mindannyian azért vagyunk a földön, hogy az Istentől belénk helyezett eszmét teljesen kifejezzük. Sajnos, az emberek vagy nem ismerik önmagukat; vagy félnek önmaguktól; vagy elfelejtik legfőbb kötelességüket, amellyel önmaguk iránt tartoznak. Így azután saját Énjük korcs marad és elpusztul.

De az emberek nemcsak önmaguk nem valósulnak meg, hanem másokat sem engednek kifejeződni. Szeretnek másokat befolyásolni és így saját lelküket helyezik másokba. Akarják, hogy mások se gondolkodjanak a saját eszükkel; mások se érezzenek a saját szívükkel. Meg is van ennek az eredménye. Sokan, nagyon sokan nem önmaguk, hanem csak visszhangjai másoknak. Oly szerepet játszanak, amelyet nem az ő számukra írtak» íme, ez sok elhibázott élet gyökere; sok tiszta öröm halála. Mert azt hiszem, hogyha mindenki a maga eszméje szerint élne, az élet és a világ maga is sok-sok egyéni színnel, örömmel és lendülettel gazdagodnék.

De nem elég csak eszmék szerint élni, hanem annak vonalában kell tovább fejlődni, önmagunkat tovább teremteni. Az ember e céljában nincs egyedül; minden segíti őt. Igénybe veheti a természetet, a külső tárgyakat, szóval mindent, hogy azokat saját belsejének emeltyűjévé és egyúttal kifejező eszközeivé tegye. Az ember ugyanis, ha természetének eredeti ösztönzéseit követi, mindennel képes lesz önmagát bővíteni és mindenbe önmagát kivetíteni. Így lesznek legközönségesebb tettei ép úgy, mint művészetének alkotásai a maga fölé törekvő ember kifejezői. És mennél gazdagabb belső életet tár fel minden külső tette, annál boldogabb, mert annál igazibb minden műve.

Amint az ember, ép úgy törekszik minden a leg-tökéletesebb megvalósulás felé.

Nincs csodálatosabb valami a létezők rendjében, mint ez a kiteljesítés. Nincs ösztönösebb, öntudatosabb és

nincs tervszerűbb és céltudatosabb vágy sem, mint a létezők ezen ősi törekvése, hogy eszményüknek megfelelően teljesen megvalósuljanak; hogy az eszméjükben szunnyadó formákat hiány és csonkítás nélkül megtestesítsék.

Kérdezzük tehát, miért gyönyörködünk a kristályban, a virágban, az állatban? Mert ezek mind testetlen formák ki virágzásai és mert eszméjüket mint eszményüket a legszebb módon fejezik ki. Mikor gyönyörködünk a szép emberi alakokban? Ha benső formái élettől és erőttől duzzadnak. Miért csodáljuk Caesart, Goethét, szent Ágostont? Mert a szellem bizonyos formáinak tökéletes megvalósulásai. És honnan erednek mindezek a szép formák?

Ezek mind nem önmaguktól vannak, hanem a Végtelenből erednek és a véges lét keretei között a Végtelennek hasonmásai. Mint jelenségek végesek, de eredetük a Végtelenhez vezet és midőn önmagukat teljesen kifejezik, akkor a véges világban a Végtelen képét másolják; az Egyet tehát, amiből minden ered és amiben minden összefügg.

A dolgok végső benső igazsága, hogy mind a Végtelenhez fűződnek. Bár véges is a léttartalmuk, bár véges is az érzéki világban testet öltött kifejezésük, de mert a Végtelent másolják és mert törekvésük is tér és idő fölötti, végességük dacára is a Végtelenben részesülnek.

Főleg áll ez az emberről. Neki elsősorban kötelessége, hogy benső eszméjét a legtökéletesebben fejezze ki. Mert sem a kristály, sem a növény, sem az állat nem tudja, kinek eszméjét hordozzák. De az ember ezt tudja és azért kötelessége, hogy önmagát, saját eszméjét és benső igazságát céltudatosan és készakaratosan megvalósítsa. És az emberben annál több benső igazság halmozódik fel, mennél tökéletesebben valósul meg. Minden jó, tökéletes és szent ember tehát testet öltött és testben megvalósult

igazság. Minden rossz rossz, tökéletlen és züllött ellenben hazugság, a természetnek önmaga ellen való fordulása, az eszmének sárbatiprása.

De fejezzük be, illetve foglaljuk össze a mondottakat.

Minden lény igaz, mert minden lénynak van oly lényege, vannak olyan tulajdonságai, amelyeket fogalmakba önthetünk és igazságokba fűzhetünk. De minden lény igaz azért is, mert mindennek hivatása, hogy önmagához, lényegéhez és eszméjéhez hűen megvalósuljon és a benne szunnyadó igazságokat a legtökéletesebben kifejezze. Légy az, ami vagy! Légy pedig legtökéletesebben az, ami vagy és akkor vagy egyúttal a legigazibb, a legvalóságosabb lény is.

Ezt az elvet az ösztönös világ ösztönösen; az értelmes ember észszerűen és akaratosan valósítja meg.

Ha nem valósítja meg, akkor az igazságból a hamiságba, a tökéletlenségből a rosszba zuhan.

A lények belső jósága.

Minden lény egy. Minden lényben a részek benső felbonthatatlan egységbe olvadnak. Az egység szétesése a lény halála.

Minden lény igaz. Minden létezőnek van fogalmakkal lemásolható lényege, észszerű értelme, igazságokba kifejezhető léttartalma. Ép azért a lény vágyik is arra, hogy megismerjük és benső ösztönből törekszik is arra, hogy anyagtalan létformája a lehető legtökéletesebb külső ruhában valósuljon meg.

A lény végül ép ezen tulajdonságainál fogva egyúttal jó is. És mert jó, szereti önmagát és tárgya ezer más lény szeretetének és vágyának.

A lény szereti önmagát. Szereti ugyanis lényegét. Szereti a lényegében szunnyadó erőket és a születésre vágyó eljövendő reményeket. A kicsinyke, igénytelen lények is

lenni akarnak. És mennél tökéletesebb a lény, annál tökéletesebben akar létezni, működni, élni. Az egész világ ezt bizonyítja. A szervetlen világban is minden parány, minden tömeg, minden kristály lenni akar és felhasználják azokat a mechanikai, fizikai és kémiai folyamatokat, amelyek lényükből folynak és amelyekkel kiélik magukat. A legszerényebb növény is, ha egyszer létet nyert, a legszebb létben igyekszik megjelenni. Az állat szintén a benne ható formák szerint él és cselekszik. Végül az ember egész világot rejt lelkében, amelyet megvalósítani és kifejezni igyekszik.

Minden lény tehát valóság akar lenni; még pedig szép, tökéletes és kívánatos valóság. Minden lényben van önszeretet (valami alakban) és akarja a maga legjelesebb kifejezését. De minden lény akarja, hogy más lények is vágyódjanak utána és azért is törekszik a legnagyobb tökéletesség felé.

Ha a lény e három irányban betölti feladatát, akkor valóban jó.

A bölcselkedő pedig megállapítja, hogy valóban minden lény jó. A hétköznapi szemlélet sok lényt lenéz; sok lénytől undorral fordul el, mert önző vagy pártos szemmel, avagy esztétikailag kiművelt igényvel nézi a létezőket. A bölcselő ellenben a lényeket önmagukból, a saját természetükből, a természetükben rejlő erőkből és természeti rendeltetésükből nézi. Ebből a szemszögből pedig minden lény jó.

Jó, mert mindennek van benső lényege; vannak lényegéből folyó képességei és törvényei és minden lény célt valósít meg a mindenségben. És amilyen a lény, olyanok a vágyai, olyanok a létezés iránt a követelései. Úgy kívánja önmagát; úgy szereti önmagát, amilyen.

Mivel pedig minden lény egy-egy űrt tölt be a mindenségben, nincs semmi, ami csak önmagának volna jó. Minden lény jó egyúttal az egész mindenségnek és min-

den lény jó a mindenségben sok más lénynek, amelyek egymással kapcsolatba léphetnek.

Amint az ember esze nem mértéke az igazságnak, épúgy nem mértéke a jónak sem. Ami igaz, az önmagában is igaz. Ami jó, az önmagában is jó. Ha valami igazság fáj nekem, abból nem következik, hogy az nem igaz. Ha valami nem jó nekem, abból nem következik, hogy az önmagának vagy másnak sem kívánatos, illetőleg jó.

A jóság époló tárgyi értékű, mint az igazság.

Amint az igazság a dolognak az ésszel való egyezése, épúgy a jóság a tárgynak az akarattal való összehangzása. De az ész nem pusztán az ember tulajdona. Istennek és az angyaloknak is van értelmük. Annál kevésbbé az akarat csak az ember egyedüli sajátja. Az ész mint ilyen, elsősorban az igazságnak; az akarat, mint ilyen, pedig főleg a jónak birtokosa és elbírálója. Azért mondja Aristoteles: jó az, ami után minden törekszik. Szt. Tamás szerint pedig: a jónak az az alapja, hogy az valami kívánatos. Vagy más szóval: a jóság a vágnak és a dolognak összecsendülése.

Ezek szerint a lények jóságának mozzanatai a következők: Minden jó i. kívánatos. Kívánatos pedig 2. azért, mert bizonyos szempontból tökéletes és mert tökéletes 3. más lénynek vágyait is képes kielégíteni, illetőleg más lényeket is képes tökéletesíteni.

A jóság ebben az értelemben minden lénynek a belső sajátja. Vagyis minden lény önmagában véve jó. A jóság minden lény metafizikai tulajdona, úgy hogy a jóság és a létezés összetartoznak. Aki a dolgoknak létet adott, az egyúttal azoknak jóságot is kölcsönzött. Isten mint mindennek teremtője, csak jót teremthetett.

De ami önmagában és másnak is jó, bizonyos esetben mégsem mindenkinek kívánatos. Az önmagában véve jó nem mindennek mozdítja elő a tökéletességét, kifejlődését, megvalósulását. Két önmagában véve jó lény

nem okvetlenül van egymásra jó hatással. A belső jó-ságot (metafizikai) meg kell különböztetni a külsőtől, vagyis attól a jóságtól, amelyet a lény másra is gyakorol. A gyógyszer pl. egyiket gyógyít, másikat mérgez. A mindennapi életben jónak azt nevezzük, ami önmagában tökéletes és másra nézve hasznos. Az ily jó csak viszonylagos jó és a rosszat nem zárja ki. Nem minden lény jó minden lénynak és nem is minden tekintetben. És ha valami fizikailag jó, kérdés, jó-e erkölcsileg?

Az erkölcsi jó megköveteli, hogy az erkölcsös cselekvés megegyezék az erkölcsös akarattal; az erkölcsös akarat pedig összhangban legyen az erkölcsi törvénnyel, amelynek végső gyökere Isten.. Ebből következik, hogy alanyilag az erkölcsi jó az akaratnak az erkölcsi jó után való öntudatos és készakaratos törekvése.

A jó tehát nemcsak az ösztönös, hanem az öntudatos erkölcsös akaratnak is a vágya és tárgya.

A lények jóságának legfőbb akadályja maga a végeesség. A véges lét, véges értelem, véges akarat és mindaz, ami ezekkel kapcsolódik, akadályozzák, hogy a lény tökéletes legyen; tökéletesen megértse önmaga és más lények titkát; és tökéletes akarattal elérje boldogságát. A véges ész ürt érez gondolatai, érzései és vágyai között és ezek az ürok, a kietlenség és céltalanság hangulatával mérgezik meg a léte. *Omne ingenium melancholicum.* Minden nagy elme szomorú és nem boldog.

Pedig a végesség maga nem rossz. A végesség csak a természetből folyó tökéletlenség és mégis lehet számtalan rossznak a forrása. A végesség a természetet magát nem rontja meg. A véges még jó, csak kisebb jó, mint a végtelen. Mennél több azonban a végesség egy lényben, annál távolabb esik a végtelentől, de a legvégeesebb lény is jó maradhat. A porszem és az ember között nagy a távolság, de azért a porszem is jó; a porszemnek is, mint

lénynek, megvan a maga jó kis lényege és lényegéből folyó kis tökéletességei.

A rossz ott kezdődik, mikor a véges lény természetével ellenkezésbe jut, vagyis megromlik és elveszti a lényegéből folyó szükségszerű tökéletességeit. A rossz akkor tűnik föl, mikor a lényben hiányoznak oly kiválóságok, amelyekkel természeténél fogva rendelkeznie kellene. A kőnek nem kell éreznie; a növénynek nem kell gondolkodnia; az embernek nem kell lényeglátónak lennie. De az embernek kell gondolkodnia; az állatnak kell érzéki megismeréssel és akarattal bírnia; a növénynek kell éreznie. Ami nem kell, az nem rossz; de annak a hiánya, aminek meg kellene lennie, az már rossz.

A lények továbbá önmagukban és a maguk helyén jók. De két lény oly helyzetbe és oly viszonyba kerülhet egymással, hogy abból a viszonyból már csak rossz származik. A macska és az egér is jók önmagukban. De a macska közelsége rossz az egérre. A kutya közelsége pedig a macska számára. A villámlás és égiháború felüldíti a természetet, de halált okoznak annak, akit a villám elér.

A rossz tehát mint lény nem létezik önmagában. A rossz nem állag, nem önálló lényeg, sem nem járulék. Minden önálló lénynek és minden járuléknak van saját lényege és létezése, tehát jók. A lényeg és a létezés ugyanis természetüknél fogva jók. A rossz mindig csak hiány. Még pedig oly tökéletességnek a hiánya, amellyel valamely lénynek bírnia kellene. Ha tehát a lény nem fejleszti ki a lényegéből folyó tökéletességeket, azaz nem valósítja meg lehetőleg teljesen önmagát, ebből rossz származik úgy magára a lényre, mint esetleg más lényekre nézve. Vagy ha egy lény nem marad a maga helyén és helytelenül más természetű lényekkel érintkezik, ebből is rossz származik. Az esetlegesség és nem a lényeg ilyenkor a rossz okozója.

X. FEJEZET.

A ROSSZ A VILÁGBAN.

MI van, az jó; és ami van, az a mindenség alkatrésze. A rossz tehát nem lény; a rossz mint lény, nem létezik; a rossz a mindenségnek nem alkatrésze. A rossz sem nem állag, sem nem járulék és ép azért csak jó alkatrészei vannak a világnak.

A jó és a rossz tehát nem egyenrangú tényezők, mert nem egyenlő értékű valóságok.

Látszatra és az emberek meggyőződése szerint a rossz uralkodik a világon. De csak látszatra. Ép az a rossznak titka, hogy minden győzelme dacára is legyőzött marad.

A rossz látszatra oly erős, mint a szikla. Elmozdíthatatlan és elpusztíthatatlan. De a jó olyan, mint a folyóvíz, amely szétbontja és darabokra morzsolja a sziklát és úrrá válik a kemény és a sötét fölött. A szikla nem pusztítja el a vizet, de a víz a sziklát igen. A rossz csak afölött Úr, aki enged neki; a jóval szemben azonban tehetetlen.

A rossz épúgy nem tartozik a világ életéhez, mint az árnyék a fényhez. De amint a fény nyomában jár az árnyék, ép úgy járhat a jó nyomában a rossz. A jónak sikere felkeltheti másokban a gonosz szenvedélyeket. Sokratest gyűlölte a népet, mert nem volt a nép meggyőződésén. Krisztus igazságát gyűlölte a hamisság, mert a kettő nem fért meg együtt.

A jónak azonban valóban jónak kell lennie. Mert félig jó ép úgy lehet a rossznak indító oka, mint a féligazságok

a tévedéseknek. Minden istenes beszéd jó, de ha az istenes beszéd tökéletlen, még az is sok félreértésnek lehet forrása. És amint a napfény éltet, a sötétség pedig gyilkol, ép úgy a jónak elmulasztása is számtalan rossznak lehet szülője.

A felhő a napot eltakarja, de meg nem semmisíti. Mert minden felhő dacára is a fénytenger nem csökken. A rossz is a jót csak elhomályosíthatja, mert minden rossz dacára is a jó mennyisége nem fogy, sőt gyarapszik. Megeshetik, hogy a rossz az életerőket megbénítja, de tönkre nem teszi. Az életerők ismét új életre kelnek, mihelyt a jóhoz visszafordulnak. És amint az árnyék eltűnik, mikor a nap a zenitre lép, ép úgy megszűnik a rossz is, ha a jó tetőfokát eléri. Más szóval: a rosszat ki lehet teljesen irtani, ha a jó egészen gyökeret ver; de a jót nem lehet kiirtani, ha a rossz még oly hatalmas is. Hiszen a jó a lényeges; a lényegeket pedig a világban elpusztíthatatlanok. Ha minden lényeg megromlanék, az egész világ tönkre menne. Amint tehát a halál nem lehet mindenható és mindenütt jelenlevő, mert akkor az életet kipusztítaná, ép úgy a rossz sem. Csak az élet és csak a jó mindenható és mindenütt jelenlévők.

Az eszmék és a gondolatok világában a rossz fölé tudunk emelkedni és látjuk a jó győzedelmes útját, de a mindennapi életben mi vagyunk, akik átszenvedjük a sok bajt és húsunkban érezzük a rossz méregfogát. Míg értelmünk verőfényes magaslatokon száguld, testünk görnyed a földi lét szükségszerű kellemetlensége alatt és felkiáltunk: bár csak ne születtünk volna. És sajnos a rossz, ez a nem létező, ekként szinte úrrá lesz a jó fölött, a világot alkotó lényegeket fölött. Az esetleges elhomályosítja a szükségszerűt. A látszatok világa a valóságot.

Hogyan bontakozunk ki tehát a rossz nyomasztó hatása alól?

Szembe kell néznünk a rosszal! Bele kell mélyednünk

a rossz jelenségeibe és rá kell ismernünk saját lényegünkre is, hogy kigyógyuljunk és egy magasabb élet-szinten önmagunkban kiegyensúlyozzuk a jónak és a rossznak ellentmondásait.

Be kell látnunk, hogy még a rossz öntudatára sem jutnánk, ha a jelenlegi létformánk, mint ilyen, az egyedüli és utolsó volna és ha intenzíve nem tudnók, milyen a mi igazi jövőnk. De mi érezzük magunkban, hogy mi más világból és magasabb életrend számára létezők, amelyhez képest a jelenlegi rossz és hogy azt sok szenvedés és küzdés után érhetjük el. A Szentírás szerint mi az isteni természet részesei vagyunk. A költő pedig azt mondja rólunk, hogy rezgő csillag vagyunk éj és nap között. A bölcselő pedig az anyag és a szellem érintkező pontját látja bennünk.

A földön minden készen van, csak az ember készül folyton valami jobb jövő számára. A természet kifutotta már a benne szunnyadó lehetőségeket; az ember ellenben tovább teremti önmagát. Eszmények és értékek ragyognak lelke felett és azok irányában küzdi magát előre. Boldog az a lény, amelynek nincsenek vágyai, De szerencsés boldogtalan az az ember is, aki szakadatlanul tovább teremti magát.

Íme ez az emberi sors nagy dicsősége és nagy nyomorúsága.

Az ember soha nem érzi a beteljesülés és a kielégülés örömteli és maradandó állapotát, mert nemcsak ő gyarapszik szakadatlanul, hanem eszményei is vele nőnek. Innen erednek az ürességnek ama rohamai, amelyek létét szakadatlanul borongóvá, fájdalomteljessé teszik. Aki folyton küzd és a küzdés célját mindig nagyobbak látja, az nem arathatja le egyszerre a babért.

Viszont boldog lenne-e az ember, ha egy napon célhoz érne? Boldog lenne-e, ha minden igazság birtokában lenne? Boldog lenne-e, ha minden képessége megváló-

sulna? Mi lenne belőle, ha eszét, szívét nem izgatnák többé édes gyötrellemmel nagy kérdések? Mi lenne a tengerből, ha nem mozogna szakadatlanul? Ember, tenger önmagukban megposhadnának és gyilkoló miazmákat teremnének.

Az embernek tehát természete, hogy folyton önmaga fölé lendüljön, bár vért verejtékezik is. Ez a gondolat óriási látóhatárt nyit meg számunkra és ez a látóhatár szép, de azon belül nehéz és vérrel verejtékező munka folyik. De ha a látóhatár képét meg kell valósítanunk, akkor akarnunk kell a gyötrelmes munkát is. Per ardua ad astra! Nehéz az eszményt megvalósítani. A rossz a jó országútja.

Mi továbbá még a rossz? Tudom, hogy természet és szellem vagyok. Hús, ideg, vér egy felől; lélek, szellem, Isten képmása másfelől. Nemcsak az emberiségnek általában, önmagamnak is vannak természetemből, lelkem mélységeiből fakadó céljaim. Testem anyagi atomok halmaza. Apám, anyám sejtjei; nagyszülőim átöröklött szenvedélyei; fajomnak évszázadokon kialakult és az én testembe és vérembe is beömlő hajlamai, mint mindmégannyi indítások és ösztönzések alkotják testemet. Nagy bűnök és nagy erények szunyádnak idegeimben és idegsejtjeimben.

Lelkem sem üres lap. Lelkem is tele van a jó és a rossz ígéreteivel; egészséges és beteg gondolatcsirákkal; az építő és romboló világnézet elemeivel.

Testem tehát nemcsak pozitív és negatív elektronokból, hanem erények és bűnök alkatrészeiből épül föl. És lelkem is nemcsak igazságból, jóságból és szépségből áll; hanem a tévedés, a gonosz és a rút is ott leselkednek. Testem tele van ellentmondással; lelkem zürzavarral. Testem és lelkem egymással szemben pedig két ellentétes világ felé vágyódik.

És mindebből hogy jöjjön létre mindig csak jó? Ha

testem elemeinek küzdelme a jó győzedelmével járna is, vajjon ez a küzdelem maga mégis nem szenvedés-e? És ha lelkemben is mindig csak a jó, a szép és az igaz jutnának diadalra, nem vérezne-e az a győzelmek nyomán? És ha lelkem mindig úrrá válnék is a test fölött, nem érezném-e akkor is a győzelem nyomain járó szenvedést? Pedig a harc nem mindig így végződik. Az életben sokszor a hús győz az erény fölött; a tévedés a rút fölött, a rossz az igazság fölött; és a test a lélek fölött.

A világnak, mint a jelenségek tengerének szemlélete azért könnyen azt a benyomást teszi a közletről nézőknek, hogy a rossz folyton győz. Tehát a szenvedélyek az erények fölött; a hazugságok az igazság fölött; a rút a szép fölött; a rossz a jó fölött. A jelenségek világában mintha a jelenségek uralkodnának a lényegek fölött.

Más azonban a jelenség, a látszat és más a lényeg, a valóság. Ha valóban a jelenségeknek volna igazuk, akkor a világ már régen tönkre ment volna. Ha látszatra a rossz csillog is, valóban a jó, az élet, a lényeg mégis mindig előbbre halad. Világtörténelmi távlatból ugyanis az emberiség folyton előre halad és a rossznak egyre nagyobb erőfeszítést kell tennie, hogy a jót olykor-olykor legyőzhesse. De a jó akkor sem semmisül meg. A formák ugyan változnak; az élet ruhái szakadatlanul lerongyolódnak; de maga az élet és maga a jó él, felfelé halad és az emberiség eszményei mind jobban megvalósulnak. A rossz a jóról csak azt rághatja le, ami azon mulandó, esetleges, de magát a jót, az életet nem dermesztheti halálra. Az élet mennyisége érintetlen, bár minősége folyton változik. Az élet megmarad, bár jobbra-balra körülöttünk annyi jelenség hull is el és tűnik is el. Az élet és a jó mindig újabb rossz ellen küzdenek és győznek. A rossz folyton valami új alakban robban ki és azután megint összeomlik. Az élet és a jó azonban egyenesen továbbhaladnak a maguk útjain. Az igazság egy,

a tévedés sok. Az egy megmarad, a sok eltűnik. A valóság kiirthatatlan, a látszat szemet kápráztatva a semmibe zuhan vissza.

A történelem is ezt tanúsítja, a bölcselő pedig újból hangsúlyozza, hogy csak a jó a valóság, a rossz ellenben csak múló, bár fájdalmas jelenség. Hiány, amelyet az élet utánpótol és akkor a hiány magától megszűnik és a rossz tovább nincs.

A rossz titka.

Az emberi élet, sőt a lét legitokzatosabb kérdéséhez értünk el. A rossz titok, mert mint szent Pál mondja — a misterium iniquitatis a világban hódító erő és mindent romboló tényező. De honnan van a rossz? Mi a rossz? Mi a rossznak a célja? És hogyan szabaduljunk meg tőle? A primitív ember nem foglalkozik a rosszal. Adva van az ő életében is a rossz, de nem bölcselkedik róla. A primitív ember hisz Istenben, hisz a lélekben és annak halhatatlanságában, de a rossz lényege fölött nem elmélkedik.

A primitív ember egyszerű lelke ép akkor lép ki legprimitívebb alakjából, sajátos gyermekies egyszerűségéből és talán szinte öntudatlan naivitásából, mikor lelkébe fészkel magát a kérdés: honnan van a rossz? Az Isten jó! A lélek jó! Honnan ered mégis az életnek sok baja és szenvedése? Ez az izgató kérdés azután működésbe hozza alkotó képzeletét és képzelete jó és rossz szellemekkel népesíti be a természetet; élőket és életteleket; mithológiai szellemekkel tölti be az idő és a tér minden részét.

A rossz fölött való bölcselkedés nyitja meg a gondolkodás útját is. Igaz, hogy ez a gondolkodás tele van babonával és tévedéssel, de a lélek legalább mégis eszmélődik, gondolkodik, nehézségekkel küzd és azokat legyőzni igyekszik.

Az emberi gondolkodás mintegy ösztönszerűleg azt tanítja, hogy a rossz nem ősi valóság, hanem a jónak megromlása, a jó természetnek önmagából való kifordulása.

A metafizikus is azt kérdezi: mi a rossz? Van-e lényegénél és eredeténél fogva rossz lény, vagy minden rossz a természeténél fogva jó lénynek csupán a megfogyatkozása?

A metafizikus így megállapítja, hogy minden lénynek van valami lényege, ami őt más lényektől megkülönbözteti. Felismeri továbbá, hogy minden lény akarja, szereti önmagát, saját lényegét, saját egységét és azt igyekszik kifejezni és lehető legtökéletesebb formában napfényre hozni. Végül rájön arra is, hogy minden lény kívánatos első sorban önmagának. Kívánatos továbbá saját fájának, sőt minden lénynek vannak olyan tulajdonságai, amelyek azt más fajtájú lények előtt is kedvesnek, tökéletesnek tüntetik föl. Aki tehát a lényeket nézi, az látja, hogy a lények mind önmagukban és mások számára is jók és jóságukkal dicsérik Alkotójukat.

A lényekben kutató bölcselő sehol rossz természetet nem talál.

Másrészt ugyanaz a bölcselő látja, hogy a világban a jelenségek és nem a lények a rossz forrásai. A lények úgy, amint azok az Alkotó eszében élnek, jók. De ha a lények jelenségekké válnak, akkor mint jelenségek egyrészt végesek, másrészt a végeességnek minden hiányát öröklik.

A rossz tehát nem a lényegből ered, hanem a végeségből. A végeesség pedig a jelenségnek a velejárója. A jelenség pedig akkor születik, amikor a lényeg térben és időben helyet foglal, megtestesül. De ha eljön az idő, mikor a lényeg mint jelenség megszűnik, vagyis a térből és időből ismét kilép, akkor a lényeg újból jó lesz.

A rossz tehát a jelenségek világához tartozik. A véges-

ség a rossz oka. A végesség maga ezer hiányt jelent és a hiányból ezerféle rossz keletkezik.

A véges tökéletlen és minden tökéletlenség a rossz forrása. Ha a végesnek van értelme és akarata, akkor ezek is végesek, következőleg tökéletlenül működnek. A véges semmit nem végez teljesen és tökéletesen, ép azért, mert véges.

A rossz szerepe és sorsa a világban.

A rossz tehát önmaga nem valóság, hanem hiány és tökéletlenség, amely hiány és tökéletlenség mindenütt kiütközik, mert minden véges. A világon minden születik kifejlődik és meghal. Kínok között születik és kínok között fejlődik és hal meg. Csak akiben a lét maga a teljes, tökéletes és örök lét, csak aki mindent önmagában bír és semminek hiányát nem érzi, csak az kivétel e rossz minden érintésétől. Abban nincs sem a rossznak árnyéka, sem a rossz azt meg nem közelítheti. Ez pedig Isten.

A világ véges, a világ fejlődik, a világ kimúlik, íme, itt van a rossz eredete. Mert minden kinnal születik, kínok között fejlődik és kínok között múlik ki. Szervetlen és szerves világ, anyag és szellem végességükben hordozzák, tökéletlenségükben hajszolják a sok bajt, a rosszat. Fizikai rossz, értelmi rossz, erkölcsi rossz, esztétikai rossz mind a végességnek, a tökéletlenségnek, a hiánynak velejárója. Az élet nyomában kísért a halál, az igazság nyomában setteng a tévedés, az erkölcs és a kötelesség útjain lesekedik a lázadás szelleme, a szép arcukat bepiszkolja a rút. A szervetlen világban pedig az elemek szakadatlanul kapcsolódnak és felbomlanak, csillagok születnek és csillagok omlanak össze, jó, hogy nincs öntudatuk, mert akkor ezek is szenvednének.

Ami azonban baj, ami elnevezés szerint rossz, nem mind erkölcsi rossz és erkölcsi baj.

A hiány, a tökéletlenség, a végeesség egyrészt ugyan sivár állapot, másrészt azonban a magából kipattanó erő és a felfelé törekvés rugója. Állapot, amely sivár képet nyújt, másrészt a lét erőit felajzó vágynak a bölcsője.

Istenben hiány nélkül van minden és nem szorul semmire. A természet, az ember hiányukat érezve, igyekezik maguk fölé kerekedni.

Az én szemem így nézi még a szervesen világot is és látja, hogy a láthatatlan erők és a súlytalan anyagok benső erőfeszítéséből mint születik meg a súlyos anyag; a súlyos anyagból pedig mint alakulnak ki a világok milliói az űrben. A szervesen anyag ép benső tökéletlensége és hiánya miatt szerveződik, fejlődik és helyezkedik el az űrben. Így alakul ki a csillagok világa. Nem tudom, mi történik a többi égitesten, de a geológia megtanít legalább is arra, mint fejlődött ki Földünk, amíg az élet és a szellem hordozójává lehetett.

De eljött az idő, mikor az élet is megjelent Földünkön. A növények, az állatok és végül az ember. De mennyi katasztrófán ment keresztül ez a Föld! Mennyi fauna és flóra pusztult el! Mennyi állat veszett oda a fizikai erők nagy küzdelmében! És az élet mégis tovább haladt a maga útján, sőt ereje a küzdelmekben csak megacélozódott. Egyszerű formákból egyre összetettebbekre tért át. A tökéletlenségből a tökéletesség felé lendült. Ha az életnek magának mindene meg lett volna, vagy ha az élet semmiben hiányt nem érzett volna, ki tudja, maga fölé lendült volna-e? De hiány csak ott van, ahol a természet, vagy a lélek érzi a hiányt. És a rossz is csak akkor lép fel mint rossz, ha a lény érzi valaminek a hiányát. Fejlődés is csak akkor van, ha a hiányból, a homályból van kiemelkedés magasabb lét felé. A rossz, a hiány tehát csak a még ki nem elégült alanyak az állapota. Kell valami alanyak lennie, az elektrontól kezdve

az emberig, ami több akar lenni, mint ami és ami állapotát egy magasabb létfokkal szemben űrnek, hiánynak, lehetőségnek érzi és a beteljesüléssel, a megvalósulással akar magán segíteni. És hiába minden, ami csak van, egyrészt valami, másrészt semmi. Valami, mert mindennek van belső értelme, amit kifejezni, megtestesíteni igyekszik, másrészt «semmi», mert az eszméjével szemben minden folyton csak útban és kialakulásban van. Tehát minden csak űr, csak jelenség, csak átmenet és szinte «semmi» még ahhoz képest, aminek lennie kell, vagy kellene. Sírjak-e tehát a világ hiányai miatt? Sírjak-e azért, mert minden születés nagy erőfeszítéssel jár? Amin nem segíthetünk, azt békével kell eltűrnünk. Annál is inkább, mert csak így halad a világban minden előre! Akkor lenne a világ siralomra méltó, ha véges volta miatt nem haladna előre, ha benne szunnyadó eszmét nem igyekeznék megvalósítani, vagy — és ez lenne a legnagyobb baj — ha tudatos akarattal saját eszméje, hivatása, jövője és beteljesülése ellen törne. De erre az öntudatlan természet nem képes. Erre csak az öntudatos ember képes.

Az igazi rossz is tehát csak az emberrel jön a világra. A hiány is csak az emberben változik át romboló erővé, bűnné.

Az emberen kívül minden ösztönösen, gépiesen halad utolsó állomása felé. Az ember ellenben öntudatra hoz mindent és öntudata sokszor fellázad saját természete, saját célja és hivatása ellen. Nem léteznék bűn, ha az ember csak ösztönös lény volna. De az ember több; ő eszes lény és az ész nemcsak alkotó, hanem világokat romboló hatalom is. Az ösztön nyílegyenesen halad célja felé, az ész gondolkodás tárgyává teszi önmagát, ösztönösséget, az emberi természetnek értelmét, feladatát is és ha téved, még önmaga és rendeltetése ellen is fellázad.

Sem a szervetlen világ, sem a szerves világ nem látják, nem érzik hiányaikat és azért mégis benső ösztönösséggel igyekeznek kialakulni. Az ember ellenben érzi mindezt, sőt a hiányt rossznak érzi és ebből a hiányból és a hiánynak rossz állapotából kellene az ész öntudatos elhatározásának megszületnie: légy hű hivatásodhoz és valósulj meg. Légy eszköz az Alkotó kezében és mint társ, munkálkodjál Isten terveinek megvalósításában. De az ember nem ezt teszi. Az ember gátolja saját természetét és küzd önmaga ellen, hogy meg ne valósuljon. És ez a bűn! A bűnnek az a mély értelme, hogy tudva és akarva a semmibe, a tökéletlenségbe igyekszik zuhanni. A világ rendeltetése, hogy mint hatalmas folyam igyekezzék egyre gazdagodva, egyre szélesebb és mélyebb mederben hömpölyögve, a végső célja felé. A bűnné módosult rossz ellenben a világot e céljában is megakasztani, sőt más mederbe terelni igyekszik.

Mi a szerepe tehát akár a fizikai rossznak, akár a bűnnek az ember életében?

Minden rossz, mint láttuk, valami akadály, valami gátlás, amelyet azonban le kell győzni. A sok-sok fizikai és természeti katasztrófával szemben a szerves világban mindenütt életösztönök fejlődnek ki, amelyek vagy futnak a rossz elől, vagy megóvnak a rossztól.

Az ember szembeszáll a fizikai rosszal. Az ember nem lenne a világ hódítója, ha nem kellene neki küzdenie a természet vad erői ellen. A természeti csapások az állatokból előérzeteket, az emberből pedig felfedezéseket váltottak ki, amelyekkel a rosszat leküzdötték, vagy azt semlegesítették. Az ember harca a természet ellen az emberből sok-sok erőt és képességet nevelt ki és a harc és a képességek voltak az emberi művelődés emeltyüi. Azok a népek ma is az emberi művelődésnek legfőbb képviselői, amelyek legtöbbet küzdöttek és küzdenek a fizikai erőssel. Harc nélkül az őselemből soha sem lett volna

kultúremler. Az ember eleme a kard és boldogsága a győzelem.

De harc nélkül az ősemlerből az erkölcsös ember sem alakul ki. Úgylátszik, nagy mondaszt kockáztatunk, midőn ezt állítjuk. Talán tévedünk is. De nyilvánvaló, hogy az embernek az igazságra, a szépre törő képességei csakis a természettel való érintkezésből sarjadzottak ki. Az igazság, a megértés révén lehetett az ember úrrá a természetben. De honnan van az erkölcs? Van-e a természetben erkölcs? Van-e a növény- és állatvilágban a belső életre, a lelki elmélyülésre, a benső világ kialakítására hajlam? Nyilvánvaló, hogy nincsen. Ám az ember hivatása, hogy erkölcsileg is kifejlődjék. De ez csak úgy lehetett, hogy önmagával is ellentétbe jutott és saját természetével is harcba lépett. Az embernek a benne is működő vad erőket meg kellett nemesítenie.

Az ember ugyanis két világnak érintkezési pontja; a természet és szellem egybefűződése. A természetnek ép úgy vannak belső ösztönzései, mint a szellemnek. A természet is követeli a maga útjait, meg a szellem is. És ebből a szemszögből nézve az ember fejlődése úgy halad előre, hogy a természet meghódol a szellemnek és a természet is átszellemül. Az erkölcsösség a szellem uralma az anyag és a természet fölött.

A húsnak és a szellemnek ellentétes törekvéseiből azonban ür, hiány támad az ember érzéseiben, amely rossz, bántó és kiegyenlítésre vágyik. Győznek a hús vágyai, szomorú a lélek. Győz a lélek, akkor meg úgy látszik, szenved a test. De mennyi küzdelem támad a hús vágyai nyomán és mennyi rossz fakad, ha győznek a vágyak.

Az egész emberi élet és az egész emberi történelem harc egyrészt a testi ember, illetőleg az érzékies emberiség és a lelki ember, illetőleg a lelki kultúra között. A testiség kielégülése a lelkiség pusztulása. A lelkiség haladása ellenben az állatiasság visszafejlődése.

Ki tagadja már most, hogy a rossz uralma és ereje csak szomorú sors kezdete? De viszont nyilvánvaló, hogy a rosszal való küzdelemben csíráznak ki a lélekből az erkölcsi erők és a harcok hevében tisztulnak ki az erkölcsi eszmények. Minden rossz és bűn dacára is az emberiség útban van a magasabbrendű emberieség felé. A nagy gazdasági, politikai és erkölcsi forradalmak minden rombolásaik dacára is arra szolgálnak, hogy az emberek alapjaikban megrendüljenek és összes neme-sebb erőiket, képességeiket újra szervezzék és magasabb fokra emeljék.

A rossznak különböző megjelenései a jónak is különböző alakjait szülték. A rossz azonban idővel eltűnt, de az ember a rossz hatása alatt magasabb erkölcsi és szellemi fokra emelkedett és ezen értéke állandósult is.

Ily harcokban főleg a szabad akarat fejlődik ki; az akarat révén pedig a benső ember.

A szabad akarat sokkal bonyolultabb valóság, mint azt általában gondolják. Szabad akarral mi ép úgy nem születünk, mint kész tudással. Csak képességeink vannak a szabad akaratra, amint hajlamaink vannak a tudásra. Ha akarsz, szabad leszel. Ha akarsz, okos leszel. De a szabadság és tudás sok-sok erőfeszítés ajándéka.

Mi is a szabad akarat? Talán olyan akarat, amelynek nincs semmi benső oka? Tévedés! Mindennek, ami van vagy történik, van elégséges oka. A kialakult benső szabadságnak is van elégséges oka és ez az ok maga a megtisztult benső élet. Az ember tehát igenis, mindig külső és belső; fizikai és lélektani hatások és indító okok hatása alatt áll, de mindezekkel szemben van a benső élet, a megtisztult és magára ébredt emberi öntudat és Én is, amely mint ilyen felfogja s mérlegeli és egyéni-sége szempontjából értékeli a ráható indításokat. És amint a szervezetet csak az táplálja, ami a szervezetnek hasznos;

ép úgy a benső embert is csak az fejleszti, ami neki és egész alkatának megfelelő. És amint a szervezet minden anyagot, amelyet magába fölvesz, a saját természetének megfelelőleg átszervezi; ép úgy a legbensőbb Én is minden hatást és indítást a saját lényegének megfelelőleg átalakít, megtisztít és egyéniségének kifejezőjévé tesz.

A szabadakarás minden esetben úgy jön létre, hogy az Én a ráható indításokat a maga megfoghatatlan lényegében úgy illeszti be, hogy az a hatás és indítás egyúttal mint az Énnek öntudatos, szerves és egyéni kifejezése legyen. Amikor pedig a külső vagy belső hatás akarattá válik, akkor az már sem valami külső, sem valami belső *idegen* hatásnak az eredménye, hanem az már a legbensőbb Énnek egészen egyéni és jellegzetes megnyilvánulása. A szabadság tehát voltaképp nem akaratszabadság, hanem az Énnek szabadsága, az Énnek akarati tettekben való megnyilvánulása.

A szabadakarát ép azért igazán csak a megtisztult, a kialakult és a megkeményedett Én kincse. Ez az Én az a szilárd mag, amely az egyéniséget és személyiséget is hordozza és a jellemben a legmagasabb fejlődésre jut el.

De kialakulhat-e az Én harcok nélkül? Acéllá keményedhetik-e a vas kalapácsütés nélkül? A rossz és a jó kölcsönös együttműködéséből alakul ki az Én; a rossz és a jó közötti szakadatlan választásból fejlődik ki a jó természet, a jó jellem és a szabadakarát. Tanulni kell járni és tanulni kell akarni. Akarás nélkül egyik sem sikerül. Aki nem képes saját lábán járni, az mankóra szorul. Aki nem képes akarattal élni, az más akarattal teljesíti. De mind a kettő nyomorék; az egyik testi, a másik lelki nyomorék.

A lelki nyomorék azonban nemcsak azért szánalomra méltó, mert nem tud akarni, hanem főleg azért, mert nem tud tovább fejlődni. Az akarát ugyanis nem öncél.

Az akarat is emeltyű egy magasabb rend felé, t. i. a benső ember teljes megvalósulása felé.

Az emberi lélek is ép úgy, mint a test, folyton szerveződik; szakadatlanul bonyolultabb alakba öltözködik. Ki mennél többször szervezi át önmagát, annál magasabb fokra emelkedik. Az emberi léleknek valóban az akaratnak és az öntudatnak különböző fokait és módjait kell lefutnia, míg annyira elmélyül, hogy egyúttal a lelkiségnek szilárd és tiszta edényévé finomul.

A bölcselő a lét mélységeihez igyekszik eljutni és keresi: micsoda cél felé is halad a szellemi lét? És látja, hogy a testből és lélekből álló ember és emberiség minden különös jelenségei dacára is úgy fejlődik, hogy az érzéki jelenségek élete mind több teret veszít, a szellem ellenben mindjobban uralomra jut. Az anyag is megneemesül, a szellem pedig egyre magasabb szellemi erőt sugároz szét. Az emberiség maga is minden gonoszságai, minden torz tünetei dacára is *folyton nagyobb eszményeket* tűz ki maga elé. Ez a haladás igazi jele. A szellemnek kell gyarapodnia, az érzékiesnek, a vadnak pedig fogynia. A szellem az, amely elevenít és a szellem ezen munkája minden nehézség és rossz dacára mégis csak halad előre. A szellem e munkája azért lassú és azért fáradságos, mert minden hódítása az érzéki természet egy vad részének a halála. Egyik legnagyobb életrejtély ugyanis, hogy szellemi természetünk csak akkor virágozik ki egészen és teljesen, ha az érzékiség bennünk meghal, illetőleg maga is átszellemül. A halál a földi életben is átmenet a magasabb élethez. A rossz kimúlása pedig a jónak meggyarapodása. De csak az hal meg, ami jelenség. Az érzékinek és a rossznak is azért kell meghalniuk, mert csak jelenségek és nem tartoznak az élet örök és igazi kincseihez.

A jó azonban igazi valóság, igazi érték és azért örökké élnie kell. Ebből pedig nyilvánvaló, hogy miért kell a szellemnek az anyagot, az érzékiséget, a testet a maga

erőivel átszerveznie és magasabb létre emelnie? Miért kell az anyagnak meghalnia, hogy azután tökéletesebb formába öltözködjék? Mert mindennek ez a hivatása; mert minden feljebb törekszik. Azért kell a rossznak is tökéletesebb létfokra emelkednie. Óvakodjunk tehát a rossztól, de értsük is meg a titkát. Mi a rosszat nagyon megnagyítva látjuk és nagyon mélyen érezzük, míg a jót, mivel szerényebb és igénytelenebb, alig vesszük észre. De nem természetes-e ez? Ki gondol az egészségre, *míg* betegek nem vagyunk? Ki gondol a fény, a levegő, a víz hiányára, míg bennük fürdünk? De fordulj on a sors és annál kellemetlenebb a betegség, a sötétség, a bűz és piszok. Ilyenek a rossz, a bűn hatásai is.

A rossz minden látszólagos hatalma dacára is fődolog, hogy a lét maga jó és ez a lét minden áldásával észrevétlenül halmoz el bennünket. És ha még úgy tombolnak is a romboló erők, ezek legfeljebb késleltetik a világ előre haladását, de azt meg nem akadályozzák.

Valljuk tehát, hogy a lélek és minden természeténél fogva felfelé törekvő erő. És ahol csak lélek van, ott haladás is van; a haladásnak pedig végső célja is van.

A lélek azonban nem önmaga teremtette magát; sem képességeit és hivatásait nem önmaga adta magának. Mint a természetben minden, a lélek és a lelkes emberiség is kifeszített íjj, amelyet senki nem önmaga feszi-tett ki; senki nem önmaga lö ki abba az irányba, amely felé haladnia kell. Az, aki a természet és szellem felett uralkodik; az, aki a természet és szellem kincseit megalkotta, az irányít minket is láthatatlan magasságok felé.

Ez a szépségeket elővarázsoló, célokat kitűző és mindent összefoglaló és egybeolvasztó értelein pedig akarhat-e mást, minthogy a világban is igazság, jóság és szépség legyen? Akarhat-e mást, minthogy ezek az értékek minden poklon keresztül a természetben és a szel-

lemben győzedelmeskedjenek és a természet és a szellem végső kifejlődésükben ide érkezzenek?

A rossz mint árny kíséri a fényt. A rossz elnyelni iparkodik a fényt, mint az éj a nappalt. De az éjből mégis mindig kifut a nap és minden rosszból kiemelkedik a jó.

A jövő ismeretlen. De a múlt és a jelen vonalából következtethetünk, hogy ezek a vonalak mely irányba haladnak.

A múlt és a jelen mélységeiben felfedezzük azt a törekvést, hogy mindenben szellem legyen, a szellem pedig még több és tisztultabb szellem legyen. A lét jövője is tehát csak az egyre átszellemültebb lét lehet. E célhoz eljutni annyit tesz, mint beteljesülni, megvalósulni, Istenben megnyugodni.

A nagy elmék mindig érezték, hogy a rossz a világban nem szükségszerű. Sejtették, hogy lehet az emberiségnek oly állapota is, amelyben létünk jelenlegi számtalan nyomorúságát nem fogjuk érezni. Ez az érzés és sejtés igaz. A világ fejlődése ide vezet. El kell jönnie annak az embersorsnak, amidőn az igazságra eljutott, a jóban bensőleg meggyökeredzett, a szépben megtisztult ember valóban a szellemi létfokra emelkedik és abban megszilárdul. Addig azonban a rossz mindig nyomunkban fog járni és fog ellenünk áskálódni is, hogy egyúttal előbbre is ösztönözzön — bár akarata ellenére is.

A végcélnál azonban, ha ezt tökéletesen elérjük, a rossz megszűnik, a jó ellenben annál inkább felragyog. Az örök boldogságban bizonyosan nem lesz rossz.

Isten és a rossz.

Nagy nehézsége volt az embernek minden időben, hogyan engedheti meg és hogyan tűrheti a jó Isten a rosszat? Miért nem alkotott olyan világot, amelyben nincs rossz?

Miért nem avatkozik be úgy a világ folyásába, hogy a rossz megsemmisüljön?

Nagy természeti szerencsétlenségek, az időnek előtte szinte végzetzerűleg bekövetkező halálesetek; az erkölcsi alapjaikból kifordult gonosz emberek tobzódásai; a vérengző háborúk rombolásai kicsalják az ember kitöréseit: miért engedi meg Isten mindezen nagy szerencsétlenségeket és miért nem művel — ha kell — csodát is a jók érdekében?

Isten és a rossz mint két egymással harcoló hatalom tűnik fel a jelenségek világában. Isten és a rossz, emberi szemmel nézve, mint két háborús fél küzdenek a világtörténelemben és az emberiség szenved a két nagyhatalom győzelmeinek változásait. De miért kell a Jónak küzdenie a rosszal? Miért nem pusztítja el, hogy a világ az ő zászlója alatt békésen haladjon céljához?

Oly régi ez a nehézség, mint maga az emberiség. Oly régen, mint amilyen régi a vallás és tudomány, igyekszik az ember ennek a nagy titoknak mélyére hatni. Es minden emberi erőlködés végén is a titok titok marad. Sőt, Isten maga mondja Jób könyvében, hogy az ember ne igyekezzék Isten terveibe beavatkozni.

Az ember valóban szívesen nem kontárkodnék, ha a jó és a rossz küzdelmét nem érezné a saját testén. De a rossz titka, a misterium iniquitatis, az ő testi, lelki és erkölcsi javait ép úgy pusztítja, mint Jóbét; és sorsát is szívesebben viselné, ha a rossznak titkába bepillantathna. És ép azért, sem az egyszerű ész, sem a bölcselkedő értelme nem nyugszik meg sorsában, hanem mindkettő a rossznak magyarázatát keresi, hogy így valami világnézetet alkothasson magának.

A kérdés tehát ez: szükségszerűen kell-e rossznak lennie a világban? Lehetne-e oly világ, amelyben nincs rossz?

Feleletünk a következő.

A rossz — mint láttuk — nem lény. Sem nem lényeg, sem nem járulék, vagyis a rossz a világnak nem alkatrésze. Ez tény. De az is tény, hogy a világ nem tökéletes. Minden a világon tökéletlen. Mindennek van hiánya és ebből a hiányosságból, mint tátongó úrból ered minden rossz. A tökéletlenséget pedig a világból nem írhatjuk ki és ép azért, sajnos, azt kell mondanunk, hogy a rossz szükségképpen velejárója a véges jónak, a végesen tökéletesnek. Másszóval: minden jóból sarjadhat rossz, mert minden jó csak részben jó és egy jó sem a legtökéletesebb jó.

A világban minden létező jó, de egy jó sem a legjobb. Minden jó ugyan lényegének megfelelőleg működik, de egyik jó sem a legtökéletesebben működik. A természet és a szellem a földön ugyan a céljuk felé törnek, de útjukban sok nehézséggel küzdenek, mert úgy maguk, mint minden eszközeik hiányosak.

Alkothatott volna-e Isten oly világot, amelyben minden tökéletes, következésképpen minden hiánynélküli és teljesen jó lett volna?

Ilyen világot Isten nem alkothatott.

Miért? Mert egyedül Ő végtelen.

Egyedül Isten minden létnek és minden jónak a telje. Egyedül Őbenne nincs semmi hiány. Egyedül ő élvezi a végtelen és tökéletes életet öröktől fogva és örökké egészen és hiány nélkül. Tehát egyedül őbenne nincs semmi hiány és semmi rossz, Ő egyedül végtelen természeténél fogva.

Újból kérdezzük tehát: alkothatott volna-e Isten a természetének megfelelőleg oly világot, amely oly végtelen és oly jó lett volna, mint ő maga?

Nem alkothatott.

Amily szükségszerűen végtelen a legjobb lény, ép oly szükségszerűen egy is ez a végtelen. Két végtelen nem létezhetik. Isten tehát a saját végtelenségét nem tehette

a világ alapjává. Isten nem kölcsönözhetette saját végtelenségét a világnak. A világ nem lehet egyenlő Istennel. Amily szükségszerű, hogy Isten végtelen, ép oly szükségszerű, hogy minden világ, amelyet ő alkot vagy alkotni fog, nem lehet az ő végtelenségének mása. Vagyis minden világ csak véges világ lehet.

Amily szükségszerű és lényegből folyó pedig, hogy e végtelen minden hiány nélkül való; ép oly szükségszerű és lényegből folyó, hogy a véges fogyatékos; a fogyatékos hiányos; a hiányos tökéletlen; a tökéletlen pedig a rosszra alkalmat szolgáltató.

Bár tehát a világ maga és a világon minden Istennek az alkotása, az ő utánzása és az ő képeinek mása, de semmiféle alkotás sem meríti ki a Végtelent maradék nélkül. Következésképpen a világ véges természetében és lényegében van minden hiányosságnak és minden rossznak is a gyökere.

Mégis, amily nyilvánvaló ez a fájdalmas tapasztalás, époly biztos egyúttal az is, hogy a világban nem minden rossz rossz, amit mi annak tartunk.

A rossz ugyanis az, ami erkölcsi értékelésünk szerint rossz. Szó szoros értelmében rossz az, ami erkölcsileg rossz. De hol van erkölcs? Erkölcs csak az emberrel kezdődik, tehát csak az ember világában van. A Teremtő működésének utolsó alkotása az erkölcsös ember. Érzés, ismeret, akarat van az ember előtt is, de erkölcsé csak az embernek van. Bajok, természeti szerencsétlenségek vannak a szervetlen természetben, a növényvilágban és az állatok életében is, de az igazi rossz, a bűn csak az emberrel jelenik meg a földön, mert ő egyedül képes erkölcsi ítéleteket alkotni és erkölcsös cselekedeteket végrehajtani.

Más tehát a bajok világa és más a bűnök világa.

Ha a csillagok a világűrben tönkremennek, emberi nyelven szólva, ez baj. Ha a faunok és a flórák megsem-

misülnek, ez is nagy baj. Ha állatok seregestül elpusztulnak, ez is mind nagy baj. A bajok nyomában fakadhatnak fizikai szenvedések, fakadhatnak testi fájdalmak is, de mindez csak a fizikai világhoz tartozik, mert sem az atom, sem a növény, sem az állat nem tudja, mi az élet és a halál; mi a kettő között a különbség. Nem tudják, mi a jelen és mi a jövő. Nincsen öntudatos lelkük, tehát nincsen öntudatuk sem. Nincs sejtelmük egy jobb világról sem. Nincsenek továbbá eszményeik sem. Nem értékelnek, a jó és rossz között nem tesznek különbséget, ők élnek az élet ismerete nélkül; érznek az érzések értékelése nélkül. Az élet és a halál egyaránt ismeretlen előttük. Élni nekik annyi, mint meghalni; és meghalni annyi, mint élni, hiszen nem tudják, mi a kettő között a különbség.

A fizikai világban tehát csak bajok vannak. De ez a fogalom is: baj, a mi ráolvasásunk eredménye. A növény és az állat legfeljebb érzik és szenvedik a bajt, de azt öntudatukra nem hozzák.

Bajokról és rosszról is igazán csak az ember beszél és tud. Mert egyedül az ember tud fogalmakat alkotni.

És az embernek nem szabad a kettőt összecserélnie. Mert mások a bajok és más a rossz még az ember életében is.

Isten megengedheti, sőt akarhatja is a bajokat; de nem akarhatja, legfeljebb eltűrheti a rosszat. A bajok az erkölcsi világrendet nem érintik; a rossz ellenben annak lerombolására törekszik. A baj sértetlenül hagyhatja az ember egyéniségét és erkölcsi személyiségét; a rossz ellenben tönkreteszi mind a kettőt.

Nem akarjuk ezzel a bajok, vagy a szenvedések hatását kisebbiteni. De ki akarjuk emelni, hogy a bajok felett nincs módunk győzedelmeskedni; a rosszat ellenben ki kell magunkból irtani. Amazok nem szakítanak el az erkölcsi világrend forrásától; emez ellenben örökre elkülönít tőle.

Az embernek kötelessége a kettő között ezt a különbséget felismerni és tartozik azokat értékük szerint mérlegelni. Úgy kell ugyanis élnie, hogy a bajok és a szenvedések is erkölcsi életének rugói legyenek; a bűntől pedig mint valami szörnyű lelki veszedelemtől és romlástól menekülnie kell.

A bajok és a szenvedések méregfogát kihúzzuk, ha úgy tekintjük azokat, mint ennek a véges világnak elkerülhetetlen velejáróit és úgy élünk velük, hogy azok egyéniségünket inkább kifejlesszék, mint lerombolják.

Lehet ezt megtenni?

Nyilvánvalóan lehet. Legyen ugyanis elvünk, hogy amin nem segíthetünk, azt tűrjük el békével. Hisz Isten sem segíthet azon, hogy a világ ne legyen véges, azaz ne legyen fogyatékos, tehát bajoknak is kell lenniök.

Mindig is lesznek nagy emberpusztító terme? ceti szerencsétlenségek, mert azok a természet életéhez tartoznak. A világból ki nem menekülhetünk, tehát el kell azokat tűrnünk. De nemcsak el kell tűrnünk, hanem azokat mind javunkra kell átváltoztatnunk. Az ember tényleg így is tett. A természettel való élet-halálharcban fejlődtek ki az ember győzedelmes erői. Ez a harc pedig oly régi, mint maga az ember és ohy eredményes, mint az egymásra következő kultúrák gyönyörű alkotásai értelmi, erkölcsi, esztétikai és gazdasági stb. téren. Harc nélkül sohasem fejlődött volna ki az ősemelemből a mai ember. A természettel való harc fejlesztették ki a felfedező képességet és ezzel együtt létrejöttek az emberi szellem összes vívmányaa a kés, a tű, a kocsis époly értékes felfedezések, mint a könyvnyomtatás, a mikroszkóp, a telefon, a repülőgép, a rádió stb. A hősöknek minden téren elemük a küzdelem. Nem félnek a bajoktól. Mindig lesz e földön továbbá betegség, testi és lelki szenvedés is, mert ezek is véges lényegünkből folynak. Tehát ezekkel szemben is helyes álláspontra kell

helyezkednünk. Bár keserűek a szenvedések, de nemesítőek is. Mennyi jó és erkölcsös erő fakadt ki ezek nyomán az ember lelkéből! önmagunk, testvéreink, rokonaink és embertársaink szeretete és megbecsülése a szenvedés kohójából erednek. A szenvedés forrasztotta össze az emberiséget. A szenvedés hozta össze az önmagukban önző és mások iránt ellenséges érzésű egyedeket. És amint a fizikai bajok a természet meghódítására vezettek; úgy vezettek a szenvedések a nyers, a magát szerető, a csak maga érdekeit kereső emberi természet megmagnemesítésére. Így fakadtak ki az emberiségből a társadalmi, a jogi, az erkölcsi érzések és önzetlen erények.

A halált sem lehet kiküszöbölni a világból, mert ez is a világ természetéhez tartozik. Ha a tiszta ész magaslatáról nézzük a halált, miatta sem nem örülhetünk, sem nem panaszkodhatunk. A halál ugyanis az életet nem szünteti meg, mert az élet, mint élet, fennmarad.

A halál csak a jelenséget szünteti meg és nem magát az életet. Ahol a halál beáll, ott új élet kezdődik. A Végtelenből jöttem, mint véges jelenség éltem és most visszatérek a Lét forrásához. A halál egy új életformának a kezdete.

Az ember ugyan küzd a halál ellen is, amíg az nem kívánatos. De nem küzd, ha az már kívánatos. Az öregség, a fizikai összeomlás vágyik a halál után. Mert nem a kor teszi az öregséget, hanem a fizikum összeomlása. Az ember szívesen odaadja magát a halálnak, ha a test vagy a lélek megtört. Addig azonban küzd a halál ellen.

A harc a halál ellen szintén sok győzedelmet hozott. Az orvosi tudomány fejlődése a halál visszaszorítása és az emberi élet egészségének fenntartása. A halál nyomában is tehát jó fakadt.

Bajok, szenvedések, halál eszerint egyrészt elkerülhetetlenek, másrészt az emberi képességek kifejlődésének hatalmas rugói. Ily értelemben Isten akarhatja is a

bai okát, a szenvedéseket és a halált is. Ily szempontból Isten gondviselésével egyikük sem ellenkezik, sőt sokszor ép ez a gondviselés ránk mérheti a bajokat, hogy fejlődjünk, nemesedjünk és megvalósuljunk. Azért imádságainkban nemcsak azt kell kérnünk: szabadíts meg a gonosztól! hanem ezt is: adj Uram erőt a rosszat leküzdeni.

Főleg adj erőt leküzdeni az igazi rosszat, az erkölcsi rosszat, a bűnt! Mert csak a bűn az igazi rossz. Ily értelemben pedig csak az ember lehet egyedül rossz.

A végzet.

Borús, vészfelhőkkel teljes és reménytelen szó: a végzet. Nem a tudás, nem a bölcelet, hanem az emberi megérzés szülte a végzetbe, a kikerülhetetlenbe, a sorsba való hitet. A kérlelhetetlenül eljövendő utolsó órának és az utolsó eseménynek eszméje ott él már a homéroszi hősök lelkében; ott lebeg Zeus feje fölött is; ott uralkodik India Nirvánájának bölcseletében; a római sztoikus lelkében és Zrínyi híres jelszavában: Sors bona nihil aliud.

Miféle emberi tapasztalatokból, miféle érzésekből, miféle gondolatokból fakadhatott a végzet hite, a keserű amor fati, a sorsharag lemondó tana? Talán a minden reményt elpusztító természeti csapások; a váratlanul bekövetkező és el sem képzelt halálesetek; esetleg az egymással örökké háborúban élő törzsek és népek sokféle szenvedései; az emberi képzeletet is fölülmúló váratlan és változatos életesélyek ébresztették föl azt a gondolatot, hogy van valami titokzatos, rejtélyes a természet és a szellem fölött lebegő hatalom, aki mindennel játszik, mindennel dacol, mindent kénye-kedve szerint intéz. Ez a minden emberi gondolat, érzés és akarat fölött álló kifürkészhetetlen hatalom a végzet.

Nem lehet kiismerni, mert mindenféle alakban jelentkezik. Olykor olyan, mint a kozmikus szükségszerűséggel ható természeti erők. Gépies, megváltozhatatlan és személytelen, mint a nagy világtörvények. Olykor hasonlít a gondviseléshez, amely hol szeretettel, hol haraggal intézi a mindenség sorsát. Olykor szeszélyes, sőt gyerekes, mert a jókat mellőzi, a rosszakat pedig dédelgeti.

Mi tehát a végzet? Van-e végzet? Mi ennek a szó-nak ismeretelméleti értéke és metafizikai értelme.

Létezik-e végzet az ismeretelmélet szempontjából?

Az ismeretelmélet valami végzetes, valami valóban létező és mindenekfölött álló természeti erőt nem ismer. Nem talál. A végzet a logikus szemében valami általános fogalom (universale), amelynek ugyan van valami tárgyi alapja a valóság világában, de alakilag (formaliter) csak az ember agyában termett és csak ott létezik.

Valóban a természeti csapások, a váratlan halálesetek, a mulandóság szeszélyes játékaik mind együtt az a konkrét alap és tény, amelyből az ész a végzet fogalmát megszerkeszti. De abból, hogy eszünk bizonyos fogalmakat alkot, még nem következik, hogy ilyen fogalmainknak megfelelően a világban is teljesen egyenértékű valóságok léteznek. Nem minden létezik úgy a világban, mint amint az ész a világ közvetítésével, sugallataival megalkot. Nagyon sok észlény van, aminek megalkotására a világ sugalmazza ugyan az észet, de azoknak éssen kívül mi sem felel meg.

Az élet változó esélyein kívül azonban még a tudomány, illetőleg a bölcelet is hozzájárultak a végzet fogalmának megszemélyesítéséhez.

A mechanikus tudományos és bölceleti világfelfogás oly régi, mint Demokritosz, oly régi, mint az atomelmélet és ez a tudományos és bölceleti szemlélet erősítette meg a meggyőződést, hogy a természetben minden szükségszerűen történik. Ez a tan rögzítette meg a felfogást,

hoev az ember is a természet egy láncszeme és az ember sorsa sőt az ember gondolatai és cselekedetei is mindmind természeti szükségszerűséggel folynak le.

Ugyanily szellemben dalolt a költészet és alkotott a művészet is, hiszen mind a kettő a néphitnek, valamint a tudományos és bölcséleti felfogásnak visszatükrözője. Ezek a korszellem megérzékítői.

Amíg, felfogásunk szerint, a természet Úr az ember fölött; amíg a természet mint ismeretlen sfinx néz az emberre, addig a végzet varázsigéje lenyűgözi az embert. Amíg továbbá az ember babonás és babonás erőben hisz, addig a végzet fog uralkodni fölötte. És a végzet, mint hit, lassan metafizikai tartalmat is nyer.

A végzet ugyanis, mint metafizikai valóság, oly hatalom, amely a jelenségek fölött és mögött rejtőzik és titokzatos szándékait a jelenségek világában valósítja meg. A végzet, mint ilyen, azonban sem nem erkölcsös, sem nem erkölcstelen; sem ember, sem Isten; hanem ismeretlen erő, amely mindenek túl és mindenek fölött éli a maga rejtett életét és kifejti működését. Legnyersebben a görög gondolkodás jellemzi, midőn úgy rajzolja meg, hogy célja a földről minden nemest kiirtani, legyenek azok istenek vagy emberek; természet vagy művelődés. És ha az ember elgondolja, mennyi néptörzs, mennyi nép; mennyi művelődés, mennyi tudomány, mennyi hős, mennyi isten tűnt el a földről és mennyi tűnt el úgy, mint a buta végzet következménye, akkor megértjük a végzetnek ezt a kegyetlenül elszomorító képét és felfogását.

Az ismeretelmélet azonban már sok bűvös szót vetkőztetett meztelenre és sok metafizikai erőt rombolt le. Ma már a végzetnek is más értelmet tulajdonítunk. Ma már a végzetnek fizikai, sőt fiziológiai és jóindulatú értelme is van. A végzet többé nem fölöttünk, hanem a világban és bennünk uralkodó erő, sőt cél felé haladás

és irányzat. Ma tudományosan és induktíve rájövünk azokra az elemekre és tárgyilagos tényekre, amelyekből a képzelet a végzet zordon fogalmát kialakította. Ezek az elemek úgy a külső, mint a belső világban megvannak. Ezeket megtaláljuk a szervetlen és a szerves világban; az anyagban, a lélekben és a szellemben egyaránt, íme itt ezekben az elemekben szunnyadnak a végzet csirái. Mert mindennek van benső értelme, benső jelentése és mindennek van ebből a benső értelemből fakadó hivatása és hivatásának megfelelő cselekvő képessége, sőt cselekvő szükségserűsége.

A világok anyagát képező óriási tömegeket a Kepler és Newton törvényei mozgatják.

A növényekben fellép már az ösztön is, az a csodálatos valami, amely belülről és szükségserűleg kényszeríti az élő, hogy ilyen vagy olyan legyen a térben és az időben a sorsa, végzete.

És jönnek az állatok és azok számtalan alakja, számtalan faja. Amennyi faj, annyi ösztön, annyi végzet. Sőt egyik faj a másik végzete. Mert az ösztönök egymással szemben ellenséges viszonyban állanak és harcot harcolnak egymással. Így lesznek az ösztönök az egyedek és a fajok végzetei.

Az emberben is van végzet. Az ember is ösztönös lény, de az ember egyúttal eszes lény is és ösztöne és esze is végzetszerűek.

Végzetszerűek az ösztönei. Apánk és anyánk, nagyapánk és nagyanyánk és ki tudja, mily őseink sejtjei fészkelődnek bennünk és követelődzenek. Jóra és rosszra hajlunk, amint erényes vagy bűnös sejtek dolgoznak bennünk. Mindannyian leszármazottak vagyunk és mint ilyenekhez ismeretlen távolságokból ismeretlen és végzetszerű erők jönnek át testünkbe és mint ösztönök, gépiesen hatnak bennünk és a mi Énünket is gépiességre kényszerítik. Természetünknel fogva ép úgy hajolhatunk

a jóra, mint a rosszra. Végzet tehát bennünk is van. Sorsunk sejtjeinktől, idegeinktől, ösztöneinktől függ.

De lelkünk is ösztönös. Lelkünk nem üres lap. Szellemlünk nem üres forma, vagy közömbös erő, hanem benső készségekkel, képességekkel és irányokkal teljes valóság. Nem lehet mindenki pap, vagy katona, vagy udós, vagy művész. Nem lehet mindenki nyelvész, vagy matematikus, vagy író. Az észben, a szívben, az ujjakban van végzetszerűség, amely kitör és eget kér.

Ám az ember társas lény. Mi mások vagyunk társaságban és mások önmagunkban. A tömeg is más, mint külön-külön annak bármely tagja. A nép is más, mint minden egyes adóalany. A tömeg lélektana is más, mint az egyedek lelkiállapota.

Minden tömeg sok egyedből áll, de a sokban van valami, ami külön-külön az egyedekből hiányzik. A tömegben van valami olyan lappangó és helyzeti erély, ami az egyes egyedekben nem észlelhető. A tömegben van oly végzetszerűség, ami nincs meg az egyedekben. A népek végzete nem függ csak az egyedektől, hanem attól a tömeg-erélytől is, amely az összességben pihen és alkalomadtán kirobban.

Az egyedek egymással szemben, a tömegek pedig más tömegekkel szemben önmagukban hordozzák a végzetet. Az én sorsom másoktól is függ, de a népek sorsa is más népektől függ. A végzet pedig, amely köztük kirobban, láthatatlan erők eredője. Az az egyén pedig, akit a végzet a sors élére állít, szintén a végzet hőse.

A végzetről csak az ember elmélkedik. Aki pedig a végzetet felismeri, az uralkodik rajta. Az ember tehát tudása erejével úrrá lehet, sőt úrrá is lesz a végzeten. Mennél mélyebben ismeri meg a külső világot és mennél mélyebben ismeri meg a belső világot, annál inkább Úr lesz a végzet fölött. Az ókor embere olyan volt, mint a Centaur, akinek feje, melle ember, de alsó teste állat.

Felső része Úr volt, de ezt az urat állati, ösztönös természet, a végzet vitte oda, ahová csak akarta. Az a végzet, amely testében volt és az a végzet, amely még az istenek feje fölött is lebegett.

Az állati testből kinőtt ember a közép- és az újkorban már arra törekszik, hogy lehetőleg állatisága fölé kerekedjék és önmagából az átszellemült embert fejlessze ki. Ez lenne a végzet teljes letörése.

De hogyan?

Tudás és megértés útján!

Meg kell ismerni a természetet. Mindjobban be kell hatolni a törvényszerűségbe; mindinkább úrrá kell felette lenni és a végzetszerűség megszűnik. A természetet ugyan maradék nélkül nem hódíthatjuk meg, a természet életébe úgy nem hatolhatunk be, hogy azt végleg a magunk hatalmába ejtsük, de megismerésünk elég arra, hogy a természetet ne úgy tekintsük, mint valami személyfölötti sorsbontó erőt. A természet ép úgy jó, mint rossz; épúgy áldást harmatozó, mint csapásokat szóró hatalom, anélkül, hogy tudná, vagy különösen szándékolná azt, hogy mint végzet, akár jót, akár pedig rosszat osszon. A természet éli, kifejti a maga hivatását és eközben a sátra alatt pihenőket majd felneveli, majd pedig tönkreteszi. De mindezt esetleg és nem szándékosan.

Meg kell érteni magunkat, saját emberi természetünket is. Tudnunk kell, hogy minden végzetszerű bennünk részben nem tőlünk, részben pedig tőlünk ered.

Nem tőlünk erednek különleges képességeink. A lélek hajlamait az igazra (tudományra), a jóra (az erkölcsös életre), a szépre (a művészetekre), mint ajándékot kapja a Lét forrásától. Minden zsenialitás adomány és rendkívüli küldetés. De az egyszerű paraszti lelkület is ily állapot, amellyel születünk és amely rendeltetésünket megszabja.

De van az embernek szabad akarata is. Amint élünk

szabad akaratunkkal, olyan belső hajlamok és hajlam-sínek vágódnak be természetünkbe. Mert minden elhatározás nemcsak egy alkalmilag bennünk átfutó belső tett, hanem egyúttal oly úttörés, amelynek nyomában a további elhatározások és további tettek következetesen és szükségszerűen gördülnek ki. Amilyen az első kapa-vágás, olyan lesz a többi is. Amilyen a cél, olyan tettek szöknek ki belőle. Így válhat a történelemben egy pillanat a világ sorsának döntő lépésévé. Így lehet egy pillanat az ember életében is végzetes kikezdés.

Végzet tehát az akaratelhatározásban is rejlik. A népek végzete pedig fiainak akaratirányában szunnyad.

A végzetet is megokolhatjuk tehát belsőleg és lélektanilag. Mikor így megértjük a végzetet, akkor már a végzetünk fölé is emelkedünk. Mert rájövünk arra, hogy semminek sem kellett volna okvetlenül úgy történnie, mint amint történt. És ha mégis úgy történt, semmi sem kényszerít arra, hogy életünknek, vagy a történelemnek útját a végzet irányába folytassuk. Új útra is léphetünk. De erre az szükséges, hogy akár a mi életünket, akár a történelem (a nemzet) életét új és mélyégsesebb szempontból szemléljük, mindkettőnek új értelmet adjunk és azt kövessük. És amint előbbi életünk is bizonyos akaratelhatározások kifolyása volt, úgy új életünk (vagy a nemzet megújódása) is csak új akaratelhatározás nyomán indul meg.

Úgy az egyén, mint a népek sorsát, végzetét tehát mindig valami ősakarat, valami első akaratelhatározás szabja meg, amely mint cél irányítja azután az összes többi akaratelhatározásokat. Ha ez az ősakarat, ez az első célkitűzés helytelen volt, akkor csak az önmagára-ébredés szállhat szembe a végzettel és a végzetet csak az új végzés törli meg, amely azonban megint csak mint végzet vezet tovább. Így lehet az életet megjavítani, így lehet a népek életében is százados végzetszerű hibákat

kiigazítani. Mert a végzetet, ha nem késő, ha halálba nem rohanó, csak végzettel lehet legyőzni.

A megismerés ekként tárja föl a végzet rejtélyes hatalmát és így szedi ki annak méregfogát.

A végzet megismerése a végzet fölé való emelkedés.

A gondviselés.

A végzetnek szemébe néztünk és a végzet összeomlott. Nincs végzet, nincs oly világfölötti és megszemélyesíthető hatalom, amely uralkodik Istenen, természetesen és az emberen és sorsokat teremt és sorsokat dönt.

De ha nincs is végzet, mindenütt van cél és cél felé haladás. Minden a világon értelemmel van tele és értelemhez szól. Mindenütt van Gondviselés. Minden a Gondviselés alkotása. Hogyan?

A nagy mechanikai törvények az égitestek szabályos járását biztosítják. Az élők világában már a primitív lélektani törvények lépnek elénk. Ezen egyszerű lélektani törvények után a szellem törvényei tűnnek föl az alkotó megismerésben és az alkotó akaratban. A földi lét végül az erkölcsi világrend törvényeiben, mint a szellem legcsodálatosabb kincsében fejeződik be.

De akármiképp soroljuk is föl a világot kitevő jelenségek törvényeit és akármily különféléknek tűnjenek is föl azok, mindannyiukat egybefoglalják bizonyos legáltalánosabb matematikai és metafizikai törvények, amelyek minden más törvényeknek az alapját képezik. Nincs sehol lét és nincs semmiféle törvényszerűség, ahol az azonosság, az ellentmondás, a harmadik eset kizárása és az elégséges ok elve ne uralkodnék.

Továbbá úgy az egész mindenség, mint a mindenség kebelében minden egyes lény egyrészt külön életet él, másrészt minden a többivel és az egészszel összhangban él. A mindenség ugyan számtalan elemből áll, de a min-

denség maga oly életet él, amelyet az elemek magukban nem élnek. Az egyedek is külön életet élnek, de azért egyúttal az egészszel is összefüggésben maradnak.

Ám az egyedeknek és a mindenségnek ez a csodálatos különállása és mégis összetartozása azt bizonyítja, hogy úgy az egyedek, mint az egész fölött egy harmadik hatalom lebeg, aki az összes egyedeket egységbe foglalja és az egységet viszont sokféleségbe aprózza. Ez a hatalom nem végzet, nem sors, hanem teremtő ész; anyag és szellem fölött álló személyiség; minden lényeknek és lényeges működésnek a forrása, minden sorsnak a szerzője, minden létnek a fenntartója.

Ész, mert a mindenségben minden észszerű.

Akarat, mert a mindenségben is minden akarat, mert minden akarja önmagát és akarja benső természetének megfelelő működéseit.

Személy, mert személyeket alkot. Minden személy fölött álló, mert földi személyiség nem uralkodik a végtelen mindenségen.

Jó, mert minden jó tőle származik.

Erkölcös személyiség, mert az ember lelkébe oltott erkölcsi világrend is tőle ered.

Az alkotó azonban mindig műve fölött áll. A mű nem lehet nagyobb a művésznél. A világ sem lehet nagyobb a világalkotónál. A mű továbbá a művész kezében van. A művész uralkodik a műve fölött. A mű sorsa a művésztől függ.

A világ művésze is kezében tartja művét. E mű sorsa tőle függ.

Minden mű életét a művésztől nyeri.

A hegedű a hegedűs kezében, a zongora a zongorás keze alatt él, reszket, zihál és dalol.

A legremekebb hangszer is néma önmagában.

A világ is csodálatos hangszer. Él, mert művésze szakadatlanul életet, erőt és ihletet lehel bele.

Ha az Alkotó otthagyná világát, az megdermedne. Néma lenne, mint a falon lógó hegedű. De az Alkotó művében tovább alkot.

A mechanikai, fizikai, kémiai, élettani, lélektani és erkölcsi törvények azonban önmagukban és a világban nem elvont fogalmak, hanem a szakadatlanul élő, működő, alkotó erőknek lüktetési és vérkeringési a világ testében. Ha ezek az erők a világban minden percben nem működnének, a világ minden percben összeomolhatna. De ezek a törvények mégsem magukban működnek. Ki látott már hegedűt, amely önmagában játszott volna? Ezek a törvények úgy működnek, hogy miközben Alkotójuk azokat gondolja és szüntelenül akarja, azok a világban szakadatlanul eleven folyásban is vannak.

Az alkotó gondolatai és akarata mind e törvények. Ő, mint azok ősforrása, egyúttal működésüknek is a rugója. Ehhez az ősforráshoz csak gondolkodással jutunk, de ennek az ősforrásnak jelenségeit, a törvények lefolyását, már érzékszerveinkkel is észleljük, tapasztaljuk és tapasztalatainkat eszünkkel is feldolgozzuk.

Íme, a világban mégis van végzet, de ez a végzet nem romboló erő, hanem maga a szeretetteljes Gondviselés. Ez a gondviselés örökös az egyedek és a világok felett. Ez a gondviselés a világ művésze. És ez a művész, mint minden művész, alkotásaiban fejezi ki és jeleníti meg önmagát.

A világ az az eszköz, amelyben az Alkotó magáról ismeretet és jelt ad. Az Alkotó alkot, hogy önmagát műveiben megismertesse és megszerettesse. Minden művész erre törekszik. Minden művész szereti művét, mint képe mását, mint lényegének kifejezőjét. Az Alkotó Gondviselés is szereti művét és ez a szeretet nem végzet, hanem gondviselés.

XI. FEJEZET.

A VILÁG TULAJDONSÁGAI.

A világ egysége.

VILÁGBAN minden dolog egy, jó és szép. A létezők lényegéből folyik benső egységük, jóságuk és szépségük.

A dolgok összessége adja a világot; alkotja a természetet, a mindenséget. Amint tehát a dolgokat előbb külön-külön szemléltük, úgy kell most a világot, mint önmagában álló egységet vizsgálnunk. S amint a létezők mind egyek, jók és igazak voltak, úgy a világ is egységben, tökéletességben és szépségben rajzolódik eszünk elé.

Nézzük tehát az egységet a világban.

Nyilvánvaló, hogy az ész, a gondolkodás jön arra rá, hogy a mindenségnek is összefüggőnek és egységes egésznek kell lennie. Az ész ugyanis csak azokat a dolgokat ismeri meg, amelyek egymással összefüggnek. A megismerés t. i. abban áll, hogy eszünkkel a különös, az egyes dolgot vagy jelenséget az általános, a szükségszerű alá helyezzük. így rendezzük el az egyedeket fajok alá; a fajokat nemek alá; a nemeket még általánosabb fogalmak alá. így sorozzuk az egyes jelenségeket törvények alá; a törvényeket még általánosabb törvények alá és a tudomány titkos óhaja, hogy végül is az összes törvényeket valami legegységesebb törvényből vezesse le.

A megismerésnek ezen egységre törekvő ösztöne az

egyres tudományok művelőit még eredetibb szemléletre vezeti.

A fizikus, a kémikus, a biológus, a pszichológus, sőt a teológus is mind arra törekednek, hogy külön-külön a maguk tárgyi és alanyi világukból kiindulva szerkeszszék össze az egységes világot. A mindenféle monisztikus, egyelvű tudománynak és világnézetnek az a forrása, hogy az egységre törekvő tiszta ész az egyes szaktudományok anyagából iparkodik kitermelni egységes világ-felfogását. Az anyagelvű parányelmélet, az erőelmélet, az egyetemes élelelvűség, az egyetemes lélelelvűség, a mindent istenítés voltaképen az egységre törekvő észnek a különböző módon való kifejeződése.

Más azonban egységre törekedni és más ezt az egységes elképzelést maradék nélkül megoldani. Könnyű lehet mindent egy bizonyos elvre visszavezetni, de nagyon nehéz azt az elvet hiány nélkül igazolni. Könnyű lehet azt mondani, hogy minden parányokból áll; vagy minden erő; vagy minden élet, vagy minden lélek; vagy minden isten. De nehéz mindennek a bebizonyítása. Sőt csődöt mond minden bizonyítás, ha azt mondom: csak a parányok léteznek és az erő nem. Vagy csak az erő létezik és anyag nem; vagy csak anyag és erő létezik és élet nem. Vagy csak a természet létezik és Isten nem.

Szóval a világot igen különböző koordináta rendszerből nézhetem és minden koordináta rendszer sok ismeretet és titkot tárhat fel, de egy koordináta rendszer sem adja az egész maradék nélküli valóságot. Egy sincs olyan, amelyik egyedül pótolhatná az összes többi.

A bölcselő nem veti el a tudományok végső következtetéseit, de látja, hogy minden tudomány egyoldalú és végső következtetéseit is egyoldalúak. A keresztény bölcselő is egységre törekszik, de az ő egysége mégis más, mint az egyes tudományokból leszűrődő világegység.

Lássuk ezeket mind közelebről. A parányelmélet ősi

időktől fogva azt tanítja, hogy a mindenség végső elemei anyagi parányok és ezen parányok keveredéséből jön létre minden; anyag, élet, szellem. A parányok maguk tehát a világ egységének az alapjai, alkotó elemei. A parány - elmélet a fizikában és a kémiában tényleg igen hasznos elmélet. Ismereteinket szerfelett gazdagította, bár ép a fizikai kémiában sokszor csődöt is mondott. De van-e oly elmélet, amely mindent megmagyaráz? A parány-elmélet is nagyon helyesen kidomborította a történések mechanikáját, de *azoknak állandó összefüggését* már nem volt képes megmagyarázni.

A hullámmozgásos fényelmélet is éppen így igen jól bevált, amíg a fénynek és az elektromosságnak azonosságát fel nem fedezték. Azután azonban meg kellett szünnie, mivel a fénynek, az elektromosságnak és a mágneses jelenségeknek ismeretes összefüggését már nem igazolta.

Ebből következik, hogy egy-egy elgondolás bizonyos határok között fényesen beválik, de más határok között már csődöt mond. A tudomány sokszor jelképekkel beszél; a jelképeknek azonban nem szabad feltétlen értéket tulajdonítani. Étherörvény, atom, láthatatlan tömegek és mozgások stb. bizonyos határok között jó szolgálatot teljesítenek, de tévútra vezetnek, üres fogalmakká válnak, ha rájuk egységes világnézetet akarnk: építeni. Főleg mióta az ismeretelmélet Ítélszéke elé állítjuk ezen fogalmakat is, azóta azokat már más szemmel nézzük.

Atom, parány, mit jelentenek értékelméletileg? Valóság-e az atom., vagy csak abstrakció? A tudósok szerint az *atomok* természetüknél fogva mindenben egyformák, tehetetlenek és kemények. De be lehet-e bizonyítani, hogy az atomok tényleg ilyenek, és mint ilyenek a dolgok természetét belülről és szükségképen meghatározzák? Az atomfogalom kétségkívül világos és nyilvánvaló, amíg az az absztrakciók világában marad. De amikor az atomot a térben elfoglalt helye, alakja, kiterje-

dése, vagy súlya szerint megakarjuk határozni, akkor az atom már nem az előbbi atom. Nem az a felbonthatatlan és utolsó anyagi alkotórész, amelyet kerestünk. Ez az atom mindig valami konkrét atom és mint ilyen sokféle és nem egy. Pedig az az atom, amelyből a világ egységét akarják levezetni, csak egy lehet és így nem egyezik a tényekkel. Azért mondja a mai ismeretelmélet, hogy a bölcselek atomja nem egyéb, mint a gondolat alkotása. Jelkép, amelynek segítségével sok jelenséget megmagyarázhatunk, sokat ellenben nem. De egyáltalán nem arra való, hogy azt úgy tekintsük, mint a világ anyagának utolsó elemét, amelyből minden egység ered.

Azt mondhatná azonban valaki, az atomizmus jó volt arra, hogy a világegységet az anyagelvű felfogás szerint igazolja. Ma már azonban nincs is rá szükség, mert ezt az egységet másképp is bebizonyíthatjuk. Ma már az atomokon is túl vagyunk.

Ma már tudjuk, hogy az atom nem az utolsó, felbonthatatlan anyagi részecske. Sőt az atom nagyon is összetett valami és gazdag törvényszerűségek kincsesháza. Kell tehát az atomon túl valaminek lennie, ami a mindenség egyetemes alomja. De mi az? Maxvell és utána Heinrich Hertz kimutatták, hogy a fény, az elektromosság és a mágnesség lényegükben azonosak. Ugyanezt a tant Braun tanár kísérletileg is igazolta. Faraday óta pedig a kémiai rokonságot is mint az elektromos energia egyik alakját tekintik. Sőt a szerves, az élettani reakciókat is elektromos úton magyarázzák. Úgy látszik tehát, hogy az elektromosság mindenütt ott van és ez alkalmas is arra, hogy egy új világnézet alapja legyen. Vegyük még ezekhez a radioaktivitásra vonatkozó felfedezéseinket, a Röntgen-féle X sugarakat, a rádiumnak α , β és γ sugarait, vagy Blondot és Charpentier N-sugarait, sőt a Millikán-sugarakat és csodálatos kilátások nyílnak meg számunkra. Az anyagnak új, eddig ismeretlen tulajdonsa-

gai tárulnak fel előttünk. Úgy látszik továbbá, hogy a kémiai elemek is fölbonthatók, ezt bizonyítja legalább a héliumnak a radium emanatiójából való eredete is. Ez viszont arra a reménységre jogosít fel bennünket, hogy bizonyos elemeket bizonyos ősatomokból mesterségesen is létrehozzunk. J. J. Thomsonnak úgynevezett korpuskularelmélete is ezért nyer egyre több követőt. Most már tehát az elektromosság atomjairól is beszélünk, a pozitív és a negatív elektronokról és arról, hogy már az elektron is az anyagnak és az erőnek az atomja. De mikor így talán az ősalaphoz eljutottunk, megint felmerült a kérdés: mi ennek a lényege? Kutatták tehát az elektronok mivoltát is és azt találták, hogy az elektronnak és a már régen kigondolt éternek egy a lényege. Más szóval az éter maga csak a pozitív és a negatív elektronnak statikai egyensúlya. És eszerint az anyag végső eredményben az éterben oldódik fel, az éterbe torkollik.

Úgy látszik, hogy ekként a világ egységét anyagi oldaláról nézve mégis csak megoldottuk, és valóban egységes világrépre tettünk szert. Hiszen eljutottunk már a világnak a legősibb és legáltalánosabb állagához, ahhoz a substanciához, amely egyszerre szinte anyag és erő és ezen állagnak csak különböző *helyzete* és *elrendeződése* szükségképpen hozza létre a most már alapjában egységes világnak sokféleségét és gazdagságát. Az éter tehát az ősi állag, a parmenidesi *εν και πάν*, az egy és minden, mert az éter a valóságban egy, a lehetőség szerint pedig minden.

De vajjon megfelel-e tényleg a valóságnak ez az elgondolás? Lehet-e az anyag és az erő kettőségét a harmadik őállagban feloldani? Sőt valóban tapasztalati fogalom-e az éter, vagy úgy mint az atom pusztán bölcseleti elmélkedés alkotása? Avagy nem térünk-e az éter fogalmával oly metafizikai térre, amelyet a tapasztalat nem igazol?

Tagadhatatlan, hogy ez a bölcséleti elgondolás nem tud mit kezdeni a nehézkedéssel, a gravitációval, pedig ez a legalapvetőbb erő és legegyetemesebb törvény. A nehézkedés mint világokat mozgató erő, és mint a világok mozgásának törvénye, oly erő és törvény, amelyet más valamire nehéz visszavezetni, mert ezt minden más erő és törvény már feltételezi, viszont ömaga minden más törvény és erő fölött áll. Szóval a nehézkedés mint törvény, több mint az elektromosság. Az elektromosság maga ellenben valószínűleg nincs a nehézkedés ereje nélkül.

De máskülönb is magában az éter tapasztalati fogalmában is számos ellentmondás van. Nincs időnk az erre vonatkozó irodalmat ismertetni, csak azt jelzem, hogy ahányan csak foglalkoztak vele, annyiféle módon jellemezték. Herschel szerint kemény, mint a gyémánt. A mai fizikus szemében folyékony valami; vagy valami folyékony anyagnak az örvénye. Sir O. Lodge szerint össze nem nyomható, de nagyon rugalmas folyadék. De hagyjuk ezt a sok elgondolást és jegyezzünk fel még két legfőbb ellentmondást. Az egyik tudós szerint az éter szerkezete szerint folytonos állag. A másik szerint nem folytonos, mert az éter szilárdan összeforrott pozitív és negatív elektronokból áll ugyan, de ezeket az elemeket elektromotorikus erővel ketté is szakíthatjuk. Mi következik mindebből? Nyilván az, hogy az éter tényleg nem a tapasztalatból, hanem inkább a gondolkodásból eredő fogalom. Mint minden jelrendszer, az éter is alkalmas arra, hogy vele sok-sok jelenséget megmagyarázzunk, de arra nem tarthat igényt, hogy a világ metafizikai alapja legyen.

A gondolkodásnak ugyanis, mint már mondtuk, sokszor szüksége van bizonyos szimbólumokra, jelrendszerre, hipotézisekre, illetve hipotetikus létezőkre, mint állványokra és fogantyúkra, amelyeket az ész mintegy

a valóság világához hozzá támaszt, hogy azokkal a megtapasztalható[^] megragadja. Ezek a szimbólumok, jelrendszerek, mint állványok és fogantyúk az ész belső világából, törvényeiből erednek és az ész szerszámai, hogy velük a megtapasztalhatót megcsípje; önmagukban véve azonban nem tartoznak a külső világhoz, de alkalmasak arra, hogy velük a külső világ lényegéhez hozzáférjünk. Szóval ezek csak a tapasztalás módszeres előfeltételei, nem maguk a tapasztalás anyaga.

Az éter, amely egyrészt folytonos, másrészt szaggatott anyag, önmagában véve ellentmondás, de nem ellentmondás, ha gondolatban és (nem a valóságban) az anyag és az erő tulajdonságait kell egyesítenie és egyrészt a folytonosságot, másrészt pedig az atomokra való felaprózódást kell kiegyenlítenie.

De abból, hogy ezt a hivatást betölti, még nem következik, hogy az éter fizikai, azaz tapasztalati fogalom. Az éter az ellentétek egységét nem a fizikai, hanem a metafizikai világban valósítja meg. Az éter tehát e szerint legfeljebb határfogalom a fizika és a metafizika között, de semmiesetre sem realitas, valóság. Amint az irracionális szám közvetíti a mennyiségtan és a mértan között, ép úgy az éter is csak híd a fizika és a metafizika között, anélkül azonban, hogy megmondaná, milyen is a világnak az a metafizikai alapja és természete, amelyből az anyag és az erő és talán (mint látni fogjuk) még valami más is kisarjadzik.

Most már azt a kérdést is felvethetjük, szükséges-e és van-e jogunk fizikai szempontból arra, hogy az erő és anyag fogalmát egy harmadikban, az éterben összefoglaljuk? Vagy nem áll-e itt is a tétel: *distincta distincta sunt*? Azt hiszem, ez az erőszakos egyesítés sem nem szükséges, sem nem jogos.

Erre szükség nincs. Ha ugyanis az éter maga az elektromosság és az elektromosság megint pozitív és negatív

éterelektronokból áll, akkor megint csak felmerül itt is újból az évezredek bölcseleti probléma: van-e hát üres tér az elektronok között és ha van, lehetséges-e az elektronoknak a távolba hatása? Ez a kérdés felmerült az atomokra nézve és felmerül mindig, ha az utolsó anyagi elemet állítólag felfedezzük. A bölcselet ugyanis mindig tagadja üres tér mellett a távolba hatást, tehát az elektronok között is helyre kell állítani a folytonosságot, vagyis, ha az elektronok között nincsen folytonosság, akkor az éterelektronok közé valami más étert kell illeszteni, amely az üres tért (horror vacui) kitölti és a távolba működést lehetővé teszi. De a nyugtalan emberi szellem ennél a határfogalomnál sem állapodik meg és ezt is fel fogja ismét bontani részekre és ezek között is űrt fog felfedezni és azt megint valami hipotetikus éterrel fogja kitölteni— a végtelenségig. Ezen lehetetlen eljárást csak úgy akadályozzuk meg, ha belenyugszunk abba, hogy az anyag és az erő két külön kategória. A mindenségnek két külön alkotó része, tehát a kettőt külön kell nevezni. De sajnos, az emberi ész nem nyugszik meg ebben. Bár kész arra, hogy az éter hipotetikus fogalmát a tapasztalat mezejéről száműzze, másrészt mindenképen azon van, hogy az anyagot most már erőkre bontsa, erőkbe virágoztassa ki. És mi lesz akkor megint a végső eredmény? Hogy az erő válik ismét anyaggá. Ha pedig így az erőt anyaggá keményíti, akkor újból az anyagot erővé finomítja és így végnélkül. Tegyük fel, hogy minden anyag utolsó alkotó eleme az elektromos erő. Akkor is halljuk, hogy úgy beszélnek az elektromosság tömegéről és mennyiségéről, amint előbb az anyagnál beszéltek. Vagy halljuk tőlük, hogy a rádiumsugarak java része anyagi természetű, hiszen egy-egy elektronnak már a nagyságát és tömegét is kiszámították. És mit jelent mindez? Azt jelenti, hogy ahol erő van, ott anyag is van. Ahol pedig anyag van, ott erő is van. És ennek dacára

az egységesítő ész tovább folytatja kísérletezését, hogy az egyiket a másikba süllyessze. De ez nem sikerülhet soha. Mert ha igaz, hogy a kémiai elemeket mind lehet elektronokká leegyszerűsíteni és ha igaz, hogy ezek az elektronok a teret maradék nélkül, azaz folytonosan mégsem töltik ki, hanem azt csak hatásaik, erőkisugárzásaik révén foglalják le, akkor már az elektronoknak, ezeknek a picike testecskéknak tulajdonítanak erőhatásokat. Csak az erő, nem az anyag képes ugyanis működését oda is kiterjeszteni, ahol az valósággal nincs. Egy hadsereg pl. erejével megszállva tarthat egy egész országot is, bár fizikailag nincs is mindenütt jelen. Természetesen a nyugtalan emberi ész az eljárás nem elégti ki és az elektronok között minden erőhatásuk dacára is teret, üres teret fog látni és kitalál ismét valami mást, valami pótanyagot, amellyel ezt az űrt is kitölti. De ez az eljárás, mint örökös körbenforgás, csak azt tanúsítja, hogy az ész nem tudja sem az anyagot az erőre, sem az erőt az anyagra teljesen kielégítő módon visszavezetni és volta-kép még mindig nem találta meg azt a valóságot, amely a mindenség anyagi egységének alapja.

Új utakon haladt azonban W. Oswald, aki az úgynevezett energetikai világnézet megalapítója. Ő anyagot mint állagot, mint önálló lényt nem ismer. Rendszerében csak egy állag van, t. i. az energia. Minden csak energia az ő nézete szerint. Alak, térfogat, távolság, mozgás, felület mind külön energiák. Az élet, a lélek is energia. De mi az energia? Munkaképesség, mondja a fizika. De minden, ami képesség, valakiben, vagy valamiben létezik. Képesség önmagában nincsen. Nincs mozgás mozgó nélkül; nincs gondolkodás gondolkodó nélkül; nincs energia erő nélkül; erő pedig (ha csak ez a fogalom nem pusztán az észből fakad) nincs képességek nélkül; képességek pedig nincsenek hordozók, mondjuk akár hordozó erők nélkül. Nem az ener-

gia az állag, az önálló lény, hanem az erő, amelynek az energia csak a képessége. Az erő idéz elő változást, tehát az erő a fő és nem a változás. Ostwald energia-fogalma tehát misztikus és képzeletbeli fogalom és nem természet-tudományos valóság. Ez a fogalom, ha gondolatban mindenféle képességgel felruházzuk, sok mindent meg is magyaráz. Sok mindent kiolvashatunk belőle, ha előbb sok mindent beleolvasunk. Misztikusabb egyébként az atom, sőt az éter fogalmánál is.

Sem a fizika, sem a kémia, sem általában a természet-tudomány nem képes tehát arra, hogy az anyagot erővel vagy az erőt anyaggal helyettesítse. De még arra sem képesek, hogy e kettőt esetleg egy harmadikban mint utolsó anyagi alapban megnyugtatólag feloldják. De kár is a tapasztalati tudományoknak erre törekedniök. Hiszen az anyag és az erő mellett van még a harmadik és sokkal fontosabb elem is, az élet, amely még keményebben áll ellen az egyelvűségnek, az egységre való visszavezetésnek. Az élet szuverén valóság; magasan áll anyag és az erő fölött és nevet mindenféle oly törekvésen, amely őt valami alsóbbangúra, pl. szervezetlenre igyekszik visszavezetni, tehát anyagból vagy erőből leszármaztatni.

Mindig voltak ugyan természettudósok, akik elhamarkodva és elegendő bölceleti műveltség nélkül az élet önmagában álló valóságát tagadták és azt az anyagból vagy az erőből leszármaztatni igyekeztek; de mindig voltak nagy természettudósok és kiváló bölcselők is, mint a nemrégien elhunyt Chamberlain, akik ezt a gondolatot hevesen támadták.

Az élet a világban az anyag és az erő mellett tényleg a harmadik önálló valóság. Lényeges tulajdonsága, hogy egészen egy; mindenütt egységes és bármilyen legyen is eredete, bármilyen legyen is az alakja, élet alatt mindig egyet értenek. Az élet bár külsőleg milliárd alakban

Mindebből pedig nyilvánvaló, hogy úgy a gondolkodás, mint mindennemű tényleges létezés ugyanazon legáltalánosabb elveken nyugszik.

Ha már most a részletekbe igyekszünk behatolni, azt tapasztaljuk, hogy mindennek a lényege valami immanens, belső elv. Minden valami anyagtalan, testi szemünk számára láthatatlan törvénynek vagy eszmének megtestesülése. A dolgok lényege nem az anyaguk, hanem alakjuk; nem a külső, hanem a belső. Az anyagi elemeken kívül van a formák világa. Az anyag térhez és időhöz van kötve; formáik ellenben tér és időn kívül és felül állnak. Amint asztalt, széket és egyéb tárgyat készíthetnek üvegből, vasból, fából vagy márványból, ép úgy elgondolhatok egy világot más-más anyagi elemekből anélkül, hogy lényege megváltoznék. Az anyag csak jelenség; az alak, a törvény ellenben a lényeg.

Ezt a gondolatot igazolja az atomelmélet. Az atomok mind ugyanazon elektronokból állanak, de ha az elektronok más-más matematikai képlet szerint csoportosulnak, más-más elemet adnak.

Mendelejew szakaszos táblázatában is az elemek bizonyos formák, azaz matematikai törvényszerűség szerint következnek egymásra.

A fizikai jelenségeket a hő, a fény, a hang stb. tüneteinek valaha mint különálló valóságokat tárgyalták; ma mindezeket a mozgás egyetemes törvényére vezetik vissza. És talán eljön az idő, midőn az egész fizika matematikaivá és deduktívvá alakul át, vagyis az összes fizikai, sőt kémiai jelenségeket is egy legáltalánosabb törvényből, a matematika segítségével levezetjük. Ez az egyetemes törvény volna az összes fizikai és kémiai jelenségeknek az alapformája.

Bár az élő különbözik az élettelen lénytől, a kettő mégis egymásra van utalva. Minden szervesnek ismer-

jük anyagi alkotórészét és mégis ugyanazon alkotórészek más-más forma, alak-hatása alatt más-más lényvé alakulnak ki.

De a formák is egymással rokonságban vannak. Mikor a tudomány az egyedeket fajokba, a fajokat nemekbe, a nemeket meg általánosabb nemekbe csoportosítja, azt fejezi ki, hogy az alakok minden egyéni különbözőségük dacára is rokonok egymással. Hisz mindannyian az élet jelenségeit mutatják, kell tehát, hogy alaprajzuk is azonos legyen egymással.

Van tehát a világban mindenütt valami közös egymásrautaltság, amely először az életteleneket mind összetartja. Van valami fonál, amely az élőket az élettelenekkel összefoglalja. Van valami még egyetemesebb törvényszerűség, amely az egész mindenségnek egységét megalkotja. A kérdés azonban, a véletlen műve-e mindez a világban? Véletlen nincs. Csak ami még ismeretlen, az egyúttal véletlen a mi számunkra. A külső és belső világban mindenütt rend és célszerűség van; mindenütt egy egységes és átfogó törvényszerűség ütközik ki úgy a szellemben, mint a természetben.

Ezt az egyetemes, szükségszerű és benső egységet csak egy egyetemes szükségszerű és értelmes elv magyarázza meg, amely fölötte áll mindennek. Fölötte áll az anyagnak és az életnek; fölötte áll az anyag és az élet összes formáinak. Fölötte áll a lét és a gondolkodás törvényeinek. De nemcsak mindezek fölött áll, hanem mindezek az ő legbensőbb erejének alkotásai. Mivel ő egy és mivel minden az ő bélyege ragyog, azért minden az ő lényegének képe és mása, minden ennek az egynek ábrázolója. Mivel minden egyet tükröz, azért van közös vonás, összetartozás mindenben. A világ egységes, mert az Egynek a lemásolása minden. Minden Egyet ábrázol, azért kell a mindenségben egységnek lennie.

Nem volna a világ egység, ha eredete több volna. Nem

volna azonban sokféleség sem, ha az Egy önmagában szegény volna.

A mindenség tehát egység, mert egy annak törvényszerűsége, egy annak legfőbb törvényhozója és törvényforrása.

Ha tehát a tapasztalati tudományok az anyag, az erő és az élet többféleségére bukkannak is, viszont a metafizika átlátja, hogy ezeket a különböző elemeket mind egységes fonállal egybefűzi az Alkotójukból kiáradó törvényszerűség, amely bennük kinyilatkoztatja magát.

A keresztény bölcselőt és szemlélődőt az eszmék, a gondolatok, a formák, a törvények, a célok, mint láncszemek, kéznél fogva elvezetik a legfőbbhöz, az egyhez, az Alfához, mint minden egység és minden jelenség forrásához.

A világ tökéletessége.

Minden, ami egy, tökéletes. Már az egység tökéletesség. Az egység tehát önkénytelenül átvezet a világ második tulajdonságához, a tökéletességhez.

De ki hiszi, hogy a világ tökéletes? Mindenki panaszkodik; mindenki elégedetlen; hogyan lehet tehát a világ tökéletes? A sötét világnézet oly egyetemes; a derült életfelfogás oly ritka, van-e tehát jogunk állítani, hogy a világ tökéletes?

Az a kérdés mindenek előtt, mit értünk tökéletesség alatt?

Ha valaki keresi a legnagyobb boldogságot; ha valaki követeli a végtelen tökéletességet, akkor bizony sem boldogság, sem tökéletesség nincs a világon. De ha valaki tudja azt, hogy a világ véges; ha szem előtt tartja, hogy a véges világ csak véges módon lehet boldog és csak véges módon lehet tökéletes, az megérti, hogy a világ a maga módja szerint tökéletes.

Mikor a világ tökéletességéről beszélünk, kikapcsoljuk

a jó és a rossz kérdést. Nem bolygatjuk azt a nehéz rejtélyt sem, vájjon ez a világ a legjobb és legtökéletesebb világ-e? Egyszerűen nézzük a világot a maga benső természete, alakja és jelensége szerint és fürkésszük, tökéletes-e és hogyan tökéletes a világ?

A világ tökéletes abból a szempontból, amelyből mi nézzük.

A világ tökéletes, mert (amint már láttuk) egy. Egy elv hatja át a világot és ez az egy elv ad létet, erőt, minőséget, alakot, lendületet és életet a világnak. A világ sokfélesége dacára is egy; ellentétei dacára is összhang; annyi alkotórésze dacára is szervezet. Mindennek van önmagában való léte és minden egyúttal az egésznek csak egy 'sejtje. Minden egyéni és minden együttes (kollektív) életet él. Mindent összetartanak és összefűznek a láthatatlan törvények, tervek, gondolatok, célok, mint a világot hordozó láthatatlan bordázatok, öseszmék, lét-erek és rugók.

A világ tökéletes továbbá, mert minden lény önmagában valami befejezett, kerekded, célszerű valóság. Az atomok különfélék, mert benső formáik különböznek. Az elemek (Mendelejew szakaszos táblázata szerint) mind egy-egy matematikai képlet megtestesülései. Minden kristály egy-egy geometriai igazságnak és alaknak a megkeményedése. Az élők is az egysejtűektől kezdve az emberig mind egy-egy testet öltött alak és igazság. Tehát mindennek van benső, láthatatlan, anyagtalan alakja, amely az anyagot alakítja; az anyagban magát kifejezi; és a láthatatlanságból kilépve a jelenségek világában igyekszik elhelyezkedni.

Ne mondja senki, hogy ez misztikus látás. Bár a mai fizikus Galilei óta nem azt kérdezi, hogy mi működik a jelenségek mögött, hanem csak azt keresi, *hogyan* megy végbe valamely jelenség (pl. az esés), mégis ilyen kutatási mód mellett is ő is láthatatlan elv után kutat, t. i. meg-

állapítja azt a láthatatlan törvényt, amely a szabad esést belülről irányítja. Minden mechanikai, fizikai és kémiai törvény láthatatlan és anyagtalan elvek felfedezése. Minden életjelenség is az életnek, mint láthatatlan elvnek, érzéki kifejezése. De tovább megyek. Eszünk is minden fogalomban a láthatatlan alakot emeli ki sok-sok és anyagilag különböző tárgy bensejéből. Minden ítélet láthatatlan lényegekről mond állítást vagy tagadást, akár mint tagadják ezt a pszichológisták.

Kívülről nézve a világ gazdagabb, mint belülről nézve.

Kívülről nézve minden, ami van, egyedi dolog és egyedi jelenség.

Belülről nézve azonban azok a dolgok és jelenségek, amelyekben ugyanazon alak és ugyanazon törvény jelenik meg, azonosak. Vannak faji jellegek, amelyek az egyedeket egy fajba foglalják. Vannak nemi jellegek, amelyek még a fajokat is egy közös nevező alá helyezik. Amik tehát mint jelenségek magukban állók, azok, mint lények az általános alá tartoznak. Egy lénynek a szétszóródásai az egyedek.

Tehát mindennek van láthatatlan benső magja, alakja, rugója. Akármilyen szimbólummal is élünk, ezekkel mindig csak azt akarjuk kifejezni, hogy mindennek van anyagtalan eszméje, tervrajza, amely szerint minden születik, nő, fejlődik, kialakul és megvalósul.

Már most kimondhatjuk a végső következtetést. Ezek az eszmék a maguk mivoltában tökéletesek. Amint egy egyenes vonal, egy háromszög, egy kör stb. tökéletesek, épúgy a világban is minden dolog belülről nézve tökéletes, mert eszméje tökéletes. Egy eszme sem végtelen, tehát egy eszme sem végtelenül tökéletes. De minden eszme, mint olyan és minden dolog, mint az eszmének anyagba öltözése, tökéletes. Az egyenes vonal tökéletes, ha megfelel az egyenes fogalmának. A háromszög tökéletes, ha megfelel a háromszög fogalmának. Az

ibolya tökéletes, ha benne az ibolya fogalma szép és illatos alakban jelenik meg.

Az ibolyának nem kell rózsának lennie. A rózsának nem kell az állat tulajdonságaival bírnia. De minden tökéletes dolognak lehetőleg tökéletesen kell tükröznie azt, az eszmét, amely benne kifejeződik.

Ha az eszme anyagba öltözése sikertelen, vagy torz, vagy elnagyolt, vagy ingadozó stb., akkor a dolog nem tökéletes.

A természetben azonban minden dolog benső szükség-szerűséggel igyekszik a legtökéletesebben érzéki alakban megjelenni. Minden atom, minden kristály, minden növény, minden állat ösztönszerűleg igyekszik formáját a legtökéletesebben kifutni.

És az ember? Az embernek is ez a természeti hivatása, sőt erkölcsi kötelessége is.

Amíg azonban a természetben mindez öntudatlanul megy végbe; az öntudatra ébredt embernek egyrészt benső szükségyszerűségből, másrészt okos raeszméléssel kell önmagát, eszméjét, benső alaprajzát megvalósítani. Ha megvalósul, tökéletes. Ha nem valósul meg, vagy nem egészen valósul meg, tökéletlen. A jó paraszt tehát tökéletesebb, mint a tudatlan tudós.

Ha már most az egész világot nézzük és kérdezzük, megvalósul-e a világ? feleletünk: igen. A világ tökéletes, mert benső törvények valósulnak meg benne és vezetnek útján a végső célja felé. A nehézkedés törvénye, a Kepler- és a Newton-féle törvények, a természettudományok összes ellesett és még el nem lesett törvényei biztosítják a világnak bizonyos terv szerint való előhaladását, fejlődését és megvalósulását. Mi természetesen a világ végső célját teljesen nem ismerjük. Hiszen nem mi teremtettük a világot, sem teremtésénél ott nem voltunk. De látjuk, hogy körülöttünk minden megvalósul és következtetjük, hogy a világ is megvalósul. Csak ne

nézzük a világ életét a mi apró-cseprő bajaink, szenvedéseink szemüvegén keresztül. Ne nézzük az erény és a bűn küzdelmei szerint sem; és általában ne képzeljük, hogy mi vagyunk a világ közepe és minden csak körülöttünk forog. Ha a világ tökéletességéről van szó, akkor az embernek nem önmagát, hanem a világot kell néznie. A világot, amely mindent magában foglal és mint világ halad a maga célja felé. A világot a világ szemüvegén keresztül kell nézni. Mert bizony, ha nem az egész, hanem valamely rész szempontjából nézzük azt, akkor minden másképp áll előttünk. A ló épúgy tökéletlennek fogja azt találni, mint az ember, mert egyiknek sincs a legjobb dolga a világon. A világot a világ fogalmából kell tehát szemlélni és akkor látjuk, hogy a világ is, mint a kilőtt nyíl, halad a maga útján.

De ha a *végtelenség* szempontjából nézem a világot, akkor is tökéletes. Még pedig tökéletes úgy minden egyes lény, mint maga az egész világ.

Úgy az egyes dolgokat, mint az egész világot nézhetjük az idő és nézhetjük az örökkévalóság szempontjából.

Az idő szempontjából, mert minden csak az örökkévalóság egy pillanatában létezik, öröktől fogva, mert egy pillanatig sem léteznék semmi, ha eredete az örökkévalóságban nem gyökereznek.

Az örökkévalóságban minden együtt van, ami volt, van és lesz. Ami az időben egymásután folyik, az mind az örökkévalóságból folyik. Hogy valami ép most kerül-e ki a jelenségek világába, vagy ezer év múlva, az csak a sorrendet illeti, de a valóságot magát nem érinti. Ha ezer ember jön ki a kapun, kell valakinek elsőnek és kell utolsónak is lennie. De egy sem jöhetne ki, ha előbb nem léteznék. Minden tehát, ami csak lesz vagy van, vagy volt; útban volt, van és lesz a megjelenés felé. Az időben való létezés csak egy más alakja az öröktől fogva való létezésnek.

Ebből az következik, hogy mindennek, ami időben létezik, része van az örökkévalóságban is. A világ, ha időben létezik is, eszméjében valósággal öröktől fogva létezik. Mert a világ is csak azért létezik, mert Alkotója öröktől fogva van, tehát mindaz, ami Tőle ered, öröktől fogva ered, legalább is mint gondolat, mint terv, mint születésre váró eszme.. Az első ok ugyanis, aki mindennek az oka, eszmeileg saját magában hordozza mindennek a létét. Ez a lény egyedül végtelen. Ő nem lesz, Ő van, Ő minden mindig. Ép azért, ami csak Tőle származik az időben, az mind benne él öröktől fogva. A világ is, amely Tőle időben ered, öröktől fogva készen van meg benne.

Az örökkévalóság a legnagyobb tökéletesség. Tökéletessége az Alkotónak, de tökéletessége minden lénynek és a világnak is, amely Tőle származik. Az örökkévalóság azt a reményt nyújtja, hogy amint mindig voltam, ép úgy mindig is leszek. Voltam, mielőtt a világra jöttem volna, és leszek, ha a világot elhagyom. Az elmúlás ép úgy egyike az élet feladatainak, mint a születés. Ha valami elmúlik is, mégis a világban marad. Alkotásai, esetleg gondolatai is tovább élnek. Amint az Alkotó mindent áthat, ép úgy a világ is mindent összefog és magában megőriz. És ha a világ is elmúlik, Alkotójához visszatérve minden tovább fog élni.

Ez is a mi és a világ tökéletessége.

Van még egy tökéletessége a világnak.

Amilyen az Alkotó, olyan a műve. Minden alkotás magán hordozza az Alkotó bélyegét, jellegét és utánozza az Alkotó jellemét.

A világ is, és benne minden, az Alkotó utánzása. A végtelen Alkotó fensége minden művében ragyog. A Végtelen minden végesben kinyilatkoztatja magát.

A véges lényben a Végtelen ragyog; kell-e ennél nagyobb tökéletesség.

A belülről néző így lát. Az időben az örökkévalót, a végesben a Végtelent, a gyengében az Erőt, az anyagban az Eszmét és mindenben az Istent látja.

Ezért ragyog eléje mindenből a tökéletesség. Minden jelenség, de a jelenség mögött megjelenik a lényeg, ami maradandó valóság.

A világ szépsége.

Minden, ami létezik, egység; befejezett egység. Minden képvisel bizonyos tökéletességet, amelyek úgy a lénynek magának, mint más lényeknek is javukra válnak. Végül minden dolog bizonyos szempontból szép, mert már az egység mint tökéletesség és jóság, mint más tökéletességek foglalatosa, a szépség útját egyengetik.

Mikor a bölcselelő a létezők szépségéről beszél és ezt a szépséget feltárja, nem foglalkozik szakszerűen a szépség tudományával, vagy bölcséletével. A lényeket csak a természetben való összhatásukban szemléli és azt mondja, hogy ezek a lények mind egyének; mind jók és mind szépek. Sőt a lények összesége is mint világ vagy mint természet, szép.

Ámde valóban szép minden lény? Hiszen vannak lények, amelyektől undorodunk. Hol van tehát ezek szépsége? Az ellenvetés helyes és azt is meg kell oldanunk.

Álláspontunk szerint tehát minden lény szép.

Nagyjában ez ellen senki ellenvetést nem tehet. A folyékony és nem folyékony kristályok; a növények színompája és illatos világa; az állatok is, kezdve a rovartól az oroszlánig; azután az emberek a szépségeknek gazdag világát tárják elének. Sőt a természeti jelenségek is mint ilyenek bűvös-bájjosak.

Ha a bölcselelő továbbá a szépről beszél, akkor a szép-

nek nemcsak egyik vagy másik alakjáról szól, hanem a szépet úgy tekinti, mint minden lénynek a tulajdonságát, az állítmányát. Igaz, hogy Kant a szépség jegyét a lényekről lehántja és azt mondja, hogy a szép csak az emberi lélekben van, tehát a szépség a dolgoknak nem tulajdonsága. De ez az álláspont egészen alanyias és végső következtetése, hogy valami nem azért szép, mert önmagában a szépség jegyeit hordozza, hanem azért szép, mert azt szépnek látjuk mi.

Ezt az alanyelvű álláspontot bátran mellőzhetjük, hiszen arról van most szó, miért szép minden lény és nem arról, miért keletkezhetnek lelkemben szép képzetek?

Mikor azonban a lények szépségéről beszélek, természetesen az én lelkemben is lebegnek bizonyos szépre vonatkozó elgondolások, amelyek a szép keresésében iránytűül szolgálnak. Ezek a gondolatok azonban csak általános és útbaigazító elvek. Nem alkotnak rendszert; nem elfogultak; és nem is akarom azokat senkire rákényszeríteni. Számomra is csak arra szolgálnak, hogy mintegy megmutassák, miért és mily szempontból tulajdonítok én minden lénynek, még az úgynevezett rútnak is, szépséget.

Mily gondolatok szemüvegén keresztül látom tehát a lényeket szépeknek? Mit tartok azok szépségéről?

A szépség minőség. A lényeknek oly minősége, amely azokat szépekké teszi. Minden lény lény; tehát minden lénynek van tartalma és minősége. De minden lényt egyúttal bizonyos külső alak fejez ki, ami azonban a lény bensejét is ábrázolja. Minden lény ugyanis testet öltött alak. A test és az alak azonban nem függetlenek egymástól. Farkas báránybőrben nem valóság, csak mese. Az alak, a benső rátermettség fejleszti ki magánát azt a testet, amely egyúttal eszközül is szolgál. A test az alaknak köszöni minőségét, az alak pedig a testnek a külső megjelenés lehetőségét.

A formák világa — sokszor mondtam — gazdag világ, láthatatlan világ; láthatóvá, érzékelhetővé azonban a testben válik. A jelenségek körébe csak úgy léphet, ha anyagi ruhába öltözik.

A formák világa továbbá célszerű világ. Célokot hordoz méhében. A formák mind célformák. Hiszen ahány forma, annyiféle létezés, annyiféle hivatás és annyiféle *létező*. A formák magukba zárják eszmeileg és anyag-talanul a jelenségbe szökő lényeket. Minden dolognak van formája és egyúttal célja, rendeltetése, működése, természete; még pedig olyan, amilyen a formája.

De a valóságban azt is látjuk, hogy a formák sokféle egyéni változatban, egyéni színekben és egyéni jellegekkel valósulnak meg. A forma az a modell, amely ezer és millió példányban jelenik meg. És mikor ezeket a példányokat szemléljük, önkénytelenül is arra a gondolatra jutunk, hogy a dolgokban a formák lehetőleg tökéletesen igyekeznek napfényre jutni. A formák világa küzd az anyaggal, a körülményekkel, a természet ellenséges erőivel, hogy lehetőleg tökéletesen sikerüljön megtestesülnie. Ámde sok eshetőségtől függ, milyen tökéletesen bontakozik ki. A mi szemünk látja az egyedekben végig-húzódó közös ideális formát, de látja annak több-kevesebb hiányait is, ha megvalósult. Azért beszélünk egyszer típusról, majd pedig egyedről, amint a sokban a közöst vagy a sokban az egyénit emeljük ki. És a típust úgy tekintjük, mint állandót; az egyénit, mint jelenséget, mint változót. Amaz a jellemet adja, emez pedig az esetlegest.

A formák tehát — úgy látszik — kétféle szerepet töltenek be. Elsősorban létet adnak; másodsorban azonban ezt a létet bizonyos minőségekkel is ékesítik. A formák tehát nemcsak célformák, hanem minőségi, illetőleg szépségformák is. Ha a formák csak létet adnának, miért jelennének meg annyiféle változatban, annyiféle

színben, illatban, díszben, amint azt a természetben látjuk? Mert hányféle színű lepke, kolibri, viola stb. van a természetben? A formák természetében rejlik tehát úgy a lény szerkezete, mint szépsége, díszje, egyéni jellege.

A jól megvalósult forma tehát a szépség benyomását is kelti. Az ilyen lény ugyanis i. teljes és tökéletes. Vagyis egész; önmagában zárt egység és befejezett. A félbenmaradt (vagy elmosódott), a mással összenőtt vagy csonka lények a természet hibái, nem sikerült kísérletei vagy tévedései.

A jól megvalósult lény 2. önmagában is világos, könnyen áttekinthető és megérthető. Nem bonyolult szerkezetű, nem homályos, sem nem kétértelmű.

A természetben 3. minden részből áll. A részek remek egybeolvadása alkotja az egészet. A részek és az egész között azonban arány és összhang is van. Szinte matematikai nyelven lehet kifejezni az egész és a részek kapcsolatát és összhangját.

Mindannyian úgy a régiek, mint a modernek, akik csak a szépet szeretik és keresik, igazat adnak szent Tamásnak, aki szerint a szépségnek három főkélléke van: integritás et perfectio; débita proportio et consonantia; et claritas. Magyarul: csak ami egész és tökéletes; arányos és összhangzatos és végül önmagában is világos, csak az a szép. És az ily dolgok visa placent, tet-szenek a szemlélőnek és azok szemlélete gyönyörködtet.

A modern esztétikus is mindebben igazat ad nekünk. De mégis lesz egy igen súlyos ellentmondása. A művészet fogalmából kiindulva ugyanis azt fogja mondani, hogy amily különbség van a mesterség és a műalkotás között, éppoly nagy a távolság a szép lények és a műremek között. A természet legfeljebb a mesterség, de nem a művészet szépségével ékes. Meumann Ernő, a jeles esztétikus pl. a műremekben azokat a képzeleti és érzelmi elemeket csodálja, amelyek a művészek lel-

kének legegyénibb megnyilvánulásai és mint ilyenek az alkotásoknak a betetőzől, hímporai, átlelkesítői. De Meumann ép ezeket a lelki elemeket nem látja a természet szépségeiben is, tehát a természet szépségei az ő szemében hiányosak.

Ámde lehet-e ezt állítani? Tényleg nincs a természetben sem képzelet, sem érzelem? Ha úgy tetszik, ássunk le most már akár a természet gyökeréig és lényegéig és kérdezzük: mi a mindenség lényege?

Az ókor nagy metafizikusai mondták, hogy a világ logossal, igével, azaz szellemmel van tele. A jelenségek világa a szellem, a logosz káprázatos kisugárzása. Mi következik ebből? Hogy minden egyes dolog testetöltött ötlet és eszme. De van-e ötlet, vagy eszme képzelet nélkül? Schopenhauer szerint a vak akarat alkotott mindent. Ámde a vak nem lát, tehát formákat sem láthat, annál kevésbé alkothat. Frohschammer a világ alkotójának lényegét a képzeletben látta, mert aki ily gazdag világot teremtett, annak értelmét a képzelet jellemzi. Valóban a természetből mindenütt, minden emberi képzeletet túlszárnyaló gazdag képzelet ragyog ki. Az emberi képzeletet is minden időben a természet-hez való visszatérés termékenyítette meg és frissítette föl. A természettől vett a művészet is mindig új formákat, sőt ha saját művészi formáinkat díszesebbekké igyekeztünk tenni, akkor a növény- és állatvilághoz fordultunk és azokkal tettük a merev geometriai alakokat lágyakká és elevenekké.

És a természet alkotásai valóban nem érzelmesek? Vájjon a színek gazdag világa nem érzelem fejlesztők-e? A növények és állatok külső káprázatos és elbűvölő pompáikkal, amelyekbe főképp a szerelem óráiban öltöznek, nem érzelmeket igyekeznek-e kicsalni? És nem hangol-e bennünket is, hol örömré, hol szomorúságra a tenger, a növény- és állatvilág szemlélete?

A lélek alkotásai mind érzelmekkel és képzelettel vannak teli. De a természet Alkotója is lélek. Tehát a természet alkotásaiban is a végtelen Alkotó végtelen gazdag érzelmi és képzeleti világa tündököl.

És nézzük most meg az utolsó ellenvetést.

A természet lényei, legalább emberi szempontból, nem mind szépek. A mindenféle férgek és tetvek és még sokféle szárazföldi és vízi állatok undorral töltenek el. De ne feledjük el, hogy amint az igaznak, ép úgy a szépek sem csupán az ember a mértéke. Ami nekünk undorító, az akár alacsonyabb, akár magasabb szempontból nem undorító. Magasabb szempontból ezek is a világ egészéhez tartoznak és mint a téglák az épületben, ezek is az egészből nyernek szépséget. Másrészt alacsonyabb szempontból azok a lények, amelyek együvé tartoznak és rokonok egymással, bizonytalán jók is egymásnak; sőt kellemesek is egymásnak és egymást szépnek is találják. Ebnek is eb az ideálja, mondja Madách. Ideáljában pedig minden lény a maga módja szerint megtalálja a szépet is.

A természet végül, mint ilyen, maga az élő szépség. Az élet maga a szépség. A művészetben pedig a szépség válik életté. A természet szépsége valóság; a művészeté illúzió. Melyik tanul tehát a másiktól? Talán igaza van Dantenak: Hogy mi a művészetnek főszabálya, a természetet követni mint tanítvány s így a művészet Isten unokája.

Szépnek kell tehát annak lennie, akihez a művészet jár iskolába. A természet szépsége a művészet szépségének a forrása. Szépek a lények külön-külön és szépek együttvéve mint természet, mint világ. Mennyi dal, mennyi hangulat; mennyi lelkesedés; mennyi elragadtatás fakadt az ihletett lelkekben a természet varázsa alatt! A természet a költői, a művészi, a vallásos lelket örökké üde forrása.

És mégis, mikor lelkem olvadoz a szépség benyomásai alatt, félénken kérdezem, honnan erednek elragadtatásaim? Csak a külső jelenségekből? Vájjon gyönyörködnék-e a rám sugárzó benyomásokban, ha azokat meg nem érteném? Gyönyörködöm-e egy idegen nyelvben, amelyet nem értek? És lassan ráeszmélek, hogy a természet minden szépsége oly nyelv, amelyet én megértek és azért tetszik nekem a természet, mert megértem. A természet tehát nyelv, kifejezés. De hol van a beszélő, a magát kifejező? És ismét rájön alapgondolatom igazságára, hogy nem a jelenség mint ilyen a valóság, hanem az a valóság, ami a természet színes nyelvén hozzám szól. A természet Isten unokája. A természetben ünnepi pompába öltözött isteni a valóság és ez a valóság szól hozzám a természet nyelvén, amelyet én megértek és azért úgy gyönyörködöm benne, mint a zenében.

A természet Isten kifejezése, aki benne örömet, boldogságot, lelki összhangot teremt a szépségnek ezernyi nyelvén, színeivel, vonalaival, alkotásaival.

A jelenségekből igyekeztem a valóságokba jutni. Azt hiszem, célom elértem és feladatomból véget ért. Éljük át tehát e gondolatokat, hogy életünk is ne csak jelenség, hanem valóság legyen. Merítsük ki magunk számára a jelenségekből a lényegét; a látszattól az igazságot; a térből és az időből az örökkévalóságot.

TARTALOMJEGYZÉK.

Nézőpontunk	3	A lény szerkezete.....	78
I FEJEZET.		Lényegek és létezésük	82
Jelenségek.		A lényegek létbeszökése	85
A jelenségek szerepe a világnézetben	7	A véges és a Végtelen	92
A jelenségek tarka képe....	14	Mindenek ősi fészke ...	98
A tér és idő mint jelenségek	18	IV. FEJEZET.	
Az anyag mint jelenség	23	A lények legfőbb nemei.	
Az erő mint jelenség	25	Az állagok világa	103
A gépiesség (mechanizmus) mint jelenség....	28	Az állagok létezésének tagadói	109
A természet mint jelenség	33	Az állagok tökéletességeik szeint	112
Az ösztön mint jelenség	39	A személy mint önálló állag.....	115
II. FEJEZET.		A járulékok (accidentáliák) világa	118
Jelenségből a valóságba.		V. FEJEZET.	
A létbontó formák.....	49	Amint a lények működnek.	
Mundus intelligibilis (értelemi világ)	56	Az ok és okozat a gondolkodó eszében ...	131
Intellectus architipus (a dolgok ősi eszes mintaképe)	60	Az ok és okozat a metafizikus eszében.....	134
III. FEJEZET.		A keletkezés és fejlődés belülről nézve	138
Valóságok.		VI. FEJEZET.	
A formák megvalósulása	71	A világban működő okok természete. ...	141
A lény mivolta.....	73		

VII. FEJEZET.

Az okok működése a létezés
rendjében.

Az anyag és alak mint
okok (causa materiális
et formális) 146

VIII. FEJEZET.

Az okok működése az alkotás
rendjében.

A cselekvő okok 155

A cél mint ok 163

Az eszménykép mint ok 167

IX. FEJEZET.

A lények legfőbb tulajdon-
ságai.

A lények belső egysége 172

Az egyéniség elve ... 176

A lények belső igaz-
sága 178

A lények belső jósága 182

X. FEJEZET.

A rossz a világban.

A rossz titka 192

A rossz szerepe a világ-
ban 194

Isten és a rossz 203

A végzet 210

A gondviselés 217

XI. FEJEZET.

A világ tulajdonságai.

A világ egysége 220

A világ tökéletessége 234

A világ szépsége..... 240